

JULIUS CAESAR

**TSONGA
EDITION**

**AFRICA
PR
2808
SHA**

The Cobblers Library.

The Library

University of the Witwatersrand
Johannesburg

Presented

by

Phyllis Doris Beuchat

JULIUS CAESAR

MUTSARI I

WILLIAM SHAKESPEARE

Muhundzuluxi hi Xitsonga i

SAMUEL JONAS BALOYI
B.A., U.E.D.

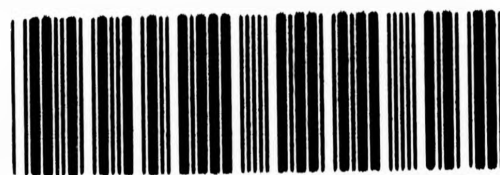
SWISS MISSION IN SOUTH AFRICA

*16, Ambush Street, Malvern,
Johannesburg*

1964

Printed by
THE CENTRAL MISSION PRESS
Cleveland, Transvaal

80434834

LA'VA NGA ENTLANGWENI LOWU¹

JULIUS CAESAR	Hosi ya Varoma
OCTAVIUS CAESAR MARCUS ANTONIUS M. AEMILIUS LEPIDUS	} Vafumi endzhaku ka rifu ra Julius Caesar
CICERO PUBLIUS POPILIUS LENA	} Va huvo yo endla milawu
MARCUS BRUTUS CASSIUS CASCA TREBONIUS LIGARIUS DECIUS BRUTUS METELLUS CIMBER CINNA	} Vapfukeri va Julius Caesar
FLAVIUS MARULLUS	} Vafambisi
ARTEMIDORUS	Mudyondzi wa vutivi bya ku vulavula
MUNGOMA	
CINNA	Muqambhi wa swiphato
MUQAMBHI UNWANI	
LUCILIUS TITINIUS MESSALA CATO LO'NTSONGO VOLUMNIUS	} Vanghana va Brutus na Cassius

VARRO
CLITUS
CLAUDIUS
STRATO
LUCIUS
DARDANIUS

} Vatirhi va Brutus

PINDARUS
CALPURNIA
PORTIA

Nandza wa Cassius
Nkata Julius Caesar
Nkata Marcus Brutus

Vakulukumba vo endla milawu
Vanhu va tiko
Masocha
Malandza ni vanwana

Ntlango lowu wu tlangela eRoma ku sunguleni, endzhaku
wu tlangela kusuhi na Sardis ni le kusuhi na Philippi.

---

1 Mavito ya la'va nga entlangweni lowu, i mavito ya Xilatini la'wa
nga tirhisiwa hi mutsari Shakespeare.

KAVANYISA KA I

NKOMBISIWO WA I

(*Roma: Xitarata*)

(*Ku nghena Flavius, Marullus ni vanhu va tiko vanwana*)

FLAVIUS: Fambani! Yanani ekaya malova ndzi-nwina! Xana i holodeyi namuntlha? Yini? Xana a mi swi tivi leswaku, leswi mi nga vanhu vo tshamela ku tirha, a mi fanelangi ku famba hi mavolo mi pfumala xikombiso xa ntirho wa nwina hi siku leri ku faneleke ku tirhiwa xana? Vulavula wena, ntirho wa wena hi wihi?

MUNHU WA TIKO WO SUNGULA: Hi swona Hosi, mina ndzi muvatli.

MARULLUS: Fasikoti ya wena ya dzovo, ni xipimu swi kwihi-ke? U endla yini laha hi tinguvu to tsola ha tona? Wena-ke, ntirho wa wena i ncini?

MUNHU WA TIKO WA VUMBIRHI: Ha kunene Hosi, mina ndzi nga ku ndzi tiviwa ndzi ri mutirhi loyi a nga va mulapi ntsena.

MARULLUS: Kambe ndzi hlamule, u nga rhendzeleki-rhendzeleki, ntirho wa wena i ncini?

MUNHU WA VUMBIRHI: Ntirho wa kona Hosi, hi lowu ndzi ehleketaka leswaku ndzi wu tirha ehandle ka ripfalo; ndzi nga ku ndzi mulapi wa vukandziyelo bya tintangu le'ti onhekeke.

FLAVIUS: Hi ri: "Ntirho wa wena i ncini nandzuwe." Ntirho wa wena i ncini, mufana ndzi-wena wo ka a nga pfuni nchumu; ntirho wa wena i ncini?

MUNHU WA VUMBIRHI: Hayi, ndza ku kombela, Hosi, leswaku u nga ndzi hlundzukeli, loko u ndzi hlundzuka, mina ndzi ta ku lapa ku fana ni tintangu.

MARULLUS: U vula ku yini hi sweswo? U ri u ta ndzi lapa mina! Mutikukumuxi ndzi-wena?

MUNHU WA VUMBIRHI: Ku yini ka swona! Ndzi ta ku lapa.

FLAVIUS: U murhungi wa tintangu, a hi swona?

MUNHU WA VUMBIRHI: Ha kunene ndzi yena, Hosi; mina ndzi hanya ntsena hi ntlhavo: a ndzi ngheneleli eka mitirho ya lava va nga na mitirho ya vona leyi va yi dyondzeleke. A ndzi ngheneleli etimhakeni ta vavasati. Hambi swi ri tano, ndzi nghenelela ntsena etimhakeni ta ntlhavo. Mina ndzi n'anga ya tintangu ta khale; loko ti ri ekhombyeni le'rikulu, ndza ti susa ekhombyeni leri. Vo tala la'va kandziyeke hi tintangu ta vukandziyelo le'byinene, va fanele ku va va tirhisile tinwana to tirhiwa hi mandla ya mina.

FLAVIUS: Kambe hikokwalaho ka yini u nga ri lomu u tirhelaka kona namuntlha? Hikokwalaho ka yini namuntlha u fambisa vanhu lava eswitarateni?

MUNHU WA VUMBIRHI: Loko ndzi nga vula xiheri, Hosi ya nga, ndzi nga ku ndzi endlela leswaku vukandziyelo bya tintangu ta vona byi ta dyeka byi hela, leswaku ndzi ta kota ku kuma ntirho wo tala wunwana. Na swona hi na holo-deyi, leswaku hi ta kota ku xeweta Caesar, ni ku tsakela ku hlula ka yena.

MARULLUS: Hikwalaho ka yini mi fanele ku va mi tsaka? Xana swi kwihi leswi a nga swi phanga enyimpini a vuya na swo? Xana i vamani lava va nga khonza eRoma va tisiwa hi yena, lava va nga ta khavisa mavilwa ya kari ya yena, va humesa ndzuvo? Vanhu ndzi-nwina mo fana ni mitsandza; vanhu ndzi-nwina mo fana ni maribye; vanhu ndzi-nwina mo pfumala na dzanu. Nwina vanhu va le Roma va tihanyi.

Xana a mi nga nwi tivi Pompey? Mikarhi yo tala emaguveni, ni le makhumbini, mi khandziya ni le machimeleni, ni le mafastereni, ni le swihondzweni, vana va nwina va anwa hi tsheve, kutani mi tshamile etindzhawini leti siku hikwaro le'ro leha, mi langutele, mi nga heli mbilu, mi ku mi lava ku vona Pompey loko a hundza hi switarata swa le Roma. Mi te loko mi vona ntsena kalichi ya yena yi ku *tshwati*, mi bongosa leswo nambu wa Tiber² wu tsekatseka le ndzeni ka ribuwa ra wona ra hala ni hala; mi twa na marito ya nwina lawa ya

(2) Tiber i nambu leyi hundzaka edoropeni ra Roma.

tlhelaka ya twala, ya pfumawula emoyeni wa nkova wa nambu wa kona. Xana se ma hlova? Xana se mi hlawula holo-deyi hi vukheta? Xana se mi andlalela ndlela leyi a nga ta famba ha yona hi swiluva? Yena yaloyi a taka hikuva a halatile ngati hi ku dlaya vana va Pompey? Fambani! Tsutsumelani etindlwini ta nwina, mi ya nkhinsama hi matsolo mi khongela Swikwembu swa nwina, ku va swi sivele Xirha lexi xa vuvabyi byi faneleke ku tisiwa hi ku kala mi nga ri na ku nkhenisa.

FLAVIUS: Vanhu va rikwerhu la'vanene, fambani! Hikwalaho ka nandzu lowu, fambani; hlengeletani vavanuna vo fana na nwina. Va yiseni eribuweni ra nambu wa Tiber, leswaku mi ya rilela kona, leswaku mihloti ya nwina yi famba na nonga wa nambu lowu, lowu mati ya nga le hansi-hansi eribuweni ra wona, kutani mihloti yi tata nambu lowu wu ku pha.

(Vanhu va tiko hikwavo va huma)

Hi nga vona ni timbilu ta vona le'to biha loko ti nga kali ti khumbeka ni ku khumbeka! Va nyamalala va lo hwi hikuva va ri enandzwini. Famba u rhelelela etlhelweni ra Capitol³. Mina ndzi ta ya hala: u va hirimuxela ehansi, hikwaswo leswi va hloviseke ha swona swifaniso loko u nga kuma va swi hlovisile.

MARULLUS: Xana hi fanele ku endlisa sweswo? Wa swi tiva leswaku namuntlha i nkhuvo wa Lupercal⁴?

FLAVIUS: A swi na nchumu; ku nga vi na swifaniso le'swi khavisiwaka hi swikombiso swa ku hlula swa Caesar. Mina ndzi ta famba hikwako ndzi ri karhi ndzi hlongola malandza eswitarateni. Endlisani sweswo na nwina, lomu mi vonaka va te *bvu* kona.

Loko mi nga hluba mitsenga leyi ya ha milaka etimpapeni ta Caesar, swi ta endla leswaku a nga haheli ehenhla, kambe a haha lomu ku ringanaka ni ka vanhu vanwana. Loko hi nga nwi tsimbisi ku hahela ehenhla ku tlula vanhu vanwana, u ta hi endla mahlonga ya yena hikwerhu hi tshama hi ri karhi hi nwi chava.

(Va huma)

(3) Doropa ra Roma a ri akiwile etintshaveni ta ntlhanuna timbirhi. Ntshava yinwana ya tona a yi vuriwa Capitol. Hi laha Varoma va nga hlangana kona; hi laha milawu a yi kaneriwaka kona.

(4) Lupercal a i ve nkhuvo lo'wukulu wa Varoma.

NKOMBISIWO WA II

(*Ka ha ri eswitarateni swa Roma*)

(*Ku chaya tinanga. Ku nghena Caesar na Antonius, na Cicero, na Calpurnia, na Portia, na Decius, na Brutus, na Casca; ku landzela ntshungu lo'wukulu lo'wu nga na mungoma eka wona*)

CAESAR: Calpurnia!

CASCA: Miyelani! Caesar wa vulavula.

CAESAR: Calpurnia!

CALPURNIA: Xewe! Ndzi laha Hosi ya nga.

CAESAR: Yima endleleni ya Antonius loko a hundza a tsutsuma⁵. Antonius!

ANTONIUS: Caesar, Hosi ya nga.

CAESAR: U nga rivali eku fambeni ka wena, Antonius, ku khumba Calpurnia, hikuva va khale va ri loko timhika ti khumbiwa eku tsutsumeni loku ko hlawuleka, vumhika bya tona bya hela, ti sukeriwa hi ku bika loku.

ANTONIUS: Ndzi ta swi tsundzuka. Loko Caesar a ku: endla xo endla, xa endliwa.

CAESAR: Hatlisa. Mi nga siyi na muhivani na unwe. (*Ku yimbelela tinanga*).

MUNGOMA: Caesar!

CAESAR: Ha, i mani loyi a vitanaka?

CASCA: Byelani hikwavo va miyela: ku laveka ku miyela kambe.

CAESAR: I mani laha loyi a ndzi vitanaka? Ndzi twa rito ri kalakala, ri hundza ku chaya ka tinanga ri ku: "Caesar!" Vulavula, Caesar u yingisile.

MUNGOMA: Tivonele esikwini ra khume na ntlhanu ra nhweti ya Nyenyankulu⁶.

(5) Hi siku ra Lupercal ntloveto a yi ve leswaku majaha yanwana ya tsutsuma switarateni na ya nga ambalangi nchumu. Varoma a va tshemba leswaku loko mhika yi swi kota ku khumba jaha loko ri tsutsuma siku lero, a yi ta kota ku kuma nwana. Kasi yena Calpurnia, nsati wa Caesar, a a hava vana.

(6) Siku leri a ri ri leri vuriwaka "Ides of March" hi Xinghezi, i siku ra 15 March.

CAESAR: I mani wanuna loyi?

BRUTUS: Mungoma u ri tivonele siku ri nga khume na ntlhanu, enhwetini ya Nyenyankulu.

CAESAR: Nwi tiseni emahlweni ka mina; ndzi lava ku vona nghohe ya yena.

CASSIUS: Nandzuwe, huma exikarhi ka ntshungu; languta eka Caesar.

CAESAR: U ri yini eka mina? Vulavula kambe.

MUNGOMA: Tivonele hi siku ra khume na ntlhanu, hi nhweti ya Nyenyankulu.

CAESAR: Xa lorha ntsena. A hi xi tshikeni. Hundzani.
(*Va hangalaka hinkwavo, ku sala Brutus na Cassius*)

CASSIUS: Xana u ta ya vona nkhuvo?

BRUTUS: Ku nga ri mina. A ndzi rhandzi mintlango.

CASSIUS: Ndzi kombela leswaku u ya.

BRUTUS: A ndzi rhandzi ku huha. Mina ndzi pfumala swinwana swo fana ni leswi Antonius a nga na swona, swa xihatla. Ndzi nga ku siveli eku naveleni ka wena ku ya vona nkhuvo; sala, mina ndza famba.

CASSIUS: Wena Brutus masiku lawa ndzi ku xiyaxiyile. A ndza ha voni enghoheni ya wena ku tsaka lokuya ka khale. A wa ha ndzi rhandzi ku fana na leswi a u ndzi rhandzisa swona khale. U hundzukela munghana wa wena loyi a ku rhandzaka ngopfu.

BRUTUS: Cassius, u nga xiseki loko u vona nghohe ya mina yi hundzukile, ndzi hundzakerile embilwini ya mina, ndzi tikamba ndzi ri mina. Ndzi karhatiwa hi ku navela ka muhlovo wunwana loku ku lwisaka miehleketo masiku lawa, kutani ndzi nga vonaka ndzi ri leswi u ndzi vonaka ndzi ri swona; mi nga tshuki mi twa ku vava hikwalaho ka swona nwina vanakulorhi, (wena Cassius u nga unwana wa vona), na swona mi nga hundzuluxi ku mi tshika ka mina mi ku endla lo'ko biha. Tivani leswaku mbuyangwana Brutus u lwa ni miehleketo lero a kala a rivala ni vanakulobye va yena, a nga ha va kombi rirhandzu.

CASSIUS: Loko swi ri tano-ke, a ndzi hoxile hi ku ku ehleketela miehleketo leyi a yi tate xifuva xa mina. Hikwalaho

ka swona, mina a ndzi miyerile na timhaka to tala le'ti nga ta nkoka, leti ku faneleke ku ehleketiwa swinene. Ndzi byele, Brutus, xana wa yi vona nghohe ya wena xana?

BRUTUS: A ndzi yi voni, Cassius. Tihlo a ri swi koti ku tivona. Mahlo ya tivona ntsena exivonini, kumbe swilo swinwana.

CASSIUS: Kunene swi tano, kutani swi vavisa ngopfu loko swi ri tano Brutus, loko u ri hava xivoni le'xi nga ta ku kombisa leswaku u munhu wo pfunisa ku yini. Ndzi twile vo tala va vulavula hi vukulu bya wena—ehandle ka Caesar, muhanyi loyi a nga fiki. Vanhu va nununuta hikwalaho ka ku tshikeleriwa ka manguva lawa hi Caesar, kutani va ku: "Mawaku loko ngi Brutus a u ri ni mahlo ya ku tivona!"

BRUTUS: U lava ku ndzi yisa makhombyeni wahi Cassius, leswi u lavaka leswaku ndzi lava swilo swo kala swi nga ri kona ka mina?

CASSIUS: Hikwalaho-ke, pfalula tindleve u yingisa swinene. Leswi u swi tivaka leswaku u nga ka u nga koti ku tivona ehandle ka xivoni, mina ndzi ta hundzuka xivoni xa wena. Mina ndzi ta ku kombisa leswi wena u nga kotiki ku swi vona hi wexe, leswi u nga swi tiviki. U nga ndzi ehleketeli swo kala swi nga lulamangi, Brutus lo'nene. Loko ngi ndzi ri wo tolovela ku vungunya, kumbe loko a ndzi tolovele ku va ndzi tirhela ku hlambanya eka mani na mani loyi a nge wa ndzi rhandza; loko ngi wa tiva leswaku mina a ndzi xiseteli vanhu, ndzi tlhela ndzi va hundzukela; loko a u swi tiva leswaku mina loko ndzi endla xilo ndzi xi endla hi mbilu hikwayo ku nga ri ku tiendla loyi a nga enkhubyeni kasi a ndzi kona; i ngi u ta va u tiva leswaku mina a ndzi yena loyi a nga tisaka khombo.

(Ku twakala tinanga na ku ba pongo)

BRUTUS: Xana i huwa ya yini leyi? Va nga va va hlawula Caesar ku va hosi ya vona. Swa ndzi chavisa.

CASSIUS: Kasi wena, xana wa chava mhaka leyi? Kutani-ke swi vula leswaku a u swi rhandzi swi va tano.

BRUTUS: A ndzi swi rhandzi leswaku a endliwa hosi, kambe yena ndzi nwi rhandza swinene. Kambe u ndzi hlwerisela yini? U lava ku ndzi dyondzisa yini? Loko xi ri xinwana xa le'swi tisaka ku lulama ka hikwaswo, hatlisa u ndzi byela, hikuva ndzi rhandza le'swi lulameke, hambu loko le'swi lulameke swi nga ndzi yisa ekufeni.

CASSIUS: Ndzi tiva swinene leswaku u na ku lulama kwaloko eka wena Brutus, na swona ndza swi tiva leswi u swi lavaka. Mhaka ya mina i ya Xichavu⁷. A ndzi tiva leswi wena ni vavanuna vanwana mi ehleketaka swona hi ku hanya ka masiku lawa: loko ndzi ri mina, swi nga antswa ku va ndzi fa, ku ri na ku tshamela ku chava munhu wo fana na yena. Ndzi velekiwe ndzi ntshunxekile. Na wena u velekiwe u ntshunxekile. Hi dyile ku fana na yena, hi ku tiyisela xixika tane hi yena. Siku rinwana loko ku ri na ntsuvi ni xidzedze, kutani mati ya nambu wa Tiber ya hobomulana, Caesar u te eka mina: “Cassius xana wa swikota ku tlulela endzeni ka nonga wa nambu na mina, leswi nambu wu taleke, hi hlambela hi ya lahayana xana?” Xikanwe loko ndzi nwi twise sweswo ndzi ngenhile ematini, hambi leswi a ndzi na tinguvu ta mina hikwato. Ndzi nwi byerile ku va a ndzi landza, kutani u swi endlile. Nonga wa nambu a wu pfuma, kutani hi lwile na mati hi matimba hikwawo ya hina. Mikarhi mi nga ri mingani ndzi nwi twile a ri karhi a kalakala, a ku: “Ndzi lamulele, Cassius, hikuva ndzi ta dyiwa hi mati.” A hi nga si fika lomu a hi tselerisene ku hlambela hi ya fika kona. Mina ndzi nwi pfunile (tane hi loko kokwa wa hina Aeneas a lamulerile Anchises emalangavini, le Troy)⁸. Ndzi nwi lamulele eka magandlati ya nambu wa Tiber. Loko ndzi nwi pfuna, a a karhele. Namuntlha munhu loyi ndzi nwi pfuneke u fana ni xikwembu eka vanhu lava. Hi mina mbuyangwana, ndzi faneleke ku tshoveka longo hi ku korhamela munhu wa kona loko a tshuka a naverile ku ndzi languta hi mahlo ya kwe.

Loko hi ri le Spain, Caesar u khomiwe hi dari; ndzi nwi vonile a rhurhumela ha kunene. Toya leri ri rhurhumerile swinene, ri vuna na milomu. Mahlo lawa namuntlha loko ya ku languta, u fanelaka ku ya nkhisama; hi nkarhi wa kona ya vonakile ya tsanile, ya nga hatimi. Ndzi nwi twile a konya, ni ku cemisiwa hi dari. Ririmi leri a lakalakaka hi rona marito lawa ya nga kala ya tsariwa hi Varoma, nkarhi wa kona ri twele ri ri eku rileni, ri ku: “Ndzi nyike mati ndzi nwa, Titinius,” ri vulavula ri fana ni ra xinhwanyetana.

(7) Rito leri ra Xichavu, haleno, ri tirhisiwa ku vula ‘honour.’

(8) Varoma a va ri leswaku Aeneas a a ponisile tata wa yena loko doropa ra Troy ri tshwa. A nwi ponisa hi ku nwi tlakula, a suka a famba, a ya fika etikweni ra Italy. Kona, tikweni ra Italy, a aka doropa ra Roma.

Nwina Swikwembu, xana swi endlekisa ku yini ku va munhu wa toya ro tano a kurisiwa hi mukhuva lowu a ri yexe?

(*Huwa, tinanga ta chaya*)

BRUTUS: Va huwelela kambe! Ndza tshemba va ha thopela ku nwi kurisa ehenhla ka loku va nwi kuriseke ha kona.

CASSIUS: Tiko hikwaro ri le hansi ka yena, tane hi loko munhu a gadile xo gada. Hi yena lo'nkulu ngopfu. Hina va-mbuyangwana hi famba ehansi ka yena hi ri karhi hi hlometela-hlometela lomu ku nga kumaka kona masirha ya la'va nga vanhu va le hansi.

Mikarhi yinwana vanhu va leleta leswi va humelelaka. A hi nandzu wa ku kala hi nga katekangi wena Brutus, nandzu i wa hina, hikuva hi vanhu va le hansi. Brutus na Caesar: i ncini le'xi nga eka Caesar wa kona? Hikwalaho ka yini vito ra yena ri vitaniwa ku tlula ra wena? Ya tsale swinwe, u ta kuma leswaku ni ra wena ri lulamile; ya vule, kutani u ta kuma leswaku ya fana hi ku fanela ka wona enonwini; ya pime ku tika ka wona, u ta kuma ya tika ku fana; ya endle leswaku ya miyeta Swikwembu, kutani u ta kuma leswaku ya Brutus ri miyeta Swikwembu ku fana ni ra yena Caesar. Hi ku hlambanya hi mavito ya Swikwembu hikwaswo, xana yena Caesar wa kona wo dya le'swo yini swakudya swa kona le'swi nga nwi endla a kula hi ndlela leyi? Mikarhi ya manguva lawa! Wena Roma u khomisiwe tingana! A wa ha ri na vanhu vo velekiwa va ri vakulukumba. Ku sukela lembe ra ndhambi, swi khanga swi humelela xana leswaku ku va na munhu unwe ntsena wo tiveka, la'vanwana va nga tiveki? Xana a va ta vula rini leswaku makhumbi ya Roma ya rhendzele munhu unwe ntsena wo tiveka ehandle ka la'vo tala, handle ka masiku lawa ntsena? Namuntlha i munhu unwe ntsena l'a nga ni vundzhawu eRoma.

Mina na wena hi twile vakokwani va hina va hi byela leswaku a va na Brutus unwana hi mikarhi ya khale, loyi a a ta swi kota ku sivela nala lo'wo biha ngopfu endzhawini ya yena, ku fana na leswi a nga sivela hosi⁹.

BRUTUS: Leswo ndza swi rhandze, a swi vutisiwi, swi le rivaleni. Leswi u lavaka leswaku ndzi swi endla, ndzi nga swi

(9) Lucius Junius Brutus hi yena ngopfu-ngopfu l'a nga pfuna ku hlongola Tarquin, hosi yo hetelela ya Varoma. Ndzhaku ka leswi, Roma yi ve "Republic."

vumba. Ndzi swi ehleketile. Ndzi ta swi hlamusela endzhaku. Sweswi a ndzi nga rhandzi ku swi endla. Ndzi ta ehleketa leswi u nga vula; leswi u lavaka ku swi vula ndzi ta yingisa hi ku lehisa mbilu; ndzi ta ringeta ku kuma nkarhi, leswaku hi ta hlangana, ndzi ta twa ni ku hlamula hikwaswo leswi. Ku fikelankarhi wa kona, wena munghana wa mina, ehleketa leswi: swi nga antswa loko Brutus a nga va a hanya eximutanini, ku ri na ku tshama eRoma lomu a tikhambhisaka ha kona, kasi u le hansi ka joko le'ro nononhwa, le'ri nga ta hi tshikelela.

CASSIUS: Ndzi tsakile loko marito ya mina lawa yo tsana ya kotile ku ku nghena ya komba leswi Brutus a nga xona.

BRUTUS: Va hetile mintlango. Caesar wa vuya.

CASSIUS: Loko va hundza u gwimba Casca hi voko ra nguvu ya kwe; yena u ta ku byela leswaku timhaka ti fambisile ku yini namuntlha, hambi loko a ta civa swinwana.

(Kutlhela ku nghena Caesar ni ntshungu wa kwe)

BRUTUS: Ndzi ta endla tano. Kambe vona la, wena Cassius, ndzi vona ku kariha emombyeni wa Caesar, kutani ni lava a fambaka na vo va vonaka va ri na nkorha. Rhama ra Calpurnia rikatsanile; Cicero u vonaka a pfurhile mahlo lawa pfurhaka ndzilo tane hi leswi hi nga nwi vonisa swona le Capitol, loko a karihisiwile hi vakhalabye va huvo yo endla milawu¹⁰.

CASSIUS: Casca u ta hi byela leswaku swi lo yini.

CAESAR: Antonius!

ANTONIUS: Caesar!

CAESAR: Ndzi tisele vavanuna la'vo nyunhwela va ta ndzi rhendzela; ndzi tisele vavanuna la'va nga na vutomi, la'va etlelaka nivusiku. Luya¹¹ u vonaka a ondzile, na swona u fana na munhu l'a twaka ndlala. U ehleketa ngopfu: vanhu vo tano va chavisa.

ANTONIUS: U nga nwi chavi Caesar; a hi munhu l'a chavekaka; i Muroma wa ndyangu lo'wu tivekaka. I munhu lo'nene.

CAESAR: Loko ngi a nyunhwelanyana ku tlula leswi —kambe a ndzi nwi chavi; loko ngi ndza swi tiva ku chava, a

(10) Vakhalabye vo endla milawu i va 'senator' la'va a va hlengeltana eCapitol ku endla milawu ya tiko.

(11) Caesar a vula yena Cassius.

ndzi tivi loko a ri kona wanuna loyi a ndzi ta nwi chava ku tlula loyi, ndzi nga nwi tshineleli tane hi Cassius loyi. U hlava ngopfu. U xiyisisa ngopfu, wa kota ku vona mitirho ya vanhu a yi vonisisa. A nga rhandzi mintlango tane hi wena Antonius. A nga rhandzi ku yimbelela. A hi kangani u nwi vonaka a nwayitela. Loko a ku a hleka, wo nge hi loko a timonya, a ku: "Xana hikwalaho ka yini moya wa mina wu hlekaka eka leswi?" Vanhu vo fana na yena a va tali ku tshama timbilu ta vona ti tsakile, loko va vona munhu wo kula ku va tlula. Vanhu vo tano va chavisa, va bihile. Swa antswa ku va ndzi ku byela leswi swi fanelaka ku chaviwa, ku nga ri leswi ndzi swi chavaka hikuva mina Caesar a ndzi chavi, ndzi Caesar mikarhi hikwayo. Rhendzelekela eka ndleve ya mina ya xinene. Leyi ya ximatsi a yi twi. Ndzi byele xiheri xa leswi u ehleketaka swona ha yena.

(Ku chaya mhalamhala; Caesar na malandza ya yena va huma. Ku sala Casca ntsena)

CASCA: U ndzi khwenutile hi nguvu ya mina, xana u lava ku vulavula na mina-ke?

BRUTUS: Kunene Casca; hi byele leswi swi nga humelela namuntlha leswi Caesar a nga lo pfinya na nghohe.

CASCA: Yini? A ndzi ku a u ri na yena, a hi swona?

BRUTUS: A ndzi nga ta vutisa leswaku ku humelele yini.

CASCA: Va nwi nyikile harhi ya vuhosi, kambe yena a yi ala, a yi bakanyisa leswi, hi xihahati, kutani loko ntshungu wu vonile leswi, wu vangile huwa le'yikulu.

BRUTUS: Huwa le'ya vumbirhi yona a yi ri ya yini?

CASCA: Na yona a ya ha fana ni le'yo sungula.

CASSIUS: Va bongosile kanharhu; xana pongo le'ro hetelela rona a ri ra yini?

CASCA: Ku yini ka swona! Na rona a ra ha ri ra sweswo.

BRUTUS: Xana va nwi nyikile harhi ya vuhosi kanharhu xana?

CASCA: Kunene, swi ve tano, kutani u yi arile kanharhu, nkarhi hikwawo a yi ala khwatsi ku tlula ku sungula; loko a endlisa sweswo, lava a va ri ekusuhi na mina va bile pongo ra ku nkhenza.

CASSIUS: I mani loyi a a nwi nyika harhi leyi ya vuhosi?

CASCA: A! Antonius.

BRUTUS: Hi byele leswi a a swi endlisa swona, Casca.

CASCA: Ku ri na ku mi byela maendlele ya kona, swi nga antswa ndzi hingiwa. A va nwi koya ha kunene; a ndzi l'a nga va mhaka na swona. Ndzi vone Marcus Antonius a nwi nyika harhi ya vuhosi—a yi nga ri harhi ya harhi, a xo va xiharhana xo lukiwa hi matluka; hi laha ndzi mi byeleke ha kona, u yi arile, hambi leswi hi ku vona ka mina, yena a a vonaka a swi lava ku yi amukela. U tlherile a nwi nyika, kutani a tlhela a yi ala. A swi ri erivaleni leswaku tintiho ta yena a ti nga rhandzi ku namurhuka eka yona. Kutani-ke va tlhele kambe va nwi nyika yona, yena a tlhela kambe a yi ala ra vunharhu; kutani loko a yi arise sweswo, mpipi wu vangile huwa swinene, wu phokotela, wu hoxa swigqoko swa wona ehenhla, ni ku vulavula hambi loko mimoya ya wona le'yi humaka enonwini yi nunhwa. Leswi hikwaswo ntshungu a wu swi endla ntsena hi leswi Caesar a a arile harhi. Ku ala loku, kutsongo ku nwi tlimbile mikolo hikuva u kale a titivala, a wela ehansi.

Mina na ku hleka a ndzi hlekangi, hi ku chava leswaku loko ndzi hleka ndzi ta pfula nomu, kutani moya lo'wo nunhwa lowu a wu ri kona, wu ta ndzi nghena enonwini.

CASSIUS: Kambe vulavula khwatsi ndza ku kombela; u ri yini? Xana Caesar u titivarile?

CASCA: U wile erivaleni le'rikulu a ri karhi a tlhutlha xikuvu hi nomu a nga vulavuli.

BRUTUS: Swi vonaka wonge u na vuvabyi bya switshe-tshela.

CASSIUS: E-e, a hi Caesar loyi a nga na vuvabyi lebyi: i Brutus na Cassius, na Casca lava nga na vuvabyi bya ku wa¹².

CASCA: Andzi tiviles waku u vula yini hi sweswo: mina ndzi ni ntiyiso leswaku Caesar u wele ehansi. Loko ngi ntshungu a wu nga nwi phokotelangi loko a wu tsakisa, kumbe ku nwi tsanwa loko a nga wu tsakisi, tane hi lomu ku tlangiwaka mintlango kona etindlwini, loko swi nga ri tano a ndzi ta ku mina a ndzi wanuna wo tshembeka.

---

(12) U vurisa sweswo hikuva va Brutus va wile ehansi ka Caesar l'a fumaka henhla ka vona.

BRUTUS: U te yini loko a xalamuka ?

CASCA: Loko a nga si wa, loko a vona leswaku ntlhambi wu tsakile hi ku ala ka yena harhi ya vuhosi, a pfurile nhamu ya yena a ku loyi a lavaka ku nwi tsema nhamu a a nwi tseme. Mina loko a wu ri ntirho wa mina ingi ndzi swi endlile hi laha a swi vuleke, kambe ndzi vonile leswaku a ndzi ta ya etiheleni. U lo tiwela a ri yena. Loko a xalamukile u te loko a endlile xo endla, kumbe a vule xo vula, le'xi nga fanelangiki, vakulukumba a va fanele ku tiva leswaku yena a a swi endlisile hi vuvabyi. Swiphukuphuku swinharhu, kumbe swa mune, a swi yimile ekusuhi na laha a ndzi yimile kona swi te: "Vonani munhu lo'nene!" Kutani swi nwi rivalela hi timbilu ta swona hikwato. Mi nga kali mi va na mhaka na swona; hambani loko Caesar a a lo tlhava vamaana va swona, a swa ha to nwi riva'e'a hi ku hatlisa.

BRUTUS: Kutani endzhaku ka sweswo hikwaswo, u ta a visinele hi ndlela leyi ?

CASCA: Ina.

CASSIUS: Xana Cicero u la nga vula xo vula ?

CASCA: Ina, u vulavule Xigiriki.

CASSIUS: A ku yini ?

CASCA: Loko ndzi nga ku byela leswaku a a ku yini, ndzi nga ka ndzi nga tlheli ndzi ku languta exikandzeni. Lava va nga nwi twa va lo nwayitela, va dzhungudzha tinhloko; kambe mina a ndzi twangi nchumu. Ndzi nga ku byela mahungu manwana kambe. Marullus na Flavius va susiwile eswitulwini swa vona, hikwalaho ka ku hluvurisa swifaniso leswi a swi khavisiwile. Salani. Byi tele vuphukuphuku byinwana lebyi a bya ha ri kona, loko ngi ndza ha byi ehleketa.

CASSIUS: Xana u ta lalela na mina namuntlha Casca ?

CASCA: E-e, ndzi tshembisiwe ku lalela kunwana.

CASSIUS: Xana u nga dya eka mina mundzuku ?

CASCA: Ina loko ndza ha ta va ndza hanya, na swona loko wena wa ha ta va wa ha lava leswaku ndzi ta ta dya, na kona loko swakudya swa kona swi ri le'swi fanelaka ku dyiwa.

CASSIUS: Swi lunghile, ndzi ta ku langutela.

CASCA: Ndzi langutele. Salani hikwenu. (*Wa huma*)

BRUTUS: Muyisa loyi u hundzuke xiphukuphuku xo hlamarisa. A a tlharihile loko a ha nghena xikolo.

CASSIUS: Na namuntlha wa ha tlharihile ni ku hatlisa eku endleni ka swo endla swa rixaka rihi na rihi. Wo endla ha vomu loko a vonaka wonge wa nonoka. Loko a vonaka wonge a nga na xichavu hi leswi a nga tlhariha, kutani vanhu lava va nwi twisisaka, va hatla ku nwi twisisa.

BRUTUS: Kunene swi tano. Sweswi ndzi ta ku siya. Loko u lava ku vulavula na mina ndzi ta ta le kaya ka wena; kumbe loko u swi lava tana le kaya ka mina, kutani ndzi ta ku yimela. (*Wa huma*)

CASSIUS: Ndzi ta endlisa sweswo: ku fikela nkarhi wolo-wo ehleketa leswi vanhu va ehleketaka ha wena.

Kunene Brutus, u munhu lo'nene; kambe ndzi vona leswaku vunene bya wena byi nga olovisiwa, byi hundzuluxiwa: kutani, ku fanela leswaku vanhu va nga na miehleketo yo tlakuka va tshama ni vanhu vo fana na vona. Xana i mani loyi a nga na ntamu ngopfu a nga hlulekaka ku hundzuluxiwa? Caesar a nga ndzi rhandzi, kambe u rhandza Brutus. Loko ngi mina a ndzi ve Brutus, yena a ve Cassius, a a nga ta yingisa marito lawa ya mina.

Vusikwini lebyi, ndzi ta hoxa endlwini ya yena mapapila ma nga ri mangani, ya nga na matsalwa la'ya hambaneke. Swi ta va swi fana ni loko mapapila lawa ya tsariwile hi vanhu la'va-nyingi. Mapapila lawa ya ta nwi byela leswaku Roma hikwawo wu rhandza vito ra yena; ya ta nwi byela leswaku Roma a wu rhandzi leswi Caesar a lavaka ku titlakusa. Ndzhaku ka swona, Caesar u ta fanela ku tivonela, hikuva hi ta nwi karhata; kambe loko hi nwi hluleka, hi yena loyi a nga ta hi karhata. (*Wa huma*)

NKOMBISIWO WA III

(*Xitarata xa Roma*)

(*Ku pfuma ka tilo ni ku hatima. Ku nghena hi hala na hala Casca, a khomile savula, na Cicero*)

CICERO: Ri perile Casca. U nwi fikisile ekaya Caesar xana? Hikwalaho ka yini u ri na mahika? Hikwalaho ka yini u langutisa leswi?

CASCA: Xana a u chavi loko misava yi ninginika tane hi xilo xo ka xi nga tiyangi? O Cicero, mina ndzi tshama ndzi vona swidzedze. Ndzi vonile moya wa huwa wu ri karhi wu mbumburhuxa mihandzu emirhini; ndzi tshama ndzi vona lwandle le'ri navelaka le'swikulu, ri vikukana ha magadlati la'yo pfuma, ni xikuvi, swa lava ku ya hlangana na mapapa; kambe a ndzi si tshama ndzi vona swo fana ni swa namuntlha. A ndzi si tshama ndzi swi vonisa swa leswi ndzi swi vonisaka swona sweswi, laha xidzedze xi tshanisaka ndzilo.

CICERO: Kasi, xana u vonile swinwana swo hlamarisa ku tlula leswi?

CASCA: Hlonga—wa ri tiva swinene loko u ri vona—ri yimisile xandla xa rona xa ximatsi, xi ri karhi xi pfurha ndzilo wa malangavi, xi pfurha ku fana ni makume mambirhi ya swisana le'swi bohiweke, kambe xi nga tshwi xandla xa kona, hikuva a xi nga twi ku hisa ka ndzilo. Ehandle ka sweswo, mina ndzi nga si veka savula ra mina, ndzi hlangene ni nghala le'yi ndzi honokeleke, kusuhi ni ntshava ya Capitol, kutani yi ti fambela yi nga ndzi karhatangi. Ndzi vonile vavasati va hlengeletene va ri dzana ra vona, va tsemekile nhlana, hikuva va ku va vonile vavanuna va famba hala ni hala hi switarata va ri karhi va pfurha. Tolo xikhova xi tshamile erivaleni ra makete, dyambu ri lo hosi, xi ku *nswoo*, ni ku rila.

Loko u vona mihlolo leyi hikwayo—ku nga va na munhu loyi a nge swilo leswi swi endleka hi ntumbuluku, kutani swi vula leswi na leswi; mina ndza tshemba swinene leswaku mihlolo leyi yi hlola le'swi nga ta humelela.

CICERO: Kunene nkarhi lowu wa hlamarisa. Kambe vanhu va nga hlamusela swilo le'swi humelelaka hi tindlela ta vona, swi ya hi ku twisisa ka vona, kambe swi hambanele kule ngopfu ni le'swi swi vulaka swona. Xana Caesar u ta ta eCapitol mundzuku?

CASCA: U ta ta. Ndzi twile a lerisa Antonius leswaku a ku byela wena leswaku u ta kwale, mundzuku.

CICERO: Madyambu, Casca. Tilo loko ri visingile hi mukhuva lowu, a hi ro famba eka rona.

CASCA: Riperile Cecero.

(*Cicero wa huma, ku nghena Cassius*)

CASSIUS: Hi we mani?

CASCA: I Muroma.

CASSIUS: Hi ku twa rito ra wena, hi wena Casca.

CASCA: Ndleve ya wena yi twa swinene. Xana i vusiku bya muhlovo muni lebyi Cassius?

CASSIUS: I vusiku byo tsakisa eka vanhu vo lulama.

CASCA: Xana i mani a tshamaka a vona matilo ya chavisa hi ndlela leyi?

CASSIUS: La'va tiveke misava yi tele hi swihoxo. Hi tlhelo ra mina ndzi fambile eswitarateni ndzi nga sirhele-kangi eka timheho le'to chavisa. A ndzi nga bohangi nguvu ya mina tane hi laha u swi vonaka Casca. Mmiri wa mina a wu phulekile ku va wu biwa hi mheho ya tilo. Loko tilo ri hatima, ri pfuleka, mina ndzi yile kona eka rihati leri.

CASCA: Kambe u ri ringele ku yini tilo ra kona? Ku chava, ni ku rhurhumela, hi leswi swi faneleke ku endliwa hi vanhu, loko Swikwembu swa matimba swa matilo swi kombisa ku kariha ka swona hi ku hi rhumela tintsumi ta le'swo chavisa ku ta hi chavisa.

CASSIUS: A u tlharihangi wena Casca; a u na kona ku tlhariha loku ku fanelaka Muroma, kumbe a u yena Muroma. U vonaka u tsanile, kutani na ku chava wa chava loko u vona leswi tilo ri endlaka swona. Kambe loko u ehleketa le'swi endlaka leswaku tilo ri va ni mindzilo yo tano, ni swipuku le'swo yaka hala na hala; leswaku hikwalaho ka yini swinyanyani, ni swihari swi endla leswi swi swi endlaka; leswaku hikwalaho ka yini vakhalabye va huhu, vana va ehleketa swinene; leswaku hikwalaho ka yini swilo swi hundzuka eku endleni leswi swi hambeneke ni leswi swi toloveriweke ku endliwa hi swona, swi endla swo hlarisa—u ta swi kuma leswaku hi endliwa hi swona, swi endla swo hlarisa—u ta swi kuma leswaku matilo ya tisile hikwaswo leswo swi ta va dyondzisa ku chava, ni ku va tsundzuxa leswaku timhaka ti bihile swinene. Sweswi, mina ndzi lava ku ku byela, wena Casca, wanuna loyi a fanaka ni tilo leri ro chavisa vusiku bya namuntlha, le'byi pfumaka byi hatima, ku pfuleka masirha, byi vomba ku fana na nghala le Capitol—wanuna loyi, loyi a nga tiyangiki ku tlula mina na wena, emitirhweni ya yena, kambe loyi a kuleke ku tlurisa mpimu, ni ku chavisa, tane hi leswi swi humeleleke ematilweni namuntlha.

CASCA: U vula Caesar wena; xana a u vuli yena, Cassius?

CASSIUS: U nga va loyi a nga vaka yena; Varoma sweswi va ni tinyama ni misiha yo fana ni ya vakokwa va vona: kambe vusiwana bya swona, manguva lawa! Mimoya ya vatata va hina a ya ha ri kona, hi fumiwa hi mimoya ya vamaana va hina. Vukhumbi bya hina, ni ku hlupheka ka hina swi hi komba hi fana ni vavasati.

CASCA: Kunene, va ri mundzuku vakhalabye la'va endlaka milawu va lava ku veka Caesar a va Hosi. Va ri u ta ambala harhi ya yena ya vuhosi, le lwandle, ni le tikweni, ni hikwako-kwako, ehandle ka le Italy.

CASSIUS: Loko swi ri tano, ndzi tiva laha ndzi nga ta ambala savula leri. Cassius u ta ntshunxa Cassius evuhlongeni. Nwina Swikwembu, ma swi tiva ku endla leswaku la'va havaka ntamu va tiya. Ma swi tiva nwina Swikwembu ku endla leswaku lava fumaka hi ku tinyikela vuhosi va ri voxé, va hluriwa. Hambu ri nga va khokholo ra maribye, hambu ku nga va makhumbi ya nhumbu, hambu khele ro pfumala na ko nghenisa moya, hambu tinketani ta nsimbi, swi nge swi koti ku hlula moya. Loko vutomi byi karhele ku siveriwa loku, a byi hluleki ku tintshunxa eku siveriweni. Loko ndzi tiva leswi, misava hikwayo ya swi tiva leswi ndzi fanelekeke ku swi bya-rha; kambe ndzi nga swi dzudza loko ndzi swi rhandza.

(Ra ha pfuma)

CASCA: Na mina ndzi nga swi endla. Swi tano eka hlonga rinwana ni rinwana. Hi rona ri nga na ntamu wa ku tintshunxa evuhlongeni.

CASSIUS: Hikokwalaho ka yini-ke Caesar a va hosi yo tifumela hi ku rhandza? Mbuyangwani! Ndza swi tiva leswaku a nga lavi ku va mhisi; kambe ntsena hi leswi a vonaka leswaku Varoma va nga ri timhala. Lava va hatlaka ku tshivela ndzilo lo'wukulu, va sungula hi ku tshivela mahlahla ni mavivi. Xana doropa ra Roma i mavivi ya kona? Mavivi ya kona ni thyaka ra kona a hi ku biha ka swona loko swi tirhela wo biha wo fana na Caesar! Xana wena, ku vava ka mbilu, u ndzi fikisile kwihi? Kumbe ndzi vulavurisa leswi emahlweni ka hlonga leri ri nga ta ya vula eka nwini wa rona. Loko swi nga va tano, ndza swi tiva le'swi nga ta ndzi humelela, kambe a ndzi na mhaka, hikuva ndzi hlomile, a ndzi chavi makhombo, mina.

CASCA: U vulavula na Casca; a hi munhu loyi a fambaka a vulavula mavunwa, a hi gubyeni. Khoma voko ra mina.

Sungula ku lwela ku tilulamisela leswi u onheriweke. Mina ndzi ta ya kwihi na kwihi laha loyi a lwaka tinyimpi leti a yaka kona.

CASSIUS: Hi pfumelelene. Tiva leswi Casca, leswaku va kona vanhu va Roma va nga hundzuka, va nga nghena emhakeni na mina, mhaka leyi yi nga ta tisa khombo. Ndza swi tiva leswaku hi nkarhi lowu va ndzi yimela enyangweni ya Pompey. Vusiku lebyi byo chavisa a ku na munhu eswitarenteni. Leswi tilo ri nga swona, swi endla leswaku ntirho wa hina lowu hi lavaka ku wu tirha wu olova. Ntirho wa kona i wa ndzilo, ni ngati; na swona wu bihile ngopfu.

CASCA: Tumbela nkarhinyana, hikuva munhu hi loyi a taka hi ku tsutsuma.

CASSIUS: I Cinna—ndzi nwi tiva hi fambele ra yena. A hi nala wa hina.

(Ku nghena Cinna)

Cinna u tsutsumela kwihi?

CINNA: Ndzi ta ndzi ta lava wena. I mani luya? Xana i Metellus Cimber?

CASSIUS: E-e, i Casca loyi a nga eka timhaka ta hina. Xana a va ndzi langutelangi Cinna?

CINNA: Ndzi tsakile ku ku kuma. Ku chavisa ka vusiku bya kona! Vanwana va hina va vona swo hlamarisa.

CASSIUS: Xana-ke a va ndzi langutelangi? Ndzi byele.

CINNA: Ina, va ku langutele. Loko a wo kota ku endla leswaku wa yindlu ya vuhosi Brutus a yima na hina. . .

CASSIUS: Rhula mbilu wena Cinna lo'nene. Teka phepha leri. U fanele ku vona leswaku u ri veka exitsalwini xa ndzhuna, laha Brutus a nga ta kota ku ri kuma; u veka lexi efastereni ra yena. U namarheta lexi hi mhula exifanisweni xa Brutus. Loko u hetile leswi hikwaswo, tlhela u vuyela enyangweni ya Pompey lomu u nga ta hi kuma kona. Xana vaDecius Brutus na Trebonius va kona?

CINNA: Hikwavo va kona, ehandle ka Metellus Cimber; yena u yile a ya ku lava le ndlwini ya wena. Ndzi ta famba ndzi ya veka maphepha lawa, ndzi endlisa leswi u ndzi lerisiseke swona.

CASSIUS: Loko u hetile ku endla sweswo, tlhelela endlwini ya mintlango leyi va nge i Pompey. (*Cinna wa huma*)

Tana Casca. Wena na mina hi fanele ku ya vona Brutus le ndlwini ya kwe, ri nga si xa. I wa hina sweswi, handle ka switsongo ntsena. Loko hi nga tlhela hi hlangana na ye, u ta pfumela yena xiheri xa yena, a va wa hina hi vunkwabyo bya yena.

CASCA: Vanhu va nwi rhandza ngopfu. Loko ku nga va ni leswi vanhu va nga vaka va nga swi rhandzi eka hina, loko va vona yena va ta hundzuka va swi rhandza, kutani swi ta hi pfuna ngopfu.

CASSIUS: Yena, ni nkoka lowu a nga na wona, ni leswi hi nwi lavisaka swona, u swi vonile swinene leswaku swa laveka. A hi fambe, hikuva se ku hundzile xikarhi ka vusiku. Hi fanele ku nwi pfluxa ri nga si xa, leswaku hi ta tiva swinene-nene leswaku u na hina.

(*Va huma*)

KAVANYISA KA II

NKOMBISIWO WA I

(ERoma: xirhapeni xa Brutus)

(Ku nghena Brutus)

BRUTUS: Wena Lucius, a ndzi swi koti ku vula leswaku i nkarhi muni vusiku lebyi hi ku languta tinyeleti. He Lucius, mawaku loko ngi ndza swi kota ku etlela ndzi ku byi *wiyi-wiyii!* U ta ta rini Lucius? U ta pfuka rini? Swi lo yini Lucius?

(Ku nghena Lucius)

LUCIUS: Xana u ndzi vitanile Hosi ya nga?

BRUTUS: Famba u ya ndzi lumekela rivoni le hofisini ya mina, kutani loko u lumekile, u vuya u ta ndzi vitana.

LUCIUS: Ndzi ta swi endla Hosi ya nga. (*Wa huma*)

BRUTUS: Swi fanele ku va hi rifu ra yena. Hi tlhelo ra mina, a ndzi tivi le'xi nga vangaka ku va ndzi nwi tlhanukela. U lava ku vekiwa hosi; kambe loko swi nga endliwa sweswi, swi ta hundzula mbilu ya yena xana? Hi swona le'swi karhataka. I ninhlekani ntsena laha timhiri ta vuxungu byo chavisa ti kotaka ku famba, kutani ku laveka leswaku munhu a famba a pfalurile mahlo.

Hi nwi khehla harhi ya vuhosi a va hosi! Mina ndzi kuma wonge hi kona hi nga ta va hi nwi nyikile ndzhombo wo ta luma hi wona, loko a tshuka a swi lavile.

Vukulu byi sungula ku onheka loko byi hambana ni ku twela vanwana vusiwana. Loko ndzi nga vula xiheri, a ndzi si tshama ndzi vona Caesar a fumiwa hi rirhandzu, ku tlula ku tirhisa miehleketo. Swi le rivaleni leswaku ku navela ku kula swi sukela, ni ku vangwiwa, hi ku va munhu a nga velekiwa a ri XIKAMBA. Loko munhu a tirhisa lerha lari ra ku va ehansi ku khandziya ha rona, u ta ku loko a ri le hansi ka rona a hundzuluka a ri languta, kasi loko se a ri le henhla lomu a khandziyeke a ya kona, a hundzuluxela nhlana wa yena eka lerha leri a kha-

ndziyeke ha rona. U languta swa le henhla, kutani a sola masungulo lawa ya le hansi, lawa a sunguleke ha wona. Swi nga va tano ni le ka Caesar; kutani leswo a nga tshuki a swi endla, a a siveriwe.

Le'swi nga ta kala swi nga endleki ku va hi kota ku rivaleriwa leswi hi swi endleke hikokwalaho ka xiyimo lexi Caesar a nga eka xona enkarhini lowu, hi ta fanela ku swi endlisa leswi. Hi ta ku leswi a nga swona sweswi loko swi nga engeteriwa hi ku nwi veka hosi, swi ta nwi endla leswaku a endla leswi na leswi, le'swo biha ngopfu. Hi ta va byela leswaku va nwi vona a fana ni tandza ra xivandzana lexi nga vangaka khombo, kutani swa antswa xi dlayeriwa endzeni ka tandza leri.

(Ku nghena kambe Lucius)

LUCIUS: Rivoni ri karhi ra pfurha le ndlwini ya wena Hosi. Ndzi te loko ndzi lava xo lumeka hi xona, efastereni ndzo kuma phepha leri, ri tsotsoseriwile hi mhula, hi ndlela leyi; ndzi tiyisile ndzi ri a ri nga ri kona lahaya loko ndzi ya eku etleleni. *(Wa nwi nyika papila)*

BRUTUS: Tlhela u ya etlela; a ri si xa. Xana mundzuku a hi siku ra khume na ntlhanu enhwetini ya Nyenyankulu, ka mufana?

LUCIUS: A ndzi swi tivi Hosi.

BRUTUS: Languta ekhalendarini, u vuya u ta ndzi byela.

LUCIUS: Ndzi ta languta Hosi. *(Wa huma)*

BRUTUS: Tinyeleti leti ta mindzilo ti haha-haha etilweni lero ku va ni ku vonakala loku ndzi nga kotaka ku hlaya ha kona.

(U pfula papila a ri hlaya)

“U etlele Brutus; pfuka u tivona. Xana Roma... ni swinwana, ni swinwana.... Vulavula, gandza, susa swihoxo! Brutus, u etlele, pfuka!”

Swo ndzi pfoletela ku endla swo endla swo fana na leswi swi tala ku vekiwa lomu ndzi swi tekeke.

“Xana Roma ni swinwa—.” Ndzi fanele ku swi hlayisa leswi hi ku kumbetela. Xana Roma wu nga va wu chava munhu unwe hi ndlela leyi? Yini Roma? Vakokwa va mina va nwi hlongorile Tarquin eswitarateni swa Roma loko a vuriwile hosi. “Vulavula, gandza, susa swihoxo!” Xana ndzi khongoteriwa ku vulavula ni ku gandza? Wena Roma, ndzi ku tshembisa

loko ku ta laveka ku lulamiseriwa ka wena, ku lulamiseriwa ka kona u ta ku kuma hi voko ra Brutus!

(Ku tlhela ku nghena Lucius)

LUCIUS: Hosi, ku herile khume ra masiku na mune Nyenyankulu yi sungurile.

(Ku twala ku gongondza)

BRUTUS: Swi lulamile. Yana ehekeni; u kona loyi a gongondzaka.

(Lucius wa huma)

Hi mpfhuka Cassius a ndzi kutsheterile ku pfukela Caesar, a ndzi la nga byi nantswa vurhongo. Loko ndzi nga si endla mhaka le'yo biha ngopfu, ni loko ndzi byeleteriwile ro sungula ku endla mhaka, ku na vangwa ra nkarhi laha xikarhi, le'ri fanaka ni ku hahama. Miehleketo ya mina ya le ndzeni, ni leyi yi humaka ehandle, swi le ku vutisaneni, kutani miehleketo ya lwa endzeni ka mina, yi lava ku pfukela.

(Ku tlhela ku nghena Lucius)

LUCIUS: Hosi, i makwenu Cassius loyi a nga la nyangweni, kutani u lava ku ku vona.

BRUTUS: Xana u yexe?

LUCIUS: E-e; u na vanwana vo tala.

BRUTUS: Xana wa va tiva-ke?

LUCIUS: A ndzi va tivi Hosi; va kokoterile swigqoko swa vona swi ya fikela tindleveni, kutani mimombo ya vona kutsongo yi funengetiwe hi mikhancu ya vona. A ku na ndlela leyi ndzi nga va tivaka ha yona.

BRUTUS: Va byele va nghena.

(Lucius wa huma)

Hi lava va nga nwi pfukela. Wena Ku pfukela! ¹³ Xana a u chavi ku komba mombo wa wena, hambu byi ri vusiku, loko valoyi va haha va tele? Swi ta va ku yini ninhlekanhi? U ta ri kuma kwihhi bako ri nga ta fihla ku biha ka wena? U nga lavi mabako, we Ku pfukela. Tifihle hi ku nwayitela, ni ku tsaka ¹⁴. Loko u nga famba u ri hava xo xisetela, kumbe xo

(13) "Ku pfukela," swi tirhisiwa haleno ku vula "Conspiracy."

(14) Leswaku vanhu va ta kanganyisiwa, va nga voni ku biha ka Ku pfukela.

tifihla ha xona, hambi munyama wa le tiheleni wu nge swi kotu ku fihla leswi u swi ehleketeke, kutani swi ta siveriwa.

(Ku nghena Cassius, na Casca, na Decius, na Cinna, na Metellus, na Trebonius)

CASSIUS: Ndza tshemba hi ta va hi ku karhatile eku wiseni ka wena. Xeweni Brutus. Xana ha ku karhata xana?

BRUTUS: A ndzi pfukile hi nkarhi lowu. Vavanuna lava u nga ta na vona hi lava ndzi va tivaka xana?

CASSIUS: Ina, u tiva unwana ni unwana wa vona. Ku hava na unwe wa vona loyi u nga nwi tiviki. Unwana ni unwana wa vona u navela leswaku wena i nge u titiva leswaku u Muro-ma wa yindlu le'yikulu, wa rixaka muni, ni leswaku Varoma hikwavo va tindlu le'tikulu va ku tshembisa ku yini. Loyi i Trebonius.

BRUTUS: Swi lulamile, a nga ta.

CASSIUS: Loyi i Decius Brutus.

BRUTUS: Na yena wa amukeleka.

CASSIUS: Loyi i Casca, loyi i Cinna, loyi i Metellus Cimber.

BRUTUS: Va amukeleka hikwavo. Xana hikwalaho ka yini u nga etlelangi vusiku hikwabyo?

CASSIUS: Xana ndzi nga ku hlevela rito?

(Brutus na Cassius va hlevela)

DECIUS: Evuxeni i tlhelo leri. Xana dyambu a ri humi haleno?

CASCA: E-e.

CINNA: Ndzi rivalele Hosi; ri huma kona. Vurhonga lebyiya byi khaviseke mapapa, i ntsumi ya ku huma ka dyambu.

CASCA: Mi ta vula leswaku mi hoxile hikwenu. Dyambu ri huma hala ndzi kombaka savula ra mina kona. Hi rona tlhelo leri ri nga na dzonga, lomu dyambu ri nga kona hi nguva leyi ya lembe, leswi ra ha ku sungulaka. Endzhaku ka tinhweti timbirhi ku sukela sweswi, dyambu ri ta tshunela ehenhla, ri ya etlhelweni ra nwalungu, kutani ri ta hisa ngopfu. Vuxa qovo ra byona byi hala, ehenhla ka Capitol.

BRUTUS: Ndzi qhavuleni hikwenu ha unwe-unwe.

CASSIUS: Na swona a hi hlambanyeni leswi hi tiyimisele-ke ku swi endla.

BRUTUS: E-e; ku nga ri ku hlambanya. Loko tinghohe ta vanhu, ku vaviseka ka hina, ni makhombo ya mikarhi leyi a swi ringani ku hi hlanganisa, a hi hangalakeni hi nga si ya kule ni ntirho lowu; leswo unwana ni unwana a ya emubedweni wa kwe lo'wu nga tirhiki nchumu sweswi. Tshikani lava va lavaka ku fuma hi matimba, va tifumela hi matimba la'makulu ya ku tshikelela, ku kondza munhu unwana ni unwana a tiwela hi ku rhandza. Kambe loko vavanuna lava va ri na matimba, tane hi laha ndzi ehleketaka leswaku va na wona, va fanele ku nghenisa eka matoya lawa matimba lawa ya nga ta endla mimoya ya matoya, ni ya vavasti, yi tiya. Xana varikwerhu, hi lavela yini xo hi susumetela emahlweni, handle ka makhungu lawa ya hina? Xana hi lavela yini xiboho xinwana, handle ka leswi Varoma va swi boheke exihundleni, kutani va nga ta ka va nga tlheli endzhaku? Xana mi lava ku hlambanya kwihi kunwana, handle ka ku tshembana? Loko hi ku xi endlisiwa leswi, hi fanele ku pfumelana ku xi endla. Ku hlambanya vafundzisi, ni matoya, ni vaxisi vo vulavula mitsheketo ni swo ka swi nga yi hi ndlela, ni lava va karhatekaka emimoyeni ya vona. Ku hlambanya lava va amukelaka swihoxo. Va hlambanya ku endla swilo swo biha, leswi vanhu va swi vilelelaka. Mi nga hi siveleni eka leswi hi lavaka ku swi endla, kumbe mi sivele leswi hi nga tiboha emoyeni ku va hi swi endla, leswi swi nga sivelekiki, mi ku hikwaswo leswi swi lava ku hlambanyeriwa. Thonsi rinwana ni rinwana ra ngati leri Muroma a nga na rona, ri ta va ri nga ri le'ri tengeke, loko a nga tshova hambu xi ri le'xitsongo, lexi a tiboheke eka xona.

CASSIUS: Kambe Cicero yena? Xana hi nga nwi ringeta? Ndzi tshemba leswaku u ta yima swinwe na hina.

CASCA: Hi nga nwi tshikeni.

CINNA: E-e, hi nga tshuki hi nwi tshika.

METELLUS: O, a hi nwi tekeni. Timpfi ta yena ti ta hi pfuna ku va hi tshembiwa. Ti ta xava marito ya vanhu leswo va dzunisa mitirho ya hina. Va ta ku mavoko ya hina ya fumiwe hi switsundzuxo swa yena. Vuhlangi bya hina a byi nga vonaki ni kutsongo, hikuva va ta languta evukhaleni bya yena.

BRUTUS: Mi nga tshuki mi vulavula hi yena. Hi nga nwi byeli nchumu xa xihundla lexi, hikuva a nga ka a nga fi a endlile xilo le'xi sunguliweke hi vanwana.

CASSIUS: Loko swi ri tano-ke, nwi tshikeni.

CASCA: Kunene a nga fanelangi.

DECIUS: Xana a ku nga khumbiwi unwana ehandle ka Caesar?

CASSIUS: U ehleketile swinene Decius. Ndzi vona wonge a swi fanelangi ku va Antonius, loyi a rhandziwaka swonghasi hi Caesar, a sala a ha dya mavele loko Caesar a file. U ta kuma leswaku hi yena a nga na vutlhari byo luka mano yo pfukela vanwana. Wa swi tiva loko a nga engeteleka matimba, swi ta fika laha na hina a nga ta hi vavisa hikwerhu. Ku sivela leswaku swi nga humeleli, hi fanele ku nwi dlaya swinwe na Caesar.

BRUTUS: Loko hi nga endla sweswo, swendlo swa hina swi ta vonaka swi halatile ngati ngopfu, wena Caius Cassius.

Mi lava leswaku hi tsema nhloko, hi tlhela hi pulakanya ni swirho, ku fana ni ku kariha erifuni, ni leswo biha endzhaku? Hikuva Antonius i xirho xa miri wa Caesar ntsena. A hi veni vatlhaveri va magandzelo; hi nga vi vatlhavi, Caius.

Hikwerhu hi lwa ni moya wa Caesar, kambe emoyeni wa vanhu a ku na ngati. Mawaku loko ngi ha swi kota ku fikela moya wa Caesar, handle ka ku nwi tsema swirho! Kambe a hi ku vavisa; Caesar u fanele ku halaka ngati, loko hi lava ku fika emoyeni wa yena. Nwina vanghana va mina va tintswalo, a hi nwi dlayeni hi timbilu le'ti tiyeke, ku nga ri ni nsele wa ku kariha. A hi nwi dlayeni, leswo a ta fanela Swikwembu, ku nga ri ku nwi khavangela, tane hi ntsumbu lo'wu fanelaka ku dyiwa hi timbyana. Timbilu ta hina a ti endle tane hi vini va vatirhi eka vatirhi va vona, va pfluxa vatirhi ku va va kariha, kutani endzhaku va vonaka wonge va va tshinya. Loko hi endlisa sweswo, swendlo swa hina swi ta vonaka swi ri le'swi fanelaka ku endliwa, ku nga ri le'swi kumekaka wonge swi lo endliwa hikokwalaho ka rivengo.

Loko swi nga vonakisa sweswo emahlweni ka vanhu, hi ta kumeka hi ri vanhu lava va nga susa etikweni xilo le'xo biha, ku nga ri vadlayi. Hi Antonius yena, nwi endleni ku fana ni loko voko ra Caesar ri ta kala ri nga koti ku endla nchumu, loko se nhloko ya Caesar yi tsemiwile.

CASSIUS: Kasi-ke hi yena ndzi nwi chavaka, hikuva rirhandzu ra yena ra Caesar—

BRUTUS: Vona Cassius lo'nene; u nga ehleketi yena. Loko a rhandza Caesar, lexi a faneleke ku xi endla i ku twa mbilu ku vava, kutani a fela Caesar. Hi swona le'swi lavekaka ku va a swi endla, hikuva u rhandza mintlango, ni swa hava, ni ku va exikarhi ka vanhu la'vo tala.

TREBONIUS: Ku hava xo chavisa eka yena. Nwi tshikeni a nga fi. U ta hanya, kutani u ta tlhela a hleka endzhaku.

(Wachi ya ba)

BRUTUS: Miyelani, hlayani nkarhi wa wachi.

CASSIUS: Yi bile nkarhi wa vunharhu.

TREBONIUS: I nkarhi wa ku va ku hambaniwa.

CASSIUS: Kambe a swi si tivisiseka swinene leswaku Caesar u ta ta namuntlha kumbe a a nga ti. Masiku lawa u ri ku na mihlolo. A swa ha fani ni leswi khale a a ehleketisa swona hi tlhelo ra milorho, ni hikwaswo swa mihlolo. Kumbe mihlolo leyi ya namuntlha, ni ku chavisa ka vusiku bya namuntlha loku ku nga toloveriwangiki, ni ku khongoteriwa hi vangoma va yena, swi ta nwi sivela ku ya eCapitol.

DECIUS: U nga chavi sweswo. Loko a nga lavi ku ta, ndzi ta ya nwi khongotela a hundzuluxa miehleketo. Wa rhandza ku byeriwa leswaku vanwari-mhondzwana-rinwe ¹⁵ va dlele hi muri; na tibere ¹⁶ ti hlayiwile ta ha rivatiwa hi ku languta eswivonini; ni tindlopfu ti dlayiwile hi marindzi; tinghala ti dlayiwile hi ku tirha; ni vanhu, hi ku totiwa mafurha. Loko ndzi nwi byela leswaku yena vanhu vo tota mafurha wa va venga, u vula leswaku kunene wa va venga—kasi hi yena l'a totiweke mafurha ngopfu. Ndzi tshikeni ndzi tirha, hikuva ndzi nga nwi xisetela a kala a hundzuluxa miehleketo leyi a yi ehleketeke, kutani ndzi ta swi kota ku nwi tisa eCapitol, hikwalaho ka leswi a lavaka ku dzhunisiwa.

CASSIUS: Hi ta va hi ri kona hikwerhu, ku ya nwi teka.

BRUTUS: Xana-ke ku ta va hi nkarhi wa vuntlhanu na minharhu loko hi ta ku hi hlwerile?

(15) Hi Xinghezi va ri "unicorns."

(16) Hi Xinghezi va ri "bears."

CINNA: Hi nga hlweli ku tlula kwalaho; na swona mi nga tshuki mi hluleka.

METELLUS: Caius Ligarius u vengana ngopfu na Caesar, loyi a nwi rhukaneke hikokwalaho ka ku nkensa Pompey. Hikwalaho ka yini ku pfumaleke na unwe wa nwina loyi a nga kala a nwi tsundzuka?

BRUTUS: Hi swona Metellus lo'nene, yana endlwini ya yena. Wa ndzi rhandza swinene, na swona wa tiva leswaku hikwalaho ka yini a ndzi rhandza. Nwi rhumele haleno, kutani ndzi ta nwi hundzuluxa a yima na hina.

CASSIUS: Mixo wa hi fikela. Hi ta ku siya Brutus. Nwina vanakulorhi, hangalakani. Mi fanele ku tsundzuka leswi mi swi vuleke hikwenu, kutani mi tikomba mi ri Varoma va xiviri.

BRUTUS: Vavanuna la'vanene, vonakani mi tlharhile, na swona mi tsakile. Hi nga tikombisi hi tinghohe ta hina leswi hi lavaka ku swi endla. A hi faneni ni vaendli va Varoma va nga karhaliki, kambe hi ku phik lala. Wa ha ri mixo hikwenu.

(Va huma hikwavo, ku sala Brutus ntsena)

He mufana Lucius! U etlele xana? A hi nchumu. Tiphine hi vurhongo. A u endli tinhlayo, hambu ku ri ku ehleketa swihleketa-hleketani, leswi vanhu la'va tirhaka ngopfu va nga na swona ebyongweni bya vona. Hikokwalaho u etlelaka u tiphina.

(Ku nghena Portia)

PORTIA: Hosi ya nga Brutus!

BRUTUS: Portia, hi le'swi yini? Hikwalaho ka yini u pfuka hi nkarhi lowu? A swi nga ta twanana na ku hanya ka wena loko u pfuka u tinghenisela xirhami emixweni lowu wo titimela.

PORTIA: Na le ku hanyeni ka wena, a swi ku lulamelangi. U nyengile u siya mubedwa wa mina, Brutus, u swi endla hi ndlela yo biha. Tolo nimadyambu u lo na swi pfuka wo *kakatsuku*, loko hi ri karhi hi lalela, u huma u famba-famba u ri karhi u ehleketa ni ku khunarha, u kondlile mavoko. Loko ndzi ku vutisile leswaku swi lo yini, wena u ndzi swondzolotile hi mahlo la'yo tshwuka. Loko ndzi phikelele ku ku vutisa,

u titshuvile nhloko, u hima ehansi hi nenge, hi ku hela mbilu ngopfu. Mina ndzi phikelerile, kambe a u hlamulangi. U ndzi hlongorile hi voko u karihile, u ndzi komba leswaku ndzi ku sukela. Kunene ndzi sukile hi ku chava ku nyanyisa ku hela ka wena mbilu, loku a ku vonaka ku tele hi matimba. Mina a ndzi ehleketa leswaku wa ha lo kariha nkarhinyana, tane hi leswi humelelaka mikarhi yinwana eka vanhu hikwavo loko swi ku endla u hluleka ku dya, kumbe ku vulavula, kumbe ku etlela. Loko a swi lo tirha exivumbekweni xa wena, a ndzi nga ta ku tiva Brutus. Hosi ya nga le'yi rhandzekaka, ndzi byele le'xi ku terisaka gome.

BRUTUS: A ndzi tsakangi emirini. Hi sweswo ntsena.

PORTIA: Brutus u tlharihile, kutani loko miri a wu nga tsakangi a a ta endla le'swi nga ta nwi endla a tlhela a va ntomi.

BRUTUS: Ku yini ka swona, kunene ndzi endla swona. Portia famba ku etleleni.

PORTIA: Xana Brutus wa vabya xana? Xana swi terisa vutomi ku va munhu a famba a nga funengelangi nchumu emoyeni lowu wo tsakama ni mpundzu? Yini? Xana Brutus wa vabya xana? Xana a nga nyengeleta a huma emubedweni wa kwe wo hanyisa, a ya ehandle laha ku nga ni swo terisa mavabyi ni vusiku? Xana a nga ya a ya ringa moya wa le handle lo'wu nga ni mberha, ni ku kala wu nga tengangi, a ta engetela vuvabyi bya yena xana? E-e, Brutus wa nga. Xi kona le'xi nga kona emiehleketweni ya wena, le'xi yi karhataka, lexi i fanelo ya mina ndzi faneleke ku xi tiva. Ndzi nkhinsama hi matsolo ndzi ku kombela ku va u ndzi byela ku ri swi lo yini. Hi vumbhuri bya mina lebyi u byi tiveke khale, ni ku hlambanya ka wena ka rirhandzu, ni ku hlambanya lokuya kukulu loku ku hi hlanganiseke hi va xilo xinwe, ndzi byele, hikuva ndzi xiphemu xa swena. Ndzi byele leswaku i ncini le'xi ku terisaka gome. Ndzi byele leswaku i va mani vanhu lava a va tile eka wena ni vusiku bya namuntlha. Ndzi vonile ntlhanu wa vanhu na munhu unwe, kumbe na vanhu vambirhi va ri laha, kutani va tifihlile swikandza swa vona, hambani leswi a ku ri na xinyama.

BRUTUS: U nga nkhinsami wena Portia lo'nene.

PORTIA: A swi nga ta kala swi laveka ku va ndzi nkhinsama loko ngi u Brutus lo'nene. Hi ku bohiwa hi ku tekana,

ndzi byele Brutus. Xana mina a ndzi fanelangi ku tiva xihundla xa wena xana? Xana-ke mina ku na mindzilakana lomu ndzi nga faneliki ku tiva ku fika kona xana? Xana swi vula leswaku ndzi fanela ntsena ku ku bungaladza loko u dya swakudya ntsena, kumbe ndzi va na wena loko u etlele, ni ku vulavula na wena hi mikarhi yinwana xana? Xana mina ndzi tshama ntsena ekusuhi na ku tsaka ka wena xana? Loko swi nga va tano, mina ndzi wansati loyi a xavisaka miri wa yena ntsena, ku nga ri nkata Brutus.

BRUTUS: U nsati wa mina wa xiviri loyi a chavekaka. Ndzi ku vona u fana ni ngati ya mina le'yi yaka embilwini ya mina, leswi ndzi yi rhandzisaka swona.

PORTIA: Loko ngi swi tano, wu ri ntiyiso, ngi ndzi ta va ndzi byeriwile xihundla. Ndza pfumela leswaku ndzi wansati; hambi swi ri tano, ndzi wansati loyi Hosi Brutus a nga nwi teka a va nsati wa yena. Ndza pfumela leswaku ndzi wansati; hambi swi ri tano, ndzi wansati loyi a tivekaka. Ndzi nwana Cato. Xana u ehleketa leswaku a ndzi tiyangi ku tlula va rixaka ra mina ra xisati loko ndzi ri na tatana wonghasi, ni nuna wonghasi xana? Ndzi byele swihundla swa wena. A ndzi nga byeli munhu. Wa ku tiva ku tshembeka ka mina. Ndzi tivangele mbanga endzhumbini. Xana swi nga endleka ku va ndzi kota ku tiyisela eka leswi, kutani ndzi ya hlula hi ku rhunga nomu hi tlhelo ra xihundla xa nuna wa mina xana?

BRUTUS: O nwina Swikwembu, ndzi endleni ku va ndzi fanela wansati loyi wo lulama! (*Ku twakala ku gongondza*)

Yingisani! Yingisani! Ku gongondza munhu unwana. Portia famba nkarhinyana. Endzhakunyana xifuva xa wena xi ta tiva xihundla xa mina. Ndzi ta ku byela hikwaswo leswi ndzi swi endlaka. Ndzi ta ku byela hikwaswo le'swi tsariweke enghoheni ya mina. Hatlisa u suka eka mina. (*Portia wa huma*) Lucius, xana i ku gongondza ka mani lokuya?

(*Ku nghena Lucius a ri na Ligarius*)

LUCIUS: Wanuna wa muvabyi hi loyi, u lava ku vulavula na wena.

BRUTUS: Caius Ligarius loyi a vulavuleke ha yena Metellus.—Mufana, chavuka.—Caius Ligarius swi lo yini?

LIGARIUS: Amukela ku xewetiwa hi ririmi le'ri tsaneke.

BRUTUS: O, hi nga vona nkarhi lowu u hlawuleke wona ku ambala xidukwana xo kombisa leswaku a u tsakangi, Ligarius wa matimba. Ndzi navela ku va u nga vi u vabya.

LIGARIUS: A ndzi vabyi loko Brutus a ri na ntirho lowu a lavaka ku va ndzi wu endla sweswi, lowu wu fanelaka hi ku nkhenziwa.

BRUTUS: Ndzi na wona ntirho wo tano sweswi-sweswi Ligarius, ntsena loko a u ri na ndleve yo lava ku yingisa.

LIGARIUS: Hi Swikwembu hikwaswo leswi Varoma va swi nkhisamelaka ndzi cukumeta vuvabyi bya mina. Moya wa Roma! Nwana wa xinuna wa matimba! Wena u humaka eswisutini le'swo chavisa. Wena u fanaka ni muthwasisi loyi a nga vitana Swikwembu swa mina. Ndzi bye le ku tsutsuma sweswi, kutani ndzi lwa ni le'swo ka swi nga endleki. Ndzi tiyisile leswaku ndzi nga swi hlula. Xana ku fanele ku endliwa yini xana?

BRUTUS: Ntirho lowu wu nga ta hanyisa la'va vabyaka.

LIGARIUS: Kambe, xana vanhu vanwana a va tsakangi, lava hi faneleke ku va vabyisa?

BRUTUS: Na sweswo hi fanele ku swi endla. Xilo xa kona wena Caius, ndzi ta ku byela hi ri karhi hi famba hi ya eka loyi swi faneleke ku endliwa eka yena.

LIGARIUS: Suka u famba, kutani ndzi ta ku landza ndzi tele ku navela ku endla xo endla. Kambe leswi ndzi yaka ndzi ya endla swona, a ndzi swi tivi. A hi nchumu loko munhu a rhangeriwe ni ku fambisiwa hi Brutus. (*Ku duma*)

BRUTUS: Ndzi landze-ke. (*Va huma*)

NKOMBISIWO WA II

(*Kamari endlwini ya Caesar*)

(*Ku pfuma ka tilo ni ku hatima. Ku nghena Caesar a ambele nkhanu wa vusiku*)

CAESAR: Hambu tilo, hambu misava, a swi vanga na ku rhula namuntlha. Calpurnia u hahamile kanharhu a ri karhi a rila aku: 'Hi lamuleni va dlaya Caesar!'—I mani loyi a nghe-naka?

(*Ku nghena nandza*)

NANDZA: Hosi ya nga ?

CAESAR: Famba u ya byela Vaprista va ya endla magandzelo hi ku hatlisa, kutani u ndzi tisela leswi va vonaka swona vona.

NANDZA: Ndzi ta ya Hosi. (*Wa huma*)
(*Ku nghena Calpurnia*)

CALPURNIA: Xana u endlela ku yini Caesar? Xana u lava ku famba? A u nga humi laha ndlwini namuntlha.

CAESAR: Caesar u to fambisa ku tani. A ndzi chavi swilo le'swi nge swa ndzi chavisa. Loko swi vona mombo wa Caesar wu ri emahlweni ka swona, swi ta hatla swi nyamalala.

CALPURNIA: Caesar: a ndzi si tshama ndzi va na mhaka ni swihlola-hlola, kambe namuntlha swa ndzi chavisa. U kona unwana laha ndlwini ehandle ka mihlolo leyi hi yi voneke, loyi a ndzi byeleke le'swo chavisa, le'swi voniweke hi muri-ndzi. U ri u vone nghala yi hlanterile swinghalana exitarateni. Masirha ya voniwile ya pfulekile, ku huma vafi. Masocha ya kariheke a ya lwa emapapeni, ya ri hi mikhumbhi na mavuthu ya nyimpi, kutani ngati yi na hi le tilweni, yi nela ehenhla ka Capitol. Huwa ya ku lwa ka nyimpi yi twele empfhukeni. Tihanci ti twele ti rila, kutani lava a va fa va twele va ri karhi va konya. Swigono swi twele swi ri karhi swi ku *tshwirrrr*, *mpfi-mpfi*. O Caesar, swilo leswi a hi leswi hi swi tivaka. A hi swi tolovelangi; kutani ndza swi chava.

CAESAR: Hi xihi lexi xi nga phephiwaka, loko xi lulamisiwile hi Swikwembuleswaku xi endleka? Caesar u to fambisa ku tani! Leswi swa swihlola-hlola swi hloletela le'swi nga ta humelela Caesar, swa fana ni swihlola-hlola swinwana emisaveni hikwayo.

CALPURNIA: Loko ku fa swisiwana swa vakomberi, a ku na tinyeleti ta mincila le'ti voniwaka. Hi loko ku file vana va tihosi ntsena, laha ku vonakaka mindzilo ya tinyeleti ta mincila ematilweni.

CAESAR: Matoya ya fa ko tala rifu ra wona ri nga si fika. Xilo le'xi nga xihlamariso eka mina xa hikwaswo leswi ndzi tshamaka ndzi swi twa, le'xi hlamarisaka ngopfu eka swona, hi lexi xa ku va vanhu va chava ku fa, loku yi nga fanelo ya makumu ya vutomi, kutani loko ku te ka ta, aku na le'xi nga sivelaka.

(*Ku tlhela ku nghena nandza*)

Xana vavumbi va ri yini?

NANDZA: A va lavi leswaku u huma-huma namuntlha. Va te loko va humesa swa le ndzeni swa lexi va tlhaveke ku gandzela hi xona, va kume ku ri hava mbilu eka xona.

CAESAR: Swikwembu swi endla leswi, leswaku swi ta khomisa toya tingana. Caesar u ta va a ri xihari xo pfumala mbilu—a ri toya—loko a nga tshama a nga huma-humi hi-kwalaho ka ku chava. E-e, Caesar a nga ka a nga swi endli. Khombo ra swi tiva swinene leswaku Caesar wa ri tlula hi ku va a kota ku tisela swo chavisa. Hi fana ni tinghala timbirhi le'ti hlantiweke siku rinwe, kutani mina ndzi ri le'ya hosi le'yi levaka ku tlurisa. Caesar u ta famba.

CALPURNIA: Yo, Hosi ya nga! Vutlhari bya wena byi mitiwe hi ku tshemba. U nga huma-humi namuntlha. U nge i vutoya bya mina le'byi endlaka leswaku wena u tshama endlwini, ku nga ri vutoya bya wena. Hi ta rhumela Marcus Antonius a ya endlwini ya le henhla ya vavumbi va milawu, kutani yena u ta ku wena a u pfukangi namuntlha. Ndzi nkhi-nsama hi matsolo, ku ku kombela leswaku u nga huma-humi.

CAESAR: Marcus Antonius u ta ku a ndzi tsakangi ku tsakisa ku chava ka wena, ndzi tshama ekaya!

(Ku nghena Decius)

Decius Brutus hi loyi, u ta va byerisa sweswo.

DECIUS: Caesar! Xeweni hikwenu! Avuxeni Caesar l'a faneleke. Ndzi tile ndzi ta ku teka u ya endlwini ya la'vakulu va milawu.

CAESAR: U tile nkarhi lo'wunene, leswaku u ta ya nyika marungula ya mina eka vakulukumba, u va byela leswaku namuntlha a ndzi nga ti. Loko ndzi ku a ndzi swi koti ku ta ndzi ta va ndzi hamba, kutani a ndzi lavi ku hamba ku tlula leswi. A ndzi nga ti namuntlha. Va byele Decius.

CALPURNIA: U nge wa vabya.

CAESAR: Xana Caesar a nga rhumela mavunwa? Xana ndzi lwile etinyimpini ku fikela sweswi leswaku ndzi ta chava ku byela va malepfu ya timpfi ntiyiso? Decius, famba u ya va byela leswaku a ndzi nga ti.

DECIUS: Caesar wa matimba, ndzi byele le'xi endlaka leswaku u nga yi, hikuva va nga ndzi hleka loko ndzi va byela.

CAESAR: Le'xi ndzi endlaka leswaku ndzi nga ti, xi le ku rhandzeni ka mina: a ndzi nga ti. Swi ringene ku va vakulukumba va yindlu ya milawu va tsakisiwa hi swona. Kambe leswo ndzi ku enerisa embilwini ya wena, hikuva ndza ku rhandza, ndzi ta ku byela.

Nsati wa mina loyi Calpurnia hi yena a ndzi tshamisaka ekaya. Matolo u lorhile a vona xifaniso xa mina xi fana ni xilo le'xi nga ni dzana ra milomu le'yi humaka ngati le'ya xiviri, kutani Varoma la'vo tala va tile va ta hlantswa mavoko ya vona engatini leyi, va ri karhi va hlekela. Yena u kuma wonge norho lowu i switsundzuxo, ni swihlola-hlola le'swi hlolaka swo biha le'swi nga ta ta. U nkhisamile hi matsolo ya yena, a kombela leswaku ndzi tshama ekaya namuntlha.

DECIUS: Norho lowu wu hlamuseriwe hi ku hoxa. I norho ntsena. Ku va xifaniso xa wena xi ri karhi xi huma ngati hi maguva la'yo tala, swi vula leswaku muti wa Roma wu ta ntswonga ngati ya vo tala, kutani vanhu vo tala va ta lwa ku peta swidukwana eka ngati leyi, swi ta va switsundzuxo. Hi leswi vuriwaka hi norho wa Calpurnia.

CAESAR: U hlamuserile swinene hi ndlela leyi.

DECIUS: Kunene ndzi hlamuserile loko u twile leswi ndzi lavaka ku vula swona, leswi se u swi tweke. Va yindlu le'yikulu va tibohile ku ku nyika harhi ya vuhosi namuntlha wena Caesar wa matimba. Loko u va rhumela rito le'ri nge a u nga yi, va nga hundzuluxa miehleketo ya vona. Na kona swi nga va xihlekiso loko munhu a ku: "Hangalakani ku fikela siku rinwana leri nkata Caesar a nga ta lorha milorho le'yo antswa." Loko Caesar a tifiha, xana a va nga hlevelani va ku: "Vonani, Caesar wa chava!" Ndzi rivalele loko ndzi ku byela leswi, hikuva rirhandzu ra mina ndzi rhandza wena, ni swa wena, hi le'swikulu-kulu, kutani hi swona swi endlaka leswaku ndzi ku byela leswi hikwaswo. Hi fanelo, a ndzi nga fanelangi ku vurisa leswi na wena.

CAESAR: Wa swi twa leswaku ku chava ka wena ku vonaka ku ri ko kala ku nga tlharihang, wena Calpurnia. Ndzi na tingana loko ndzi kale ndzi pfumela ku chava ka kona! Ndzi nyikeni nkhanu wa mina hikuva ndzi ta ya.

(Ku nghena Publius, na Brutus, na Ligarius, na Metellus, na Casca, na Trebonius, na Cinna)

Kutani vonani, Publius u te ku ta ndzi teka.

PUBLIUS: Avuxeni Caesar.

CAESAR: Avuxeni Publius. Hawu, na wena Brutus u vindzukile mixo lowu? Xeweni Casca, Caius Ligarius; Caesar a nga si tshama a va nala wa wena tane hi dari le'ri ku ondziseke. I nkarhi muni xana?

BRUTUS: Caesar, yi bile ntlhanu na tinharhu.

CAESAR: Ndza nkhenza ku tikarhata ka nwina na xichavu xa nwina.

(*Ku nghena Antonius*)

Vonani! Antonius, loyi a lavaka ku yimbelela nivusiku, hambi swi ri tano, u pfukile. Avuxeni Antonius.

ANTONIUS: Avuxeni wena Caesar lo'nkulu.

CAESAR: Va byele va lunghisa la ndlwini. Va ta veka mina nandzu loko ndzi va tshika nkarhi wo leha va ndzi yimele. Sweswi Cinna, sweswi Metellus—yini Trebonius! Ndzi ta mi vulavulela awara hikwayo. Mi fanele ku ta eka mina namuntlha. Mi va ekusuhi na mina leswo ndzi ta mi tsundzuka.

TREBONIUS: Caesar, ndzi ta swi endla. (*Etlhelo*) Ndzi ta va kusuhi lero vanghana va wena va ta navela leswaku a swi ta va swi antswile loko ndzi nga vangi kusuhi na wena, kambe ndzi ve kule.

CAESAR: Vanakulorhi la'vanene, nghanani endlwini mi nwa byalwa le'byo nandziha na mina, kutani, tane hi vanghana, hi ta famba swinwe.

BRUTUS: (*Etlhelo*) O Caesar, vanhu na swilo a hi le'swi vonaka swi ri swona mikarhi hikwayo. Mbilu ya Brutus ya twa ku vava loko yi ehleketa mhaka ya kona.

(*Va huma hikwavo*)

NKOMBISIWO WA III

(*Xitarata ekusuhi na Capitol*)

(*Ku nghena Artemidorus a ri karhi a hlaya papila*)

ARTEMIDORUS: "Caesar, tivonele eka Brutus. U tlhariha eka Cassius. U nga tshuneleli Casca. U veka tihlo eka Cinna. U nga tshembi Trebonius. U xiya swinene Metellus Cimber. Decius Brutus a

nga ku rhandzi. U hoxerile Caius Ligarius. Vanhu lava hikwavo va ni miehleketo yo fana. Miehleketo ya kona i yo lwana Caesar. Lexi u nga xilo le'xi faka, xiya-xiya hikwako. Ku tshemba ku ta hundzuka ku ku pfukela, hi ku olova. Swikwembu swa matimba a swi ku sirhelele! Murhandziwa wa wena,
Artemidorus."

Ndzi ta yima la, ku kondza Caesar a hundza hi kona kutani ndzi ta nwi nyika lexi, tane hi munghana wa yena. Mbilu ya mina yi ta twa ku vava loko le'swinene swi nga koti ku pona eka mavondzo.

Loko u hlaya leswi, O Caesar, u nga ha hanya. Loko u nga swi hlayi, mikateko yi yima na vaxengi va ku xenga.

NKOMBISIWO WA IV

(Tilhelo rinwana ra xitarata xexo, emahlweni ka yindlu ya Brutus)

PORTIA: Ndza ku kombela mufana, tsutsuma u ya endlwini ya vakulukumba, u nga yimeli ku ndzi hlamula, kambe hatla u famba. Wa ha yimela yini?

LUCIUS: Ndzi lava ku twa leswi ndzi yaka ndzi ya vula swona Manana.

PORTIA: A ndzi lavile u ri le, ni ku vuya haleno, ndzi nga si ku byela leswi u faneleke ku swi endla kona. *(Etlhelo)* O, ku tikhoma, tiya etlhelo ra mina. Veka ntshava le'yikulu exikarhi ka mbilu ya mina na ririmi ra mina! Ndzi na miehleketo ya wanuna, kambe matimba i ya wansati. Ku nononhwa ka ku va wansati a kota ku miyela na xihundla!—Xana wa ha ri kona?

LUCIUS: Manana, xana ndzi fanele ku endla yini? Xana ndzi fanele ku tsutsuma ndzi ya eCapitol ntsena, ndzi nga yi ndzi endla nchumu, ndzi tlhela ndzi tlevula, ndzi vuya eka wena ndzi nga endlangi nchumu?

PORTIA: Ina, vuya na rito mufana, u ta ndzi byela loko hosi ya wena yi vonaka yi tsakile, hikuva yi sukile yi nga tsakangi. U langutisisa swinene leswo xana Caesar u endla yini, ni ku vona leswaku hi vahi la'va nga na mivilele la'va nwi tshunelelaka ekusuhi. Yingisa mufana, i huwa ya yini leyi xana?

LUCIUS: A ndzi twi nchumu, Manana.

PORTIA: Yingisa swinene. Ndzi twa huwa yo fana ni ya ntshungu kutani moya wu yi tisa yi huma eCapitol.

LICIUS: Ha kunene, Manana, mina a ndzi twi nchumu.
(*Ku nghena mungoma*)

PORTIA: Tana la wena, a u ri kwihi?

MUNGOMA: A ndzi ri ekaya ka mina, Manana lo'nene.

PORTIA: I nkarhi muni?

MUNGOMA: Swi nga va nkarhi wa ntlhanu na mune.

PORTIA: Xana Caesar se u fambile a ya eCapitol?

MUNGOMA: A nga si famba, Manana. Ndzi ya ndzi ya yima laha ndzi nga ta nwi vona loko a hundza a ya eCapitol.

PORTIA: U lava Caesar a hi swona?

MUNGOMA: Kunene ndza nwi lava. Loko a ta swi tsakela ku yingisa mina, ndzi ta nwi byela leswaku a swi ta lulama loko Caesar a tivonela.

PORTIA: Hikwalaho ka yini? Xana wo tiva leswaku xi kona xo biha le'xi va lavaka ku xi endla eka yena?

MUNGOMA: Ku hava lexi ndzi xi tivaka leswaku xi ta va tano, kambe kumbe ku nga tshuka ku humelela xo humelela. Wa ha ri mixo, xitarata xi larile laha. Ntshungu lo'wu landzelelaka Caesar, ntshungu wa vakulukumba, na tindzhuna, vapfukeri, na vanhu va vanghana va nga pyanyeleta munhu a kondza a fa. Ndzi ta ya laha ku anameke ndzi ta vulavula na Caesar loko a hundza. (*Wa huma*)

PORTIA: Ndzi fanele ku nghena. (*Etlhelo*) Maxangu lawa, ku tsana ka mbilu ya wansati! O Brutus, matilo a ya ku hatlisisa eka ntirho lowu u lavaka ku wu endla. A swi vutisiwi, leswaku Brutus u na mhaka leyi Caesar a nga nwi pfumeleriki—mufana u ndzi twile.—O, ndzi titwa ndzi lava ku titivala.—Tsutsuma Lucius, u ya tivisa nuna wa mina. Nwi byele leswaku u te yini eka wena.

(*Va huma hikwavo*)

KAVANYISA KA III

NKOMBISIWO WA I

(Emahlweni ka Capitol)

(Ku na ntsungu wa vanhu exitarateni le'xi yaka eCapitol. Vanwana va vona i vaArtemidorus na Mungoma. Ka yimbeleriwa. Ku nghena Caesar, na Brutus, na Cassius, na Casca, na Decius, na Metellus, na Trebonius, na Cinna, na Antonius, na Lepidus, na Artemidorus, na Popilius, na Publius ni vanwana)

CAESAR: Ti 15 ta Nyenyankulu ti fikile.

MUNGOMA: Ina Caesar, kambe a ti si hundza.

ARTEMIDORUS: Xeweni Caesar! Hlaya papila leri.

DECIUS: Trebonius u ku kombela leswaku u hlaya papila leri loko u kuma nkarhi. Hi leswi a kombelaka swona.

ARTEMIDORUS: O Caesar, hlaya ra mina ku sungula, hikuva ra mina ri khumba ngopfu Caesar. Ri hlaye wena Caesar lo'nkulu.

CAESAR: Le'swi hi khumbaka hi xiviri hi ta hetelela hi swona ku hlaya.

ARTEMIDORUS: U nga hlweri Caesar, ri hlaye sweswi-sweswi.

CAESAR: Kasi! U hlangane nhloko xana?

PUBLIUS: Heyi! Chavuka!

CASSIUS: Swi lo yini, xana u ta u ta sindzisa swikombelo swa wena eswitarateni? Tana eCapitol.

(Caesar u ya endlwini ya vakulukumba, a landzeriwa hi vanwana)

POPILIUS: Ndza ku navelela ku humelela eka leswi u lavaka ku swi endla namuntlha.

CASSIUS: Hi swini leswi hi lavaka ku swi endla Popilius?

POPILIUS: Salani. (*U tshinelela Caesar*)

BRUTUS: Xana Popilius Lena u te yini?

CASSIUS: U te u navela leswaku leswi hi lavaka ku swi endla swi humelela namuntlha. Ndza sola, wonge leswi hi lavaka ku swi endla se swa tiviwa.

BRUTUS: Vona leswi a yisaka swona eka Caesar. Nwi vone swinene.

CASSIUS: Casca, endla xikanwe-kanwe. Hi chava leswaku va nga hi sivela. Ku ta endliwa yini Brutus? Loko swi nga tiviwa, Cassius kumbe Caesar a nga ka a nga hanyi, hikuva ndzi ta titlhava.

BRUTUS: Cassius, tiyisa mbilu. Popilius Lena a nga vulavuli hi leswi hi lavaka ku swi endla, hikuva, vona wa hleka, kutani Caesar a nga hundzuluxi nghohe.

CASSIUS: Trebonius wa wu tiva nkarhi wa yena. Vona-ke Brutus, u vitanela Antonius.

(*Antonius na Trebonius va huma*)

DECIUS: U kwihi Metellus Cimber? A a fambe a ya tiendla wonge u lava ku vulavula na Caesar.

BRUTUS: U lunghekile! Manyuluta u tshinelela ekusuhi, u va wa vumbirhi eka yena.

CINNA: Casca, hi wena wo sungula ku tlakusa voko.

CAESAR: Xana hi lunghekile hikwerhu xana? Xana i ncini le'xi kayivelaka leswo Caesar na vakulukumba va ta xi lulamisa xana?

METELLUS: Caesar wa le henhla-henhla, wa matimba ngopfu, ni wo tiya ngopfu, Metellus Cimber u hoxa mbilu ya yena yo titsongahata emahlweni ka wena. (*Wa nkhinsama*)

CAESAR: Ndzi fanele ku ku sivela Cimber. Vunkhisa-nkhinsa ni ku korhama, swi nga endla munhu-ntsena a hundzuluxa leswi a swi boheke, kambe ku nga ri Caesar. U nga vi xiphukuphuku xo ehleketa leswaku Caesar i ximunhwa-munhwana xo hundzuluxa swilo, hikokwalaho ka leswi swi hundzuluxaka swivanhwana-vanhwana swa swiphukuphuku. Ndzi vula marito yo nandziha, ni vunkhisa-nkhinsa byo kala byi nga ri bya nchumu, ni swa ku xavelela ka le hansu ngopfu.

Makwenu u hlongoriwile etikweni, hi nawu. Loko u nkhinsama, ni ku khongela, ni ku xavelela hikwalaho ka yena, ndza ku ala ku fana na mbyana, suka endleleni ya mina.

Tiva leswaku Caesar a nga endli xihoxo, kutani a nga ka a nga korwisiwi ku ri hava le'xi nwi korwisaka.

METELLUS: Xana a ku na rito rinwana ro fanela ku tlula ra mina le'ri nga ta twala ri nandziha etindleveni ta Caesar, leswo a ta kota ku ttherisa mbilu, a susa ku hlongoriwa ka makwerhu leswaku a ta kota ku vuya?

BRUTUS: Ndzi tswontswa voko ra wena, ku nga ri hi ku ku tsakisa mbilu kasi a ndzi vuli swona Caesar, kambe ndzi kombela leswaku Publius Cimber a pfumeleriwa xikanwe ku ntshunxeka a vuya.

CAESAR: Yini Brutus?

CASSIUS: Rivalela Caesar, Caesar rivalela! Cassius u wela emilengeni ya wena ku kombela leswaku Publius Cimber a ttherisiwa tifanelo ta yena.

CAESAR: Loko ngi ndzi fana na wena, a swi ta ndzi khumba embilwini. Loko ngi ndzi swi kota ku khongelela ku susa, ingi na yona mikhongelo yi ta swi kota ku ndzi endla leswaku ndzi susa xiboho xa mina. Mina ndzi yimile endzhawini yinwe, tane hi nyeleti nwalungu, le'yi nga tluriwiki hi xinwe xa le'swi nga le tilweni. Tilo ri tele tinhlahle ta ntsandzavahlayi. Hikwayo ya vangama, kambe i nyeleti yinwe ntsena le'yi tshamakaendzhawini yinwe ntsena, mikarhi hikwayo. Misava na yona yi tano: yi tele hi vanhu, kutani vanhu va na nyama ni ngati; na kona va kota ku twisisa; kambe exikarhi ka vona, ndzi tiva ntsena unwe, loyi a tshamaka exitulwini xa yena a nga koti ku hlaseriwa eka xona. A nga tsekatskisiwi hi ku twela vusiwana. Munhu wa kona hi mina. Tshikani ndzi kombisa switsongo ni le ka leswi: a ndzi ve loyi a tiyiseke leswaku Cimber a hlongoriwa etikweni, kutani ndza ha tiyisa leswaku a tshama kwale ku hlongoriweni.

CINNA: O Caesar,—

CAESAR: Famba, xana u nga swi kota ku susa ntshava ya Olympus?

DECIUS: Nkulukumba Caesar,—

CAESAR: Xana Brutus a ngo tihlupha loko a nkhinsama xana?

CASCA: A ku vulavule mavoke-ke! (*Casca u tlhava Caesar enhanwini*)
(*Caesar u tlhaveteriwa hi vanwana la'vo tala va vapfukeri, kutani wo hetelela a va Marcus Brutus*)

CAESAR: Na wena Brutus! Loko swi ri tano wana, Caesar.
(*Wa fa*)

CINNA: Ku ntshunxeka! Ku ntshunxeka! Ku file ku tshikeleriwa! —Tsutsumani xikanwe mi ya tivisa eswitarateni. Huwelelani eswitarateni.

CASSIUS: Vanwana fambani lomu va chumayeelaka kona, mi ya huwelela mi ku: “Ku ntshunxeka! Ku ntshunxeka! Ku lulamiseriwa!”

BRUTUS: Vanhu va tiko, ni Vakulukumba va le ndlwini yo endla milawu, mi nga chaveni. Mi nga tsutsumi; yimani mi ku *hwii*. Ku lava ku va wa le henhla, ku kumile hakelo ya kona.

CASCA: Yana endzhawini yo vulavulela eka yona Brutus.

DECIUS: Na wena, Cassius.

BRUTUS: U kwihi Publius?

CINNA: Hi loyi; wa ha hlanganisiwe nhloko hi ku pfukela loku.

METELLUS: Yimani swinwe mi tiya, leswaku ku nga vi munghana na unwe wa Caesar loyi a nga ta ringeta—

BRUTUS: U nga vulavuli hi ku yima. Publius, tiya mbilu. Ku hava le'xi nga ehleketiwa ku lava ku endliwa emirini wa wena. A ku nga vavisiwi na Muroma na unwe; kutani-ke va byele-ke Publius.

CASSIUS: Hi siye Publius, leswaku loko vanhu va tshuka va dumerile, va nga tshuki va ku vavisa hikwalaho ka ku lula-ma ka wena.

BRUTUS: Endlisa sweswo. Ku nga vi na munhu loyi a faneleke ku byarha le'swi nga ta ta hikwalaho ka xendlo lexi, ehandle ka hina vaendli va xona.

(*Ku nghena kambe Trebonius*)

CASCA: Antonius u kwihi?

TREBONIUS: U tsutsumele endlwini ya kwe, a hlamele ni ku nyenyetsiwa. Vavanuna, vavasati, ni vana, va yimile va

languta, va rila, va tsutsuma wonge hi loko ku hela ka misava ku fikile.

BRUTUS: Le'swi humeলেখা swi ta humeলেখা; hi ta swi vona. Leswaku hi ta fa, ha swi tiva. Hi to yimela nkarhi ntsena, hikuva wona a hi wu tivi.

CASCA: Loko swi te yini! Loyi a komisaka ku hanya hi khume ra malembe, u komisa ku tshama a ri karhi a chava ku fa hi malembe yo tala.

BRUTUS: Loko ku pfumeriwa leswaku swi ve tano, hi nga ku rifu eka Caesar ri pfunile. Hina hi vanghana va Caesar, hikuva hi komisile nkarhi wa yena wa ku chava rifu. Korhamani Varoma; korhamani hi hlantswa mavoko ya hina hi ngati ya Caesar hi fika hi swikokola, ni ku tota masavula ya hina. Hi ta famba hi ya emakete, kutani hi ninginisa matlhari ya hina la'yo tshwuka ehenhla ka tindhloko ta hina. Hi ta huwelela hikwerhu hi ku: "Ku ntshunxeka: Ku rhula! Ku ntshunxeka!"

CASSIUS: Korhamani-ke mi hlamba. Xana ntirho lowu wa hina wu ta teka malembe mangani wa ha tlangiwa ku sukela sweswi, wu endliwa hi vanhu lava hi nga va tiviki ematikweni ya vona, ni hi tindzimi leti hi nga ti tiviki!

BRUTUS: Xana va ta nwi encenyeta kangani Caesar, va encenyeta ku huma ka yena ngati, kasi vo tlanga? Hi vula yena loyi a nga lo lakahla ehansi ka xifaniso xa Pompey loyi se a nga tluliki ntshuri lowu a etleleke eka wona?

CASSIUS: Loko va tirhetela ku tlanga ntlango wa kona, va ta tirhetela ku vula ntlawa lowu wa hina, leswaku hi wona wu nga tisela tiko ra rikwavo ku ntshunxeka.

DECIUS: Xana hi nga famba?

CASSIUS: Kunene, unwana ni unwana a a fambe. Brutus u ta rhanga emahlweni, kutani hina hi ta nwi sala endzhaku, hi ri na timbilu to tiya ku tlula timbilu hikwato le Roma.

(Ku nghena nandza)

BRUTUS: Khwatsi! I mani loyi a taka?

I munghana wa Antonius.

NANDZA: Wena Brutus, nwini wa mina u ndzi lerisile leswaku ndzi nkhisamisa leswi. Antonius u te ndzi etlerisa

mukhuva lowu, ndzi ku: "Brutus u munhu lo'nkulu, lo'nene, wo tlhariha, wa matimba ni wo tshembeka. Caesar a a ri na matimba; a a ri ni mbilu yo tiya; a a ri wa yindlu ya vukosi; ni a a ri loyi a nga na rirhandzu. Vula leswaku ndzi rhandza Brutus, kutani ndzi nwi kombisa xichavu. Vula leswaku a ndzi chava Caesar, ndzi nwi kombisa xichavu, ndzi nwi rhandza. Loko Brutus a nga tshembisa leswaku Antonius a nga ta eka yena handle ka ku chava, kutani a byeriwa le'xi nga endla leswaku Caesar a dlayiwa, Marcus Antonius a nga ka a nga rhandzi Caesar leswi se a feke, a nga nwi rhandzi ku fana na leswi a nga ta rhandza Brutus loyi a hanyaka. Antonius a ta landzelela Brutus eka hikwaswo, ni le timhakeni ta kwe. U ta nwi landzela hi ku tshemba emakhombyeni ya tiko leri timhaka ta rona se ti yimeke hi ndlela le'yintshwa." U vurisa sweswo nwini wa mina.

BRUTUS: Nwini wa wena i Muroma wo tlhariha, ni wa matimba. A ndzi la nga nwi ehleketela a ri swinwana swo biha. Nwi byele leswaku loko a lava ku ta haleno, u ta kuma nhlamuselo le'yi nga ta nwi tsakisa embilwini. Hikwalaho-ke, famba u nga khumbiwangi hi nchumu.

NANDZA: Ndzi ta ya nwi teka hi ku hatlisa. (*Wa huma*)

BRUTUS: Ndza swi tiva leswaku u ta va munghana wa hina.

CASSIUS: Mawaku! Kambe mina hi ku ehleketa ka mina, ndza nwi chava ngopfu. Mina loko ndzi kanakana eka xilo, swi tala ku va swi va swona leswi a ndzi swi kholwa.

BRUTUS: Kambe Antonius hi loyi a taka.

(*Antonius a nghena kambe*)

Xeweni Antonius!

ANTONIUS: O Caesar wa matimba! Xana u etlele hansi swonghasi? Xana ndzhuna ya wena, ni ku hlula ka wena enyimpini, leswi u swi khomeke u swi phanga enyimpini swi hundzukile switsongo hi ndlela leyi yo ringana na ntsumbu lowu wa wena? Famba khwatsi. Nwina vavanuna, a ndzi tivi leswi mi ehleketaka ku swi endla. Xana i mani loyi a faneleke ku va ngati ya yena yi halatiwa? I mani loyi a nga

tala na ngati? ¹⁷ Loko ku ri mina, ndzi vona wonge ku hava nkarhi wunwana wo tlula lowu, nkarhi wa ku fa ka Caesar. Hambi ku ri swo ndzi dlaya hi swona, ku hava swo fana ni masavula yalawo ya nwina, lawa ya nga pholongelana na ngati ya munhu lo'nkulu ku tlula hikwavo laha misaveni hikwayo. Ndza mi kombela loko mi ndzi venga, ku ri sweswi; mavoko ya nwina ya ha tshwukeleni na ngati ni musu, mi hetisa ku tsaka ka nwina. Hambi ndzi nga hanya khume ra madzana ra malembe, a ndzi nga tsaki ku fa tane hi leswi ndzi nga tsakisaka swona loko mi nga ndzi dlaya sweswi. Ku hava ndzhawu le'yi nga ta ndzi tsakisa ku fela ekusuhi na Caesar tane hi leyi ku nga fela kona Caesar, a dlayiwa hi nwina la'va nga vahlawuriwa, ni vini va hikwaswo le'swi endlwaka manguva lawa.

BRUTUS: O Antonius, u nga tikombeleri rifu ra wena eka hina. Hambi loko sweswi hi vonaka hi ri na ngati, na kona hi ri na tihanyi, loko hi endlile xendlo lexi, lexi u hi vonaka hi xi endla hi mavoko ya hina, kambe u vona ntsena mavoko ya hina, na ngati leyi yi halatiweke hi wona. Timbilu ta hina tona a u ti voni: ti twa ku vava; ti twela vusiwana leswi Roma wu nga onheriwa swona; tane hi loko ndzilo wu humesa ndzilo, swi tano na eka ku twela vusiwana. Hi ku twela vusiwana, hi endlile leswi eka Caesar. Hi tlhelo ra wena, masavula ya hina ya na tinhompfu ta ntsopfu, wena Marcus Antonius. Mavoko ya hina hambu eku vengeni ka hina ka ku tshikelela ka Caesar, na timbilu ta hina ta ku rhandza Varoma va rikwerhu, swa ku amukela hi rirhandzu, ni xichavu, ni hi miehleketo le'yinene.

CASSIUS: Rito ra wena ri ta tika tane hi ra wanuna unwana ni unwana loko i ta va nkarhi wa ku avanyisela vanhu mitirho tikweni.

BRUTUS: Ntsena lehisa mbilu ku fikela loko hi miyetile ntshungu lo'wu nga hlangana nhloko hi ku vava, kutani hi ta swi kota ku ku byela leswaku Caesar, loyi mina a ndzi nwi rhandza, ndzi nwi tlhavele yini.

ANTONIUS: A ndzi kanakani hi vutlhari bya nwina. Unwana ni unwana a a ndzi qhavule hi voko ra yena ra ngati.

(17) Vanhu va khale a va tshemba leswaku loko n'anga yi lumeka vanhu, swa va pfuna. Kutani Antonius a lava ku vula: leswi ku nga huma ngati ya munhu unwe (ya Caesar loyi a nga dlayiwa), kumbe swi nga antswa ku huma ngati ya munhu unwana (ya yena Antonius).

Ndzi ta qhavula wena Marcus Brutus ku sungula. Ndzi ta landzeta hi Caius Cassius ku ku qhavula. Se ku ta Decius Brutus. Ndzi qhavula ra wena Metellus; na ra wena Cinna; na ra wena nghwazi Casca, ndzi nyike voko ra wena. Wena Trebonius lo'nene ndzi ta hetelela hi ra wena, kambe a swi vuli leswaku u lo'ntsongo. Xewani hikwenu! Kutani ndzi ta ku yini. Loko mi ndzi vona, mi nga vula mi ku ndzi toya, kumbe mi ku ndzo mi tota vulombe emilonwini. Leswaku ndzi ku rhandzile Caesar, o, i ntiyiso. Loko moya wa wena-ke wu hi langutile hi mahlo sweswi, xana a swi nga ku vavisi ku tlula na rifu ku vona Antonius wa wena a phahlelana mariyeta na valala va wena, hi ku qhavulana na vona hi mavoko lawa ya nga ha tswhlukelene na ngati ya wena xana?

Loko ngi ndzi na mahlo yo tala ku fana ni timbanga le'ti nga entsumbyini wa wena, kutani mahlo ya kona ya rila mihloti tane hi leswi timbanga ta popomisaka swona ngati, a swi ta ndzi fanela ku tlula loko ndzi va munghana wa valala va wena. Ndzi rivalele Julius! U khingiriwile laha wena wa mbilu yo tiya. U wile laha. La'va ku dlayeke hi lava nga yima kwala, va ri na lexi a va hloti xona, na kona va tswhlukelene ni ngati ya rifu ra wena.

O wena misava! A u ri xihlahla eka mbilu ya yena, kutani yena a a ri xivindzi xa wena misava hikwayo. U fanisa ku yini na mhala le'yi tlhaviweke hi vahloti la'vo tala va vana va tihosi loko u etlele laha!

CASSIUS: Marcus Antonius—

ANTONIUS: Ndzi khomele Caius Cassius. Valala va Caesar va ta vula leswaku hi tlhelo ra munghana, leswi ndzi swi vulavuleke i swi tsongo ngopfu.

CASSIUS: A ndzi ku voni nandzu loko u dzhunisa Caesar hi mukhuva lowu. Kambe xana u lava ku twananisa ku yini na hina? Xana hi fanele ku ku teka u va unwana wa vanghana va hina, kumbe hi tiyela emahlweni, hi nga ku nghenisi entlaweni wa hina?

ANTONIUS: Hi yona mhaka le'yi nga endla leswaku ndzi qhavulana na nwina, kambe ndzi tekiwe miehleketo hi ntsumbu wa Caesar. Mina ndzi munghana wa nwina hikwenu, kutani ndzi mi rhandza hikwenu. Ntsena mi ta fanela ku ndzi byela leswaku Caesar hikwalaho ka yini mi te a a ri munhu wo terisa khombo; ni leswaku a ri ri kwihhi khombo ra yena.

BRUTUS: Loko ngi a ku na swo tiya le'swi vangeke mhaka leyi, mhaka ya kona a yi ta vonaka yi bihile ku tlurisa mpimu. Sweswi yi bihile lero hambi wena Antonius a wo va nwana Caesar, a u ta pfumelelana na hina leswaku swi fanele loko a dlayiwile. A u ta twa mbilu yi wile hi swona.

ANTONIUS: A ndzi lava sweswo ntsena. Se ndzi kombela leswaku ndzi yisa ntsumbu lowu erivaleni ra makete, kutani ndzi ya vulavula laha ku vulavuleriwaka kona, hi laha swi fanelaka munghana loyi a fanelaka ku vulavula loko ku lahliwa munghana wa yena.

BRUTUS: Hi swona u ta vulavula Marcus Antonius.

CASSIUS: Brutus, xana ndzi nga hlevanyana na wena? (*Etlhelo na Brutus*) A u tivi lexi u xi endlaka. U nga pfumeri ku va Antonius a vulavula loko Caesar a lahliwa. U swi tivisa ku yini leswi ti nga khumbisiwaka swona timbilu ta vanhu loko a vulavula?

BRUTUS: Ndzi rivalele. Ku ta rhangana mina ndzi vulavula laha ku vulavuleriwaka kona, ndzi kombisa leswaku hi kwala ka yini hi dlayile Caesar. Leswi Antonius a nga ta swi vula, ndzi byela vanhu leswaku u pfumeleriwe hi hina. Mina a swi ndzi vilerisi ku pfumeta leswaku Caesar a endleriwa hikwaswo leswi endlwaka loko ku lahliwa munhu. Matshanwini ya ku hi endlela leswo biha, swi ta hi pfuna.

CASSIUS: A ndzi tivi le'xi nga ta humelela; kambe mina a ndzi swi rhandzi.

BRUTUS: Marcus Antonius, teka ntsumbu wa Caesar. Eku vulavuleni ka wena le ku lahleni, u nga va hi veka nandzu, kambe u vula hikwaswo les'wo lulama hi Caesar, hi laha u swi kotaka ha kona. U vula leswaku sweswo u swi endla hi ku pfumeleriwa hi hina. Loko swi ri tano, a u nga vi kusuhi na ku lahliwa ka Caesar. U ta vulavula endzhawini leyi na mina ndzi nga ta rhangana ndzi vulavula eka yona, loko se ndzi hetile ku vulavula.

ANTONIUS: A swi ve tano. A ndzi lavi swinwana swo tlula sweswo.

BRUTUS: Lulamisa ntsumbu, kutani u landza.

(*Va huma hikwavo, ku sala Antonius ntsena*)

ANTONIUS: O! Ndzi rivalele wena vumba le'ri humaka ngati; ndzi rivalele loko ndzi tiveka ehansi, hi ku vulavula khwatsi na vadlayi lava va wena!

U rhumbi ra wanuna lo'nene ngopfu, loyi a tshamaka a va kona. I khombo eka mavoko lawa ya nga halata ngati le'yo tano ya nkoka! Ehenhla ka timbanga ta wena ndza bvumba (timbangan leti fanaka na milomu le'ti nga timbheveve, le'ti pfuleke milomu, ti kombela leswaku ndzi vulavula): Ndza bvumba ndzi ku: Ku ta wela khombo ehenhla ka swirho swa vanhu. Ku ta va ni ku lwa ka va ka rixaka, va lwa ni va ka rixaka, etikweni hikwaro ra Italy. Ku ta popoma ngati, ku va ni ku herisiwa ka swilo. Ku ta humelela swilo swo biha ni swo chavisa, le'ro vamanana va ta hleka loko va vona vana va vona va dlayiwa hi nyimpi. Ku twela vusiwana ku ta va ku herile hikwalaho ka ku tolovela swilo le'swo biha; kutani Moya wa Caesar wu ta famba ni xipuku xa Ate¹⁸, swi famba swi lava ku rihisela; swi huma etiheleni, kutani swi ta huwelela ku fana ni tihosi swi ku: 'Ku hihirita,' kutani ku va ni ndlala, ni ku lwa ni ndzilo. Xendlo lexi xo biha xi ta nunhwa ehenhla ka misava, hi ku bola ka mintsumbu ya vanhu, va ri karhi va rilela ku celeriwa.

(Ku nghena nandza wa Octavius)

U tirha ka Octavius Caesar, a hi swona?

NANDZA: Hi swona Marcus Antonius.

ANTONIUS: Caesar u nwi tsalele ku va a ta eRoma.

NANDZA: U ya kumile mapapila ya yena, kutani wa karhi wa ta. U ri ndzi fanele ku ku byela hi nomu—O, Caesar!
(A vona ntsumbu)

ANTONIUS: Mbilu ya wena yi kulu. Famba u ta va wexe, u ya rila. Ndza swi vona leswaku wa karhateka. Loko mahlo ya mina ya vona minyembeti ya wena ya ku twa mbilu ku vava yi tenga-tenga emahlweni ya wena, ya sungula ku tenga-tenga na wona. Xana nwini wa wena wa ta xana?

NANDZA: U mpfhukeni wo ringana timayile ta makume mambirhi na yinwe, ku suka eRoma. Hi kona a etleleke kona.

ANTONIUS: Hatlisa u tlhelela kona u ya nwi byela le'swi humeleleke. Roma yi le nkosini, na swona Roma ya chavisa, yi ni khombo. A hi Roma lomu Octavius a nga kalaka a nga

(18) Ate a a ri Xikwembu xa Varoma le'xi vangaka makhombo.

vi ekhombyeni. Famba-ke xikanwe u ya nwi byela sweswo. Hambi swi ri tano, u nga yimanyana. U nga tshuki u vuya ndzi nga si rhwala ntsumbu lowu, ndzi wu yisa erivaleni ra le maketeni. Kona ndzi ta ringeta hi ku vulavula, ndzi vona leswaku xana vanhu va ri yini hi leswi endliweke hi vanhu lava va tihanyi, swa ku halata ngati. U fanele ku ya vulavula na Octavius hi mhaka ya kona, u nwi byela leswaku timhaka ti yimise ku yini. Ndzi pfune ku rhwala.

(Va huma na ntsumbu wa Caesar)

NKOMBISIWO WA II

(Rivala ro hlengeletanela kona)

(Ku nghena Brutus na Cassius na ntshungu wa vanhu va le tikweni rero)

VANHU VA TIKO HIKWAVO: Hi ta khorwisiwa. Hi lava ku endliwa ku va hi twisisa.

BRUTUS: Loko swi ri tano, ndzi landzeni, mi ya yingisa nwina vanakulorhi. Wena Cassius, yana exitarateni le'xinwana u ya ava mitshungu. La'va rhandzaka ku twa loko ndzi vulavula a va sale kwala. La'va lavaka ku landza Cassius a va fambe na ye. Hi ta vulavula erivaleni, le'swi endleke leswaku Caesar a dlayiwa.

MUNHU WO SUNGULA: Ndzi ta twa Brutus loko a vulavula.

MUNHU WA VUMBIRHI: Mina ndzi ta twa Cassius, kutani hi ta ringanisa, hi fananisa ku vulavula ka vona loko hi twa unwana ni unwana wa vona a vulavula.

(Ku huma Cassius ni vanhu vanwana, Brutus u ya laha ku vulavuleriwaka kona)

MUNHU WA VUNHARHU: Brutus lo'nene u khandzi-yile laha ku vulavuleriwaka kona. Miyelani!

BRUTUS: Tiyiselani ku fikela emakumu Varoma, vari-kwerhu, ni vanghana! Ndzi tweni ndzi hlamusela, kutani mi miyela leswaku mi ta kota ku twisisa. Ndzi kholweni, mi ndzi kombisa xichavu. Ndzi soleni hi ku ya hi ku tlhariha ka nwina. Pfuxani miehleketo ya nwina, leswaku mi ta kota ku avanyisa

swinene. Loko laha nhlengeletanwini leyi ku nga va na munghana wa Caesar, ndzi ri eka yena, na mina Caesar a ndzi nwi rhandza ngopfu.

Loko-ke munhu yaloye a nga vutisa leswaku hikwalaho ka yini Brutus a pfukele Caesar, nhlamulo ya mina hi leyi: A hi leswaku a ndzi rhandza Caesar ku tluriwa hi yena, kambe hi leswi ndzi rhandzaka Roma ku tlula. Xana mi vona wonge a swi antswa loko Caesar a hanya, nwina mi kondza mi fa ma ha ri mahlonga; matshanwini yo va Caesar a fa, kutani mi tshama mi ri vanhu la'va ntshunxekeke? Hi tlhelo ra leswi Caesar a a ndzi rhandza, ndza nwi rilela. Hi tlhelo ra leswi a a ri nhenha, ndza nwi kurisa. Kambe hi tlhelo ra leswi a a nave-la ku va lo'nkulu, ndzi nwi dlayile. Ku na ku rila hikwala ka rirhandzu ro nwi rhandza. Ku na ku tsaka hi tlhelo ra nkateko wa yena. Ku na ku nwi kurisa hi tlhelo ra vunhena bya kwe. Ku na ku fa hi tlhelo ra ku tinavelela ku ya mahlweni. I mani kwala, loyi a nga ehansi lero a lavaka ku va mubohiwa? Loko a ri kona, a a vulavule. Hi tlhelo ra yena, ndzi nwi hoxele. I mani loyi a nga ha ri wo kala a nga vupfangi, loyi a nga rhandziki ku va Muroma wa xiviri? Loko a ri kona a a vulavule. Yena ndzi nwi hoxele. Xana i mani wo biha ngopfu loyi a nga rhandziki tiko ra ka vona? Loko a ri kona a a vulavule. Yena ndzi nwi hoxele. Ndzi yimela nhlamulo.

VANHU VA TIKO HIKWAVO: Ku hava Brutus, ku hava na unwe.

BRUTUS: Loko swi ri tano-ke, ku hava loyi ndzi nwi onheleke. Leswi ndzi nga swi endla eka Caesar, mi ta swi endla eka Brutus na nwina. Mhaka ya rifu ra yena yi tsariwile eCapitol. Ku twala ka yena, loku a ku fanele ku anakanyiwa, ku ta anakanyiwa; kambe swihoxo leswi a nga fa ha swona, na swona swi ta anakanyiwa.

(Ku nghena Antonius na vanwana va ri na ntsumbu wa Caesar)

Ntsumbu wa yena hi lowu wu taka a ri karhi a riliwa hi Marcus Antonius, loyi hambu a nga vanga unwana wa lava va nwi dlayeke, a nga ta va unwana wa lava pfunekeke hi rifu leri. U ta va ni ndzhawu emfunwini wa tiko. I mani wa nwina loyi a nga rhandziki ku va sweswo? Loko ndzi vurile sweswo se ndzi ta famba. Leswi ndzi dlayeke munghana wa mina hi kwalaho ka ku rhandza Roma, ripanga leri ndzi nwi dlayeke ha rona hi leri: loko na mina ndzi tshuka ndzi lava ku dlayiwa hi tiko ra ka hina.

VANHU VA TIKO HIKWAVO: Hanya Brutus, hanya!
Hanya!

MUNHU WO SUNGULA: Nwi yiseni ekaya hi nkhuvo lo'wukulu.

MUNHU WA VUMBIRHI: Nwi endleleni xifaniso, ku fana ni vakokwa va yena.

MUNHU WA VUNHARHU: A a ve yena hosi.

MUNHU WA VUMUNE: Nwi tshikeni a va wo fana na Caesar, a va ni le'swi a swi antswaka eka Caesar.

MUNHU WO SUNGULA: Hi ta nwi heleketa ekaya ka kwe hi ri karhi hi huwelela.

BRUTUS: Varikwerhu—

MUNHU WA VUMBIRHI: Ku rhula! Miyelani! Brutus wa vulavula.

MUNHU WO SUNGULA: Hi ri: ku rhuloo!

BRUTUS: Varikwerhu la'vanene, ndzi tshikeni ndzi famba ndzexe, kutani hikokwalaho ka mina, salani laha na Antonius. Kombisani tintswalo eka ntsumbu wa Caesar. Mi sasekisa leswi a nga ta swi vulavula a nkhensa Caesar. Ndzi nwi pfumelerile ku va a swi endla.

Ndza mi kombela swinene leswaku ku nga suki na munhu na unwe, ehandle ka mina ntsena; ku fikela loko Antonius a vulavurile. (*Wa huma*)

MUNHU WO SUNGULA: Tshamani, hi ta twa Marcus Antonius.

MUNHU WA VUNHARHU: A a khandziye xitulu le'xi nga xa mani na mani. Hi lava ku nwi yingisa. Wena Antonius lo'nene, khandziya.

ANTONIUS: Hikokwalaho ka Brutus, ndzi bohekile eka nwina.

MUNHU WA VUMUNE: Xana u ri yini hi Brutus?

MUNHU WA VUNHARHU: U ri u bohekile eka hina, hikokwalaho ka Brutus.

MUNHU WA VUMUNE: A swi ta antswa loko a nga vulavuli laha hi ku lava ku vavisa Brutus.

MUNHU WO SUNGULA: Caesar loyi a a ri munhu wo nononhwa.

MUNHU WA VUNHARHU: Kunene, sweswo swi tiyile. Hi katekile leswi Roma yi nga ha riki na munhu loyi.

MUNHU WA VUMBIRHI: Miyelani! A hi tweni leswi Antonius a nga swi vulaka.

ANTONIUS: Nwina Varoma la'vanene—

VANHU VA TIKO HIKWAVO: Miyelani, a hi nwi yingiseni.

ANTONIUS: Vanakulorhi, Varoma, varikwerhu, ma nga rhiya tindleve mi yingisa. Mina ndzi te ku ta lahla Caesar, ku nga ri ku ta nwi dzhunisa.

Swilo le'swo biha leswi vanhu va swi endlaka, swi sala swi lo *duu* loko va file. Le'swo lulama swi tala ku celeriwa ni marhambu ya vona. A swi ve tano ni le ka Caesar. Brutus lo'nene u mi byerile a ku Caesar a a navela swa le henhla. Loko kunene swi ve tano, a wu ri nandzu lo'wukulu ngopfu. Hikwalaho-ke u swi hakerile hi ku vavisa ngopfu. Brutus yena i munhu wo chaveka. Hikwavo i vanhu vo chaveka. Mina ndzi ta ndzi ta vulavula enkosini wa Caesar. A a ri nakulorhi; a a tshembekile, ni wa ku va wo lulama eka mina; kambe Brutus yena u ri Caesar a a ri munhu wo navela swa le henhla, kutani Brutus i munhu wo chaveka.

U tisile vakhomiwa vo tala eRoma, la'va khomiweke enyimpini. Mali ya ku ntshunxa vakhomiwa la'va, yi tatile mikwama ya tiko. Xana swendlo swo tano hi Caesar, hi le'swi kombisaka ku tilavela swa le henhla xana? Loko swisiwana swi rila, Caesar na yena a a rila, hi ku swi twela vusiwana! Ha kunene ku tilavela swa le henhla a ku fanele ku va ku endlwe hi swo tiya ku tlula leswi; kasi Brutus yena u ri Caesar a a tilavela swa le henhla; swi ri leswo Brutus i munhu wo chaveka.

Mi swi vonile hikwenu leswaku hi nkhuvo wa Lupercal ndzi nwi nyikile harhi ya vukosi kanharhu, kutani yena a yi ala kanharhu. Xana sweswo a ku ri ku lava swa le henhla-ke? Kambe Brutus yena u ri Caesar a a tilavela swa le henhla, kutani kunene Brutus i munhu loyi a chavekaka.

Loko ndzi vulavula, a ndzi lavi ku vula leswaku le'swi vuliweke hi Brutus a hi swona. Kambe mina ndzi lava ku vula leswi ndzi swi tivaka. Nwina hikwenu mi la'va nga nwi rha-

ndza nkarhi wunwana; a mi nga nwi rhandzi ku ri hava lexi a xi endla leswaku mi nwi rhandza. Hikwalaho ka yini-ke mi nga nwi rileli? O! wena Kavanyisa, u tsutsumele etimbilwini ta swihari swa lunya, kutani vanhu a va ha koti ku ehleketa! Pfumelelanani na mina; mbilu ya mina yi lahaya ndzeni ka bokisi ra mufi, na Caesar. Ndza ha yima ku vulavula ku kondza yi vuyela eka mina.

MUNHU WO SUNGULA: Ndzi vona wonge ku na mhaka eka leswi vuriwaka hi munhu loyi.

MUNHU WA VUMBIRHI: Loko u nga kambisisa mhaka leyi, u ta kuma leswaku Caesar va nwi hoxele ngopfu.

MUNHU WA VUNHARHU: Va kona xana va nwi tlulaka? Mina ndza chava, hikuva wonge ku ta ta munhu wo biha ku tlurisa endzhaweni ya yena.

MUNHU WA VUMUNE: Xana mi twile marito ya yena xana? U te yena u arile ku amukela harhi ya vuhosi! Leswo swi tiyisa ha kunene leswaku a a nga naveli swa le henhla.

MUNHU WO SUNGULA: Loko swi nga kumeka swi ri tano, vanwana va lava va ta hakelela swinene hi mhaka ya kona.

MUNHU WA VUMBIRHI: Vusiwana bya swona!—Mahlo ya yena ya tive no tshwuka, hikokwalaho ka ku rila.

MUNHU WA VUNHARHU: Ku hava munhu lo'nene eRoma wo tlula Antonius.

MUNHU WA VUMUNE: Vonani kambe, u tlhela a sungula ku vulavula.

ANTONIUS: Tolo kunene loku, rito ra Caesar a ri swi kota ku yima ri lwa na misava hikwayo. Sweswi u etlele lahaya, kutani ku hava na unwe loyi a nga wa le hansi leswo a kota ku nwi kombisa xichavu. O! Nwina vini va nga; loko ngi ndzi swi kota ku pfluxa mimoya ya nwina leswaku mi va nwina; ni loko a ndzi kota ku mi karihisa; a ndzi to va ndzi hoxela Brutus, na ku hoxela Cassius, lava hikwenu hi va tivaka leswaku i vanhu vo chaviseka. A ndzi nga va hoxeli. Swa antswa ndzi hlawula ku hoxela mufi, ni ku tihoxela, ni ku hoxela nwina, ku ri na ku hoxela vanhu vo chaviseka leswi. Kambe papila hi leri, le'ri nga na xigandliso xa Caesar xo lemela hi xona.

Ndzi ri kumile endlwini ya kwe. I papila ra kwe ra leswi a rhandzeke ku va swi endliwa hi xuma xa kwe loko se a lovile.

Loko vanhu va nga twa ntsena leswi a swi tsaleke, eka rona, a hi tivi—mi ta ndzi khomela loko ndzi nga ri hlayi, hikuva a ndzi lavi ku ri hlaya—loko a va ri twa, a va ta ya va ya tswontswa timbanga ta Caesar, va peta swidukwana swa vona engatini ya kwe le'yo hlawuleka. Kunene a va ta kombela ni nsisi wunwe wa yena wo ta sala va nwi tsundzuka hi wona, va ku loko va fa, va tsala emapapileni ya vona leswaku va wu siya wu va ndzhaka le'yikulu ya vatukulu va vona.

MUNHU VA VUMUNE: Hi ro ri twisa xileswi, papila le'ri tsariweke leswi munhu a lavaka ku va swi endliwa hi leswi a nga na swona loko a file. Ri hlaye Marcus Antonius.

VANHU VA TIKO HIKWAVO: Papila! Hi ri papiloo! Hi lava ku ri twa papila ra Caesar.

ANTONIUS: Tikhomeni vanakulorhi la'vanene; a ndzi fanelangi ku ri hlaya. A swi ringanangi hikuva a mi mitsandza; kutani loko mi nga twa papila ra Caesar mi ta kariha. Ri ta mi hlanyisa.

Swi lulamile leswi mi nga tiviki leswaku mi vadyandzhaka va Caesar. Loko a mo swi tiva, xana a ku ta humelela yini?

MUNHU WA VUMUNE: Hlaya papila. Hi lava ku ri twa Antonius. U ta hi hlayela papila. U ta hi hlayela papila ra Caesar ro vula leswi a lavaka ku va swi endliwa hi ndzhaka ra kwe loko a file.

ANTONIUS: Xana a mi swi koti ku lehisa mbilu? Xana mi nga tshamanyana nkarhinyana? Ndzi tlurisile leswi a ndzi fanele ku endla swona loko ndzi mi byerile ta papila leri. Ndza chava, hikuva wonge ndzi hoxela vanhu vo chaviseka, lava masavula ya vona ya tlhaveke Caesar. Ndza swi chava.

MUNHU WA VUMUNE: I vaxengi: vanhu vo chaviseka!

VANHU VA TIKO HIKWAVO: Papila, papila ra ku aviwa ka ndzhaka ya mufi!

MUNHU WA VIMBIRHI: I vanhu vo biha. I vadlayi. Papila! Hlaya papila!

ANTONIUS: Ma ndzi sindzisa ku hlaya papila xana? Loko swi ri tano biyani dada mi rhendzela ntsumbu wa

Caesar, leswaku ndzi ta mi kombisa loyi a tsaleke papila ra kona. Ndzi chika xana? Xana ma ndzi pfumelela xana?

VANHU VA TIKO HIKWAVO: Chika!

MUNHU WA VUMBIRHI: Ehla!

MUNHU WA VUNHARHU: Ha ku pfumeta.

(Antonius wa chika)

MUNHU WA VUMUNE: Biyani dada, yimani mi rhenzela.

MUNHU WO SUNGULA: Yimelani ekule ni bokisi ra mufi. Yimelani ekule ka ntsumbu.

MUNHU WA VUMBIRHI: Nyiselani Antonius. Antonius ni lo'wo lulama ngopfu.

ANTONIUS: E-e, mi nga ndzi tshuneleli mi ndzi manya hi ndlela leyi. Tshunelani ekule.

VANHU VA TIKO HIKWAVO: Yimelani endzhaku. Pfulani ndzhawu. Tshunelani mi kendlukela endzhaku.

ANTONIUS: Loko mi ri na mihloti, tilunghiseni ku ta yi rila sweswi. Hikwenu ma wu tiva nkhanu lowu. Ndza ha ehleketa siku Caesar a nga wu ambala ro sungula. A ku ri nimadyambu, hi ximumu, etendzeni ra yena. Siku ra kona u hlurile Vanervii. Vonani, laha ku tlhavile savula ra Cassius. Vonani leswaku mbanga le'yi pfuriweke hi Casca lo'wa vukwele yi kurise ku yini! Leyi yona yi tlhaviwile hi Brutus, loyi a a rhandziwaka ngopfu. U te loko a hlomula xitlhadyana xa yena le'xo biha, ngati ya Caesar yi popoma kunene, yi landzelela savula ra kona, tane hi loko ku pfuriwile nyangwa, kutani yi tsutsuma yi ta vona loyi a a gongondza enyangweni ya kona, leswaku xana a a ri Brutus, kumbe a a nga ri yena. Ma swi tiva leswaku Brutus a a ri xirhandziwa xa Caesar. Nwina Swikwembu, kumani leswaku Caesar a a nwi rhandzisa ku yini! Mbanga leyi ya Brutus hi yona le'yi tlulaka hikwato, hikuva yi endliwile hi tihanyi le'tikulu ngopfu. U te loko Caesar lo'nene a vona Brutus, a hluleka ku twisisa leswaku munhu a nga pfumarisa leswi ku nkhanu; a hela matimba. Hi swona le'swi endleke leswaku mbilu ya Caesar yi phyandleka. Caesar a wele ehansi ka xifaniso xa Pompey, a tifunengetile xikandza hi nkhanu wa kwe a ri karhi a huma ngati. O! ku wa ka kona varikwerhu! Mina na nwina na hi-

kwerhu hi wile, kasi vaxengi va hanya ni ku tsaka. O! masuku ma rila! Ndza swi vona leswaku se mi twela vusiwana. Mihloti leyi i mihloti ya tintswalo. Nwina vanhu va tintswalo, xana mi rilela yini loko mi vona ntsumbu wa Caesar wa ha funengeri-wile? Nwi languteni sweswi. Hi yena hi xiviri, kambe se u onhiwile hi vaxengi.

MUNHU WO SUNGULA: Vusiwana bya leswi hi swi vonaka!

MUNHU WA VUMBIRHI: O! Caesar lo'nene!

MUNHU WA VUNHARHU: O! Siku le'ro vavisa!

MUNHU WA VUMUNE: O! Vaxengi, swigevenga!

MUNHU WO SUNGULA: O! Leswi hi swi vonaka swo tshwukelana na ngati!

MUNHU WA VUMBIRHI: Hi ta rihiseriwa. Ku rihisela! Lavani ku rihisela! Hisani! Hisani! Dlayani! Tlhavani! Ku nga sali na muxengi na unwe!

ANTONIUS: Ma nga yima, varikwerhu!

MUNHU WO SUNGULA: Miyelani kwalaho. Yingisani Antonius lo'nene.

MUNHU WA VUMBIRHI: Hi rhandza ku nwi twa. Hi ta nwi landza. Hi ta fa na yena.

ANTONIUS: Vanghana la'vanene, vanghana la'va rhandzekaka, ndzi nga mi pfuxi lero mi lwa na va vuhosi. La'va endleke leswi i vanhu vo chaveka. Le'swi nga va vilerisa, mina a ndzi swi tivi. Hi swona swi va endleke va endla leswi. I vanhu la'vanene, vo tlhariha, kutani a ndzi kanakani leswaku va ta mi hlamula, va byela le'swi endleke ku va va dlaya.

Vanakulorhi, mina a ndzi tangi ku ta mi yiva timbilu. A ndzi xivulavuri tane hi Brutus. Kambe leswi mi ndzi tivaka hikwenu, mina ndzi munhu l'a nga rhendzelekiki, kambe ndzi rhandza munghana wa mina. La'va ndzi pfumeleleke ku vula-vula exikarhi ka ntshungu, ndzi nwi vulavulela, va swi tiva swinene sweswo. A ndzi na vutlhari, kumbe marito, kumbe fanelo, hambu ku ri ku endla, kumbe ku vulavula, hambu matimba ya ku vulavula ndzi ya emahlweni. Ndzi mi byela leswi na nwina mi swi tivaka. Ndzi mi komba timbanga ta Caesar

lo'wo rhandzeka. Timbanga le'ti nga timbheveve: ndzi ti kombela leswaku ti vulavula na nwina, ti ndzi vulavulela. Kambe loko ngi hi mina Brutus, yena a ri Antonius, a ku ta va ku ri na Antonius loyi a a ta pfluxa mimoya ya nwina, a vekela ririmi embangeni yinwana ni yinwana ya Caesar, kutani a yi ta endla leswaku maribye ra Roma ya pfuka ya lwa.

VANHU VA TIKO HIKWAVO: Hi ta pfuka hi lwa na la'va hi fumaka.

MUNHU WO SUNGULA: Hi ta hisa yindlu ya Brutus.

MUNHU WA VUNHARHU: A hi yeni-ke! Tanani, la'va nga luka mano ya ku pfukela Caesar.

ANTONIUS: Kasi-ke ma nga yingisa kambe; ma nga ndzi yingisani kambe.

VANHU VA TIKO HIKWAVO: Miyelani! Twanani Antonius. Antonius lo'nene.

ANTONIUS: Nwina vanakulorhi, mi famba mi endla leswi mi nga swi tiviki. Xana mi nwi rhandzela ku yini Caesar? O! a mi tivi; ndzi fanele ku mi byela-ke. Mi rivele papila leri ndzi mi byeleke rona.

VANHU VA TIKO HIKWAVO: Kunene: papila, a hi tshameni hi twa papila.

ANTONIUS: Papila ra kona hi leri, ri gandlisiwe xigandliso xo lemela xa Caesar hi bya kwe. U siyile Muroma unwana ni unwana, a nyika ha unwe-unwe tipondo tinharhu.

MUNHU WA VUMBIRHI: Caesar lo'nene! Hi ta nwi rihisela ngati ya kwe.

MUNHU WA VUNHARHU: O! Caesar wa yindlu ya vuhosi!

ANTONIUS: Ndzi yingiseni hi ku lehisa mbilu.

VANHU VA TIKO HIKWAVO: Ho! Miyelani!

ANTONIUS: Na swona u mi siyile swirhapa, ni masimu ya mirhi ya mihandzu, le ribuweni leri ra nambu ra Tiber. U mi siyele wona nwina, na vadyandzhaka va nwina, hi laha ku nga heriki. Swirhapa leswi mi faneleke ku famba eka swona, mi wisa na ku tiphina eka swona. A a ri Caesar-ke yaloya. Xana unwana wo fana na loyi a ta ta rini?

MUNHU WO SUNGULA: Na kanwe, na kanwe—Tanani a hi yeni. A hi yeni. Hi ta hisela miri wa yena endzhawini le'yo kwetsima, kutani hi swisana swa ndzilo wa kona, hi ta ya hisa tindlu ta vaxengi. Tekani ntsumbu.

MUNHU WA VUMBIRHI: Fambani mi ya teka ndzilo.

MUNHU WA VUNHARHU: Swi suseleni ehansi switshamo.

MUNHU VA VUMUNE: Hirimuxelani ehansi switulu, mafastere na hikwaswo.

(Vanhu va tiko va huma va ri na ntsumbu)

ANTONIUS: Tshika ku karhata ku tirha. Ku karhata, u yime hi milenge. Titekele ndlela u yi lavaka!

(Ku nghena mutirhi)

Swi lo yini-ke wena ?

MUTIRHI: Hosi, Octavius se u fikile eRoma.

ANTONIUS: U kwihhi ?

MUTIRHI: Yena, na Lepidus va le ndlwini ya Caesar.

ANTONIUS: Ndzi ta ya xikanwe eka yena. U tile hi ku vitaniwa, kutani u fikile hi nkarhi. U ta swi kota ku hi nyika xinwana na xinwana lexi hi xi kombelaka.

MUTIRHI: Ndzi nwi twile a ku Brutus na Cassius va khandziyile timangwa tane hi tinhlanyi, va huma etinyangweni ta Roma.

ANTONIUS: Wonge va tivile leswi vanhu va ehleketaka swona, leswi a ndzi va endlile ku va va kariha. Ndzi yise eka Octavius.

(Va huma)

NKOMBISIWO WA III

(Xitarata)

(Ku nghena Cinna muqambhi wa swiphato)

CINNA: Matolo ndzi lorhile ndzi ri karhi ndzi dya nkhuvo na Caesar, kambe leswi swi lo va emiehleketweni ya mina ntsena. A ndzi lavi ku huma-huma ndzi famba-famba, kambe xi kona le'xi ndzi susumetaka ku va ndzi huma ndzi famba-famba.

(Ku nghena vanhu va tiko)

MUNHU WO SUNGULA: Hi we mani vito ?

MUNHU WA VUMBIRHI: U ya kwihi ?

MUNHU WA VUNHARHU: U tshama kwihi ?

MUNHU WA VUMUNE: Xana u tekile kumbe u nghwendzha xana ?

MUNHU WA VUMBIRHI: Hlamula munhu unwana ni unwana.

MUNHU WO SUNGULA: Kunene, komisa.

MUNHU WA VUMUNE: Kunene, tivonele!

MUNHU WA VUNHARHU: Kunene, swa antswa u vula ntiyiso.

CINNA: Vito ra mina i mani ? Ndzi ya kwihi ? Ndzi tshama kwihi ? Xana ndzi tekile xana, kumbe ndzi nghwendzha xana ? Loko-ke mi lava leswaku ndzi hatla ndzi hlamula unwana ni unwana hi ku komisa ndzi nga rhendzeleki-rhendzeleki, na hi ku tlhariha, na hi ntiyiso,—hi ku tlhariha ndzi ri ndzi nghwendzha.

MUNHU WA VUMBIRHI: O! Leswo la'va tekaka a va tlharihang! Ndzi ta ku byela sweswo, yana emahlweni u nga rhendzeleki-rhendzeleki.

CINNA: Hi ku kongoma, ndzi ya eku lahliweni ka Caesar.

MUNHU WO SUNGULA: Xana u ya tane hi munghana kumbe tane hi nala ?

CINNA: Tane hi munghana.

MUNHU WA VUMBIRHI: Xivutiso xexo u xi hlamule hi ku koma, u nga rhendzeleki.

MUNHU WA VUMUNE: Laha u tshamaka kona: hlamusela, hi ku hatlisa.

CINNA: Hi ku hatlisa, ndzi tshama ekusuhi na Capitol.

MUNHU WA VUNHARHU: Vito ra wena-ke ntiyiso.

CINNA: Hi ku tiyisa, vito ra mina hi mina Cinna.

MUNHU WO SUNGULA: Nwi handzuleleni swichupuchupu. I munhu loyi a pfukeleke unwana.

CINNA: Ndzi Cinna mutsari wa swiphato . . . Ndzi Cinna mutsari wa swiphato.

MUNHU WA VUMUNE: Nwi handzuleleni hikwalaho ka swiphato swa yena le'swo biha. Nwi handzuleleni hikwalaho ka swiphato swo biha.

CINNA: A ndzi Cinna loyi wa mupfukeri.

MUNHU WA VUMUNE: A hi nchumu, vito ra yena i Cinna. Susani ntsena vito ra yena embilwini ya yena, mi nwi tshika a famba.

MUNHU WA VUNHARHU: Nwi handzuleleni! Nwi handzuleleni! A hi yeni! Swisana! A hi yeni eka Brutus ni le ka Cassius, hi ta hisa hikwaswo. A hi yeni endlwini ya Decius, ni le ndlwini ya Casca. Vanwana a va ye eka Ligarius. Fambani!

(Va huma hikwavo)

KAVANYISA KA IV

NKOMBISIWO WA I

(*Yindlu eRoma*)

(*Antonius, Octavius na Lepidus ra tshamile etafuleni*)

ANTONIUS: Ku ta fə la'vo karhi-ke. Mavito ya vona ya hlawuriwile ya tsariwa.

OCTAVIUS: Na yena makwenu u fanela ku fa. Lepidus xana wa pfumela?

LEPIDUS: Ndza pfumela—

OCTAVIUS: Nwi tsale Antonius.

LEPIDUS: Ntsena mi ku Publius a a nga hanyi, yena loyi a nga nwana wa makwenu wa xisati, Marcus Antonius.

ANTONIUS: A nga fanelangi ku hanya. Vona, ndzi nwi avanyisela rifu. Kambe Lepidus, famba le ndlwini ya Caesar u ya teka papila ra ku ava ndzhaka. Tana ra rona haleno leswaku hi ta vona kumbe hi nga pumbisa ku yini xibariso eka leswi Caesar a swi siyeleke la'va hanyaka.

LEPIDUS: Yini! Xana ndzi tatlhela ndzi nwi kuma kwala?

OCTAVIUS: Kumbe kwala, kumbe eCapitol.

(*Lepidus wa huma*)

ANTONIUS: Loyi i wanuna wo ka a nga pfuni nchumu, loyi a faneleke ntsena ku rhumiwa. Xana swi fanele leswaku loko hi avanyisiwa matiko hi avela vanharhu, na yena a fanela ku kuma ro ringana ni ya la'vanwana xana?

OCTAVIUS: Wena a u ehleketa leswaku u fanela ku nyikiwa xa nchumu, kutani u yingisile marito ya yena, kasi e a fanela ku dlayiwa ni hikwavo vanwana la'va nga ta dlayiwa hi hina.

ANTONIUS: Octavius, ndzi hanye masiku yo tala ku tlula wena: hambi hi nwi nyikile ntirho wa ku tsala la'va faneleke ku dlayiwa hi endlela ku va ku nga vi na vahlevi vo tala, yena u ta rhwala ntirho lowu tane hi loko mbhongolo yi rhwala fu-

laha ra nsuku yi dzukaka nyuku, yi gomela hi ku twa ku tika ka ndzhwalo, yi ri karhi yi fambisiwa, kumbe yi khayimiwa. Hina hi ta fambisa; kutani loko hi fikisile xuma xa hina lomu hi lavaka leswaku xi va kona, hi ta rhula ndzhwalo lowu embhongolweni, kutani hi yi hlongola. Loko hi yi hlongorile yi nga rhwalangi nchumu, kuputela tindleve ta yona hi ku ninginisa nhloko ya yona, yi ya yi ta dya epuweni leri ku dyaka swifuwo eka rona.

OCTAVIUS: U nga endla hi laha u rhandzaka, kambe i socha le'ri tivaka ra nhenha.

ANTONIUS: Na hanci ya mina na yona yi tano, Octavius. Hikwalaho ka sweswo ndzi nwi hlawula ku va muhlayisi wa muhlayisi wa swakudya loko ri lele. I xivumbiwa lexi ndzi xi dyondzisaka ku lwa; ni ku hundzuluka; ni ku tsutsuma xi lulama, miri wa xona wu ri karhi wu fumiwa hi mina. Hi tlhelo rinwana Lepidus u lava ku va tano. U fanele ku dyondzisiwa, a kombisiwa, ni ku byeriwa ku ya emahlweni. Yena wa nonoka; kutani u tsakela ku korisiwa hi leswi vanwana ku nga khale swi va karhatile. U xurhisiwa hi matlhantlha ya vanwana, lawa ya salaka loko va hetile ku dya. U nga vulavuli hi yena, handle ka ku va u nwi teka a fana ni xilo lexi munhu a nga ta xi tirhisa loko a swi rhandza; kutani-ke Octavius, yingisa le'swikulu: Brutus na Cassius va hlengeleta na masocha. Hi fanele ku va arisa ku hatlisa. A hi hatlise hi ya twanana ni la'va hi sekete-laka, ni vanghana va hina. A hi fambe xikanwe hi ya kanela leswi hi nga ta swi endlisa xiswona, ni leswi hi faneleke ku hlamurisa swona la'va lavaka ku lwa na hina, leswo khombo ri kota ku siveriwa hi ndlela le'yo tiya.

OCTAVIUS: A hi endlise sweswo, hikuva hi le khombyeni; kutani hi vukuriwa matlhelo hikwawo hi valala va hina. Vanwana la'va hlekelelaka, va tele swo biha etimbilwini ta vona hi ku vona ka mina.

(Va huma)

NKOMBISIWO WA II

(Laha ku goveke masocha ekusuhi na Sardis)

(Xigubu xa twakala. Ku nghena Brutus, na Lucilius, na masocha. Titinius na Pindarus va hlangana na vona)

BRUTUS: Yimani!

LICILIUS: Vulavulani mi yima.

BRUTUS: Eka, Lucilius! Xana Cassius u le kusuhi?

LUCILIUS: U le kusuhi; na Pindarus u te ku ta ku nyika marungula yo huma eka nwini wa yena.

(Pindarus u nyika Brutus papila)

BRUTUS: Nwini wa wena u ndzi xeweta swinene Pindarus. U ndzi endla ndzi ehleketa leswaku swinwana swa leswi ndzi swi endleke, a ndzi fanelangi ku swi endla, ndzi nga tivi loko a lo hundzuka yena, kumbe a endlisiwe hi vanwana. Kambe loko a nga va kusuhi ndzi ta lava ku khorwisiwa.

PINDARUS: A ndzi kanakani leswaku nwini wa nga u ta ta, leswi mina ndzi nwi tivisaka swona. I munhu wo ehleketa, ni ku va ni xichavu, ni ku tshembeka.

BRUTUS: A ku kanakaniwi ha yena. Ku na leswi Lucilius, ndzi byele leswi a ku amukeriseke xiswona.

LUCILIUS: Hi ku kombisa xichavu, ni ku titsongahata lo'ku ringaneke; kambe ku nga ri hi ku kombisa leswaku u ndzi tolovele; na kona a vonaka a nga ntshunxekangi eku kaneleni. A swi nga fani na leswi a toloveke ku swi endla emikarhini le'yi hundzeke.

BRUTUS: U ndzi hlamuserile leswi munghana lo'nkulu a sungulaka ku nyumbisa vunghana bya kona. Mikarhi hikwayo u xiya Lucilius leswo loko rirhandzu ri sungula ku nyumba, ri bola, ri tirhisa ku titsongahata ka ku sindzisiwa. Ku hava swa ku tiendlisa, swi nga humi embilwini eka ku tshembana. Vanhu vo kala va nga ri na ntiyiso, vona la'va fanaka ni tihanci le'ti tirhaka loko ti ri karhi ta ha ri na mufambisi, va sungula hi mapfundzu, kambe loko va twa swi tika, va hatla ku tshika, va hluleka. Xana ya ta nyimpi ya kona xana?

LUCILIUS: Va lava ku etlela eSardis namuntlha; vunyingi bya vona byi ri etihancini, byi ta na Cassius.

(Va nghena)

BRUTUS: Yingisani! U fikile! Fambani khwatsi mi ya nwi hlanganisa.

(Ku nghena Cassius na masocha)

CASSIUS: Ho! Yimani!

BRUTUS: Ho! Yimani! Vulavulani rito.

SOCHA: Yimani!

SOCHA RINWANA: Yimani!

SOCHA RINWANA KAMBE: Yimani!

CASSIUS: Makwerhu lo'nene, u ndzi hoxele.

BRUTUS: Ndzi avanyiseni nwina Swikwembu! Xana ndzi hoxele valala va mina? Kutani loko swi nga ri tano, swi nga endliseka ku yini ku va ndzi hoxela makwerhu?

CASSIUS: Brutus, xivumbeko lexi xa wena xa le hansi xi xi fihlile swihoxo le'swo tala, kutani loko u swi endla—

BRUTUS: Cassius, rhula. Vulavula khwatsi le'swi ku karhataka. Ndzi ku tiva swinene. Emahlweni ka tinyimpi ta hina le'ti faneleke ku vona ku rhandzana ka hina ntsena, a hi fanelangi ku holova. Va byele va tshunela ekule, kutani u ta etendzeni ra mina wena Cassius, u ta ndzi hlamusela hikwaswo le'swi ku vavisaka mbilu. Mina ndzi ta ku yingisa.

CASSIUS: Pindarus, byela tindzhuna ti susa mavuthu ya tona ya tshunela ekulenyana.

BRUTUS: Lucius, na wena endlisa sweswo; ku nga tshuki ku ta na munhu na unwe etendzeni ra hina, ku kondza hi heta nhlengeletano ya hina.—Lucilius na Titinius, nwina rindzani nyangwa ya hina.

(Va huma)

NKOMBISIWO WA III

(Endzeni ka tendze ra Brutus)

(Ku nghena Brutus na Cassius)

CASSIUS: Leswo u ndzi hoxele, swo vonaka hi leswi. U avanyisile ni ku nwi yisa ehansi Lucius Pella, u ku u xaviwile hi Vasardi; eku endleni ka swona, u ala ku kombela ka mina, ndzi nwi kombelela.

BRUTUS: U tihoxele wena, hi ku tsala emhakeni ya muhlovo wo tano.

CASSIUS: Hi mikarhi le'yo tano a swi laveki leswaku xinwana ni xinwana xi tiviwa hi yena.

BRUTUS: Yima ndzi ku byela Cassius; wena hi bya wena u avanyisiwile, va ku u na makolo. Va ri u xavisa tindzhawu

to tirha eka tona, u ti xavisela nsuku; u ti xavisela vanhu vo ka va nga fanelangi.

CASSIUS: Mina ndzi va na makolo! Wa swi tiva leswaku u Brutus loyi a vulavulaka leswi. Loko a swi nga ri tano, hi Swikwembu, marito lawa a ya ta va yo hetelela ya wena.

BRUTUS: Vito ra Cassius ri endla leswaku ku xavisa ka switulu ku nga biwi. Ku ba se ku tumberile.

CASSIUS: Ku ba ?

BRUTUS: Ehleketa Nyenyankulu! Siku ra 15 ra Nyenyankulu! Ri tsundzuke. Xana Caesar wa matimba a nga halakangi ngati hikokwalaho ka ku va ku laveka leswaku ku lulama ku va kona ? Xana i mani mubihi loyi a khumbeke miri wa Caesar, a nga wu khumbi leswaku ku ta va na vunene ? Yini, xana unwana wa hina la'va tlhaveke munhu lo'nkulu emisaveni hikwayo, hi nwi tlhavela leswaku ku va na vunene, a nga thya-kisa tintiho ta yena hi swilo le'swo biha swa ku xavisa, a xavisa ku chaviwa ka hina: a xava thyaka ra thyaka; le'ri nga humiwaka hi ndlela leyi! Swi nga antswa ndzi ri mbyana, ndzi vukula nhweti, ku ri na ku va Muroma wo tano.

CASSIUS: Brutus, u nga ndzi vukuli. A ndzi swi koti ku tikhoma ndzi miyela. Wa tirivala, loko u ndzi pimela lomu ndzi faneleke ku fuma ndzi fika kona. Ndzi socha: ndzi wa khale evusocheni; ndza ku tlula hi ku swi kota ku ku vekela leswi switulu swi faneleke ku kumisiwa swona.

BRUTUS: Famba! A u ndzi tluli Cassius.

CASSIUS: Ndza ku tlula.

BRUTUS: Ndzi ri a u ndzi tluli.

CASSIUS: U nga ha yi emahlweni ku ndzi pfuka. Ndzi ta tirivala. Ehleketa ku hlayiseka ka vutomi bya wena. U nga ha ndzi ringi u ya emahlweni.

BRUTUS: Famba xikanyana ndzi-wena!

CASSIUS: Xana swa endleka ?

BRUTUS: Ndzi yingise, hikuva ndzi ta vulavula. Xana ndzi fanele ku yingisa ku vulavula ka wena loku ka ku ka ku nga yi hi ndlela ? Xana ndzi fanele ku tshukisiwa loko munhu wa rihuhu a ndzi honokela ?

CASSIUS: O! Nwina Swikwembu! Nwina Swikwembu!
Xana ndzi fanele ku tiyisela eka hikwaswo leswi ?

BRUTUS: Hikwaswo leswi ? Ina, na swinyingi swinwana. Kariha mbilu ya wena yo tivamba yi kondza yi baleka. Famba u ya komba mahlonga ya wena leswaku u vabyisa ku yini, leswaku mahlonga ya wena ya rhurhumela. Xana ndzi nga famba ? Xana ndzi ku languta ? Xana ndzi fanele ku yima ndzi twa leswi wena u swi rhandzaka u swi endla ? Ndzi hlambanya hi Swikwembu, u ta dya hikwaswo le'swi humaka eku tilaveleni ka wena, hambu swi nga vula ku handzula. Ku sukela namuntlha swi ya emahlweni, ndzi ta hleka ntsena, loko u kariha.

CASSIUS: Timhaka ti fikile kwihi xana ?

BRUTUS: U vula leswaku u socha le'rinene, u ri wa ndzi tlula: swi kombe; kombisa leswaku ku tikurisa ka wena i ntiyiso, ndzi ta tsakisiwa hi swona. Mina ndzi ta tsaka ku tiva vanhu la'va nga vanhu la'vanene.

CASSIUS: U ndzi hoxele hi matlhelo hikwawo. Wa ndzi hoxela Brutus. Ndzi te ndzi socha ra khale: a ndzi vulangi leswaku ndzi le'ro antswa. Xana ndzi te ndzi le'ro antswa ?

BRUTUS: Hambu u vurile, a ndzi na mhaka na swona.

CASSIUS: Caesar loko a a ha hanya, a a nga swi koti ku ndzi karihela hi ndlela leyi.

BRUTUS: Rhula! Rhula! A u l'a nga hela u nwi ringa hi ndlela leyi.

CASSIUS: A ndzi nga nwi ringangi ?

BRUTUS: E-e.

CASSIUS: Yini, ndzi nga ringi ndzi nwi karihisa ?

BRUTUS: Hi ku chava ku fa, a u nga swi koti ku ringa ku nwi hlundzukisa.

CASSIUS: U nga voni leswi ndzi ku rhandzaka ngopfu, kutani wena u vulavula hi laha u rhandzaka ha kona, hikuva ndzi nga tshuka ndzi endla leswi ndzi nga ta tisola endzhaku ka ku swi endla.

BRUTUS: U endlile leswi u faneleke ku tisola. Cassius, vuhofuhofu bya wena, mina a ndzi byi chavi. Mina ndzi tiyile swinene, eku tshembekeni ka mina, lero ku ringeta ka wena

ku ndzi chavisa, ku hundza eka mina tane hi moya ntsena, kutani a ndzi na mhaka na kona. Ndzi rhumile ku ya teka xuma xinwana xa nsuku, kambe a ndzi kombangi xuma lexi. Mina a ndzi swi koti ku kuma mali hi tindlela tinwana to biha. Swi nga antswa hakunene loko ndzi hundzula mbilu ya mina yi va mali, kumbe ndzi halata ngati ya mina ndzi yi halatela mali, ku ri na ku tekela vanhu va swisiwana swimalana swa vona swa thyaka, ndzi swi kakatlula, kunene emavokeni ya swona. Ndzi rhumerile rito eka wena leswaku u ndzi nyika mali yo ta hakela mavuthu ya nyimpi ya mina, kutani u arile na mali. Xana sweswo u swi endlile tane hi Cassius? Xana mina a ndzi ta va ndzi nwi hlamurise sweswo Caius Cassius xana? Siku Marcus Brutus a nga ta va a ri na makwanga lero a pfaleta mali le'yo kumiwa hi tindlela to biha, a tsona vanghana va yena, nwina Swikwembu, ndzi niseleni ku pfuma ka matilo, mi nwi dlaya.

CASSIUS: A ndzi ku alelangi na mali.

BRUTUS: U arile na yona.

CASSIUS: A ndzi alangi. Loyi a tiseke nhlamulo ya mina a a ri xiphukuphuku. Brutus, u tshovile mbilu ya mina. Munghana u fanele ku byarha ku tsandzeka ka nakulobye. Brutus yena u endla ku byarha ku hluleka ka mina ku va kukulu ku tlula leswi ku nga swona.

BRUTUS: A ndzi swi endli ku kondza u kombisa ku hluleka ka mina hi ku ku tirhisa eka mina.

CASSIUS: A u ndzi rhandzi.

BRUTUS: A ndzi rhandzi swihoxo swa wena.

CASSIUS: Tihlo ra munhu loyi a nga munghana wa unwana a ri nga ta vona swihoxo leswi.

BRUTUS: Tihlo ra loyi a xisetelaka ri nge swi voni, hambani loko swihoxo swi ringana na ntshava ya Olympus.

CASSIUS: Tana Antonius, na wena Octavius wa jaha, tana. Tanani mi ta tirihisela eka Cassius loyi a vengiwaka hi loyi a nwi rhandzaka; hikuva u karhele ku hanya emisaveni leyi. A yeyisiwa hi makwavo. A rhukaniwa tane hi hlonga. Milandzu ya yena hikwayo yi voniwa yi tsariwa etibukwini, yi tsariwa yi dyondziwa hi nhloko, leswaku yi ta vuriwa emahlweni ka yena. O! Swi endla ndzi lava ku rila; moya wa mina wa huma na mihloti. Ripanga hi leri; miri wa mina lo'wu nga

sirheleriwangiki na wona hi lowu. Endzeni ka miri lowu, ku na mbilu ya nkoka ku tlula ni ya Pluto¹⁹, ya nkoka ku tlula nsuku. Loko u ri Muroma, teka savula leri kutani mina ndzi ta ku nyika mbilu yo yi tlhava. Tlhava! Tlhava, tane hi loko u tlhavile Caesar. Ndza swi tiva leswaku loko u nwi vengile ngopfu, a swi fananga ni leswi se u vengisaka swona Cassius.

BRUTUS: Veka ripanga ra wena enkotlotweni. U nga kariha loko u swi rhandza. Ku rhukaniwa hi wena a swi nga vuli nchumu Cassius. Mina ndzi rhula ku fana na xinyimpfana. Ku kariha ka mina a ku ri swa nkarhinyana. Ndzi lo karhatiwa nkarhinyana, kutani swi hatla swi hundza.

CASSIUS: Xana u hanyela ku va xihlekisa, ni nghavu ya Brutus, loyi a tlangaka hi yena loko a swi lava xana?

BRUTUS: Loko ndzi vulavula sweswo a ndzi karihile.

CASSIUS: Xana wa pfumela leswaku a wu hlundzukile? Ndzi nyike voko ra wena.

BRUTUS: Ndzi ta ku nyika na mbilu ya mina.

CASSIUS: O, Brutus!

BRUTUS: Swi lo yini?

CASSIUS: Xana wena a u ri na rirhandzu leri ra ku tiyisela loko mina ndzi tshuka ndzi rivarile, hikokwalaho ka leswi ndzi nga velekiwa eka manana, ndzi nga tivi mavulavulele la'manene?

BRUTUS: Ina, Cassius; kutani ku sukela sweswi loko u nga hlundzukisana na Brutus, yena u ta ehleketa ku veka mana wa wena nandzu, a tshika wena.

(Ku nghena Muqambhi wa swiphato a landzeriwa hi Lucilius, Titinius na Lucius)

MUQAMBHI WA SWIPHATO: Ndzi pfumeleni ndzi nghena ndzi vona tindzhuna ta nyimpi. Va na leswi swi va vavisaka exikarhi ka vona. Kutani a swi fanelangi leswaku va tshikiwa va ri voxe.

LUCILIUS: A u nga yi eka vona.

MUQAMBHI: Ndzi ta siveriwa ntsena hi rifu.

CASSIUS: Kutani, swi lo yini?

---

(19) Pluto a a ri Xikwembu xa Varoma xa rifuwo na xa tihele.

MUQAMBHI: Tingana, nwina tindzhuna! Mi vula yini hi leswi? Rhandzanani mi va vanghana, hi laha vavanuna vambirhi vo fana na nwina va faneleke ku va ha kona. Mina ndzi wa khale ku mi tlula.

CASSIUS: Ha, ha! Ku biha ka swiphato leswi na loyi wo ka a nga vupfangi a swi endlaka!

BRUTUS: Nandzuwe; suka laha u famba; mutikukumuxi, famba!

CASSIUS: U nga nwi heleri mbilu Brutus, i ndlela ya yena.

BRUTUS: Ndzi ta tiva leswaku u vungunyisa ku yini, loko a tiva nkarhi wo vungunya hi wona. Xana tinyimpi ti nga endla yini hi swiphukuphuku leswi swo qambha swiphato—he munghana? Famba!

CASSIUS: Famba, famba, suka u famba!

(Muqambhi wa swiphato wa huma)

BRUTUS: Lucilius, na wena Titinius, byelani vafambisi va mavuthu va lunghisa lomu mavuthu ya nga ta etlela kona vusiku bya namuntlha.

CASSIUS: Nwina mi ta, mi ta na Messala, hi ku hatlisa.

(Ku huma Lucilius na Titinius)

BRUTUS: Lucius, ndzi tisele jomela ra byalwa!

CASSIUS: A ndzi ehleketangi leswaku u nga kariha hi ndlela leyi.

BRUTUS: O, Cassius, ndzi vabya hi ku taleriwa hi le'swi ndzi vavisaka.

CASSIUS: A u tirhisi miehleketo ya wena le'yo enta, loko u hluriwa hi swilo swo biha swa xiwelo.

BRUTUS: Ku hava munhu loyi a kotaka ku byarha ku vava ku tlula mina. Portia u lovile.

CASSIUS: Ha! Portia!

BRUTUS: U lovile.

CASSIUS: Xana ndzi ponisile ku yini ku dlawa loko ndzi ku karihisile hi ndlela liya? O, ku lahlekeriwa lo'kukulu swo-nghasi. U dlayiwe hi vuvabyi muni?

BRUTUS: Ku hela mbilu hi ku hlwela ka mina, na ku vavisiwa hi leswi Octavius na Marcus Antonius vo tiendleke

ku tiya, hi swona swi nwi dlayeke. Ku lova ka yena a ka ha ku fika mahungu ya kona. U wile a hele ntamu, kutani leswi vatirhi va yena ngi va nga ri kona, u mitile ndzilo.

CASSIUS: Kutani a fisa sweswo?

BRUTUS: Kunene!

CASSIUS: O! Nwina Swikwembu le'swi nga fiki!

(Ku nghena kambe Lucius a ri na byalwa, na rivoni)

BRUTUS: U nga ha vulavuli hi yena. Ndzi nyike jomela ra byalwa. Mina ndzi celela ku vaviseka hikwako eka yona Cassius. *(Wa nwa)*

CASSIUS: Mbilu ya mina yi na torha ra ku tiboha lo'kunene. Tata Lucius, tata byalwa byi kala byi khapa endzhekweni. A ndzi kolwi ku nwela rirhandzu ra Brutus. *(Wa nwa)*

(Lucius wa huma. Ku nghena kambe Titinius na Messala)

BRUTUS: Nghena Titinius! Vuyani Messala. A hi tshameni ekusuhi na rivoni leri, hi vutisa leswi hi swi lavaka.

CASSIUS: Portia xana u fambile?

BRUTUS: Ndzi ku kombela leswaku u nga tlheri u khumba vito ra yena. Messala, ndzi amukele mapapila ya vulaka leswaku Octavius na Marcus Antonius va ta hi hlasela hi nyimpi le'yikulu. Va kongoma Philippi.

MESSALA: Na mina ndzi na mapapila yo fana ni walawo.

BRUTUS: Hi swihi le'swi engeteriwaka?

MESSALA: Hi leswi va nge hi ku tariwa ka ku lerisa, na hi nawu, wa ku endla la'va nga siveleriwiki hi nawu, va Octavius, na Antonius, na Lepidus, va dlaye vakulukumba vo endla milawu, va dzana.

BRUTUS: Kwalaho mapapila ya hina a ya fani. Ya mina ya ri i ntlhanu wa makume na makume mambirhi ya vakulukumba la'va feke hi ku tsariwa ka leswaku va fa, kutani Cicero i unwana wa vona.

CASSIUS: Cicero i unwana!

MESSALA: Cicero u file, a dlawa hi ku lerisa loku ku tsariweke. Xana mapapila ya wena ya huma eka nsati wa wena xana, Nwini wa nga?

BRUTUS: E-e, Messala.

MESSALA: Xana a ku tsariwangi nchumu emapapileni ya wena swa yena. ?

BRUTUS: A ku tsariwangi nchumu.

MESSALA: Mina ndzi vona sweswo swi hlamarisa.

BRUTUS: U vutisela yini? Xana u twa swa nchumu swa yena eka ya wena?

MESSALA: E-e, Hosi ya nga.

BRUTUS: Leswi u nga Muroma, u nga ndzi byela ntiyiso.

MESSALA: Wena-ke, byarha ntiyiso lowu ndzi nga ta ku byela, tane hi Muroma, hikuva ha kunene u file, a fa hi ndlela yo hlamarisa.

BRUTUS: Salani Portia. Hi fanele ku fa, Messala. Hi ku vona leswaku swi fanele ku va a fa, se ndza swi kota ku rhwala ku fa ka yena.

MESSALA: Vanhu la'vakulu va fanele ku byarhisa sweswo ku lahlekeriwa.

CASSIUS: Mina ndzi fana na wena hi vutivi, kambe a ndzi nga ta swi kota ku rhwala ku lahlekeriwa ko tano.

BRUTUS: Kutani-ke, a hi tsundzukeni ntirho wa hina. U ri yini loko hi nga ya Philippi na mavuthu?

CASSIUS: A ndzi swi voni swi sasekile.

BRUTUS: Ha yini?

CASSIUS: Hi kwala ka leswi: swa antswa loko valala va lava hina. Hi ndlela yaleyo, hi heta tindlela ta vona to lwa ha tona; hi karhalisa masocha ya vona; hina hi lo tshama hi wisile. Hi kota ku tisirhela. Hi kota ku hatlisa eku lweni.

BRUTUS: Miehleketo le'yinene nkarhi wunwana yi fanele ku hluriwa hi le'yo antswa. Vanhu la'va nga exikarhi ka Philippi na laha, va le nyimpini ntsena hi ku sindzisiwa. A va arile ku ta hi thekela va hi pfuna. Loko valala va hina va famba exikarhi ka vona, nhlayo ya vona yi ta andza, hikuva va ta ya va ri karhi va engeteleka. Va ta andza va tiya nhlana; kutani loko hi nga va hlasela le Philippi, a va nga kumi nkarhi wa leswi hikwaswo. Vanhu va ta va va sele endzhaku ka hina.

CASSIUS: Ndzi yingisa makwerhu lo'nene.

BRUTUS: Ndzi rivalele. U fanele ku tiva na kona leswaku hi ringetile swinene leswaku vanghana va hina va hi pfuna va tele swinene. Ndlela ya hina yi vupfile. Valala va andza va ya emah!weni hi masiku; kutani hi leswi hi nga fika emakumu ya ku andza ka hina, hi ta sungula ku vohla. Etimhakeni ta vanhu, wu kona nkarhi lowu loko wu nga tirhisiwa hi ndlela ya kona, wu nga yisaka eku katekeni, kasi loko wu tshikiwa, vutomi bya munhu hikwabyo byi ta va enhlomulweni. Hina-ke sweswi hi le nkarhini wolowo, kutani hi fanele ku tirhisa nkarhi wa hina sweswi, hikuva loko hi nga swi endli, hi ta lahlekeriwa hi leswi hi lavaka ku swi endla.

CASSIUS: Loko swi ri tano-ke endlisa leswi u swi lavisaka swona. Hi ta famba na wena hi ya hlangana ya vona Philippi.

BRUTUS: Hi vulavurile byi kala byi va vusiku le'byikulu. Hi fanele ku landzelela ku lerisa ka ntumbuluko. Hi ta fanela ku tsongolela ntumbuluko ku wisa. A ka ha ri na swinwana swo vuriwa?

CASSIUS: A swa ha ri kona. Ri perile. Hi ta vindzuka hi famba mundzuku.

(Ku nghena Lucius)

BRUTUS: Nkhancu wa mina wa ku etlela!

(Wa huma Lucius)

Salani, Messala lo'nene. Ri perile Titinius. Cassius lo'nene, madyambu, u etlela swinene.

CASSIUS: O! Makwerhu l'a rhandzekaka! Vusiku lebyi byi sungule hi ndlela yo biha. Ku nga tshuki ku ta ku hambana exikarhi ka mimoya ya hina. Swi nga tshuki swi endleka Brutus.

BRUTUS: Hikwaswo swi lulamile.

CASSIUS: Ri perile Hosi ya nga.

BRUTUS: Ri perile Makwerhu lo'nene.

TITINIUS na MESSALA: Ri perile Hosi Brutus.

BRUTUS: Salani hikwenu.

(Va huma va Cassius, na Titinius na Messala. Ku nghena Lucius a ri ni nkhancu)

Ndzi nyike nkhancu. Xitirho xa wena xo chaya xi kwihi?

LUCIUS: Xi laha tendzeni.

BRUTUS: Swi lo yini u ngo vulavula u ri karhi u khudzihela? Mbuyangwana wa mufana! A ndzi ku veki nandzu, u karhalisiwe hi ku kala u nga ri vekangi ehansi. Vitana Claudius na vanwana vavanuna va mina. Ndzi rhandza leswaku va ta le tendzeni ra mina.

LUCIUS: Varro na Claudius!

(Ku nghena Varro na Claudius)

VARRO: Xana u vitanile Hosi?

BRUTUS: Ndza mi kombela leswaku mi etlela etendzeni ra mina. Kambe ndzi nga tshuka ndzi mi pfuxa endzhakunyana, ndzi mi pfuxela ku ya pfuna makwerhu Cassius.

VARRO: Hina hi ta kombela ku va hi yima hi languta le'swi ku tsakisaka.

BRUTUS: A ndzi swi lavisi swona. Etlelani nwina vanhu la'vanene. Ndzi nga tshuki ndzi ehleketisa swinwana. Vona Lucius, buku leyi a ndzi yi lava, hi leyi. Ndzi yi veka exinkwameni xa nkhanu wa mina.

(Varro na Claudius va etlela)

LUCIUS: Ndzi swi tivile leswaku a mi ndzi nyikangi yona Hosi.

BRUTUS: Na wena wa swi twa leswaku masiku laya a hi ku rivala ka mina. Xana u nga swi kota ku hanyanya nkarhi-nyana, hambu leswi mahlo ya wena ya tikaka hi vurhongo, u chaya xilo le'xo yimbelela ha xona xana?

LUCIUS: Ina Hosi ya nga, loko swi nga ku tsakisa.

BRUTUS: Swa ndzi tsakisa, Mufana wa mina. Ndzi ku karhata ngopfu, kambe wa swi rhandza.

LUCIUS: I fanelo ya mina, Hosi.

BRUTUS: A ndzi fanelangi ku endla leswaku fanelo ya wena yi hundza matimba ya wena. Ndza swi tiva leswaku la'vantshwa va lava ngopfu ku kuma nkarhi wo wisa.

LUCIUS: Mina se ndzi etlerile Hosi.

BRUTUS: U endle swinene, kutani u ta tlhela u etlela. A ndzi nga ku khomeleri nkarhi wo leha. Loko ndzi nga hanya, ndzi ta va wo lulama eka wena.

(Lucius a yimbelela, kutani a khomiwa hi vurhongo)

Ngoma leyi ya mbuwetela. O, vurhongo bya mudlayi. Xana u khoma mufana wa mina xana, mufana loyi a ku chayelaka tinsimu? Mufana wo rhula, ri perile. A ndzi nga ku hoxeli hi ku ku pfuxa. Loko u khudzihela u wisa nhloko, u ta faya xilo lexi u xi chayaka. Ndzi ta xi susa eka wena. Mufana lo'nene, ri perile. Ndza ha nga vona, ndza ha nga vona. Xana a ndzi nga khubumetangi buku xana, ndza yi funengeta laha ndzi hla-yeke ndzi fika kona xana? Ndzi vona leswo hi laha.

(Ku nghena xipuku xa Caesar)

Rivoni leri ri pfurha hi ndlela le'yo biha ngopfu. Ha! I mani layi a taka? Kumbe mahlo ya mina ya lo tsana ngopfu, kutani ya vumba xipuku le'xo bihisa leswi! Xa ndzi tela. Xana u xa nchumu xana? Xana u Xikwembu xinwana xana? Xana u Ntsumi, kumbe Sathani unwana, wena u endlaka ngati ya mina yi titimela ni ku ndzi susa misisi? Ndzi byele leswi u nga swona.

XIPUKU: Ndzi moya wa wena lo'wo biha Brutus.

BRUTUS: U tela yini?

XIPUKU: Ndzi ta ndzi ta ku byela leswo u ta ndzi vona ePhilippi.

BRUTUS: Hi swona-ke. Xana ndzi ta tlhela ndzi ku vona?

XIPUKU: Kunene! EPhilippi.

BRUTUS: Hi swona, ndzi ta ku vona ePhilippi.

(Xipuku xa nyamalala)

Se ndzi tiyile nhlana loko u nyamalala. Xipuku xo biha ndzi-wena; a ndzi ta vulavula na wena ndzi lehisa. Mufana! Lucius! Varro, Claudius! Heyi nwina, pfukani! Claudius!

LUCIUS: Swinari swa dyoha Hosi ya nga.

BRUTUS: U ehleketa wonge wa ha chaya. Pfuka Lucius!

LUCIUS: Hosi ya nga?

BRUTUS: Xana wo lorha xana Lucius, leswi u kalakarisa leswi?

LUCIUS: Hosi ya nga, a ndzi swi tivi leswo ndzi la nga kalakala.

BRUTUS: Ina, u kalakarile. Xana u vonile xa nchumu?

LUCIUS: A ndzi vonangi nchumu Hosi.

BRUTUS: Etlela kambe Lucius. Nandzuwe Claudius!
(*Eka Varro*) Nandzuwe, wena u pfukile!

VARRO: Hosi?

CLAUDIUS: Hosi ya nga?

BRUTUS: Xana a mi kalakalela yini loko mi etlele xana?

VARRO na CLAUDIUS: Xana hi kalakarile Hosi?

BRUTUS: Ina, xana mi vonile xo vona?

VARRO: E-e, Hosi; a ndzi vonangi nchumu.

CLAUDIUS: Na mina Hosi a ndzi vonangi nchumu.

BRUTUS: Fambani mi ya ndzi losela eka Cassius, makwe-rhu. Nwi byeleni a endla leswaku nyimpi ya yena yi sungula hi nkarhi. Hina hi ta nwi landza.

VARRO na CLAUDIUS: Swi ta endliwa Hosi.

(*Va huma*)

KAVANYISA KA V

(Timbala ta Philippi)

(Ku nghena Octavius na Antonius na mavuthu ya vona ya nyimpi)

OCTAVIUS: Sweswi-ke, Antonius, leswi hi ehleketeke swona swi endlekile. U te nyimpi a yi nga rheleli, kambe yi ta tshama le tintshaveni. A swi yangi tano. Va le kusuhi na ku hlasela. Va lava ku ta hi tlhontha va hlamula hi nga si va kombela.

ANTONIUS: Ndzi le swifuveni swa vona. Ndza swi tiva leswaku hikokwalaho ka yini va endla leswi. Va ta tsakisiwa hi ku vakela tindzhawu tinwana. Va lava ku ta hi magugu, va ku loko va tisa sweswo va ta hi chavisa hi ku va na timbilu to tiya, kambe a swi tano.

(Ku nghena ntsumi)

NTSUMI: Tilunghiseni nwina tindzhuna ta nyimpi, valala va ta hi matimba. Va hayekile mujeko wa vona wa ngati; kutani ku fanele ku hatla ku endliwa xo endliwa.

ANTONIUS: Octavius, fambisa mavuthu khwatsi, u ya hi voko ra ximatsi ra ndzhawu leyi ku lweriwaka eka yona.

OCTAVIUS: Mina ndzi ta ya evokweni ra xinene. Wena yana eka ra ximatsi.

ANTONIUS: U ndzi sivelela yini hi nkarhi lo'wo tano?

OCTAVIUS: A ndzi ku sivelangi, kambe ndzi ta endla hi laha ndzi vuleke.

(Nyimpi ya famba)

(Ku twakala xigubu. Ku nghena Brutus, na Cassius na nyimpi ya vona. Lucilius na Titinius na Messala na vanwana na vona va nghena)

BRUTUS: Va yima. Va lava ku vulavula na hina.

CASSIUS: Yimani mi tiya Titinius. Hi fanele ku huma hi vulavula.

OCTAVIUS: Marcus Antonius, xana hi nga kombisa leswaku nyimpi ya sungula xana?

ANTONIUS: E-e, Caesar; hi ta va hlamula loko vona va nga si sungula. Fambani. Tindzhuna ti lava ku vulavula.

OCTAVIUS: Mi nga tshukunyuki mi nga si vona xikombiso.

BRUTUS: Hi ta vulavula hi nga si banana xana? Xana a swi tano wena wa rikwerhu?

OCTAVIUS: A swi vuli leswaku hi lava marito ku tlula leswi wena u ya lavisaka swona.

BRUTUS: Marito la'manene ya tlula ku ba loku ko kala ku nga yi hi ndlela, Octavius.

ANTONIUS: Loko u ri karhi u ba hi ndlela yo pfumala vutlhari, Brutus u tiva ku swi vulavulela swinene. Vona mbhovo leyi u yi endleke embilwini ya Caesar. Ya rila yi ku 'Hanya malembe yo tala! Xeweni Caesar!'

CASSIUS: Antonius ha ha ta vona leswi u lwisaka swona. Marito ya wena wona ya tlula vulombe bya tinyoxi ta Hybla²⁰.

ANTONIUS: Na swona a ya pfumali ndzhombho.

BRUTUS: Kunene; kambe a ya na mpfumawulo. U yivile na ku ba huwa ka tinyoxi leti. U rhangha hi ku chavisa u nga si luma.

ANTONIUS: Vabihi ndzi-nwina; a mi endlisangi swona, loko masavula ya nwina ya tlhaveterile, ya banana loko mi tlhava miri wa Caesar. Mi kombisile meno ya nwina; mi cema tane hi timbyana; mi nkhinsama tane hi mahlonga, mi tswontswa milenge ya Caesar. Casca wa mubihi—yena tane hi toya—a ri karhi a tlhava Caesar enhanwini. O, vaxiseteri lava!

CASSIUS: Vaxiseteri! Wa vona Brutus, tinkhense. Ririmi ra wena i nge ri nga rhuketelangi hi ndlela leyi, loko ngi Cassius wa fuma namuntlha.

OCTAVIUS: A hi yeni, a hi yeni, a hi yeni entirhweni. Loko ku phikisana ku nga hi dzukisa nyuku, hi fanele ku va hi dzuka nyuku wa ngati.

Vonani—

(20) Hybla a yi ri ntshava etikweni ra Sicily, laha ku kumiwaka vulombe byo nandziha ngopfu.

Ndzi humesa ripanga enkotlotweni ndzi lwa ni vapfukeri. Xana mi ehleketa leswaku ripanga ri ta tlhela ri kotletywa rini xana? Ri nga kala ri nga kotletwi ku kondza timbanga ta makume manharhu na tinharhu ta Caesar ti rihirisewile, kumbe ku kondza Caesar unwana a dlayiwa hi vaxengi la'va dlayeke Caesar loyi a feke.

BRUTUS: Caesar, ndzi tshemba leswaku a u nga fi hi mavoko ya vaxengi, handle ka loko u nga ta na vo wena.

OCTAVIUS: Ndzi tshemba tano. Mina a ndzi velekiwangi ku fa hi savula ra Brutus.

BRUTUS: O, hambi a wo va lo'nkulu eka va rixaka ra wena, jaha ndzi-wena, a u nga ta fa hi ndlela yo nkheneka ku tlula ya ku dlawa hi voko ra Brutus.

CASSIUS: Xiphukuphuku xa xifanyetana xa xikolo le'xi nga fanelangiki ku kombiwa xichavu xo tano, kutani u hlenganile ni muxisi!

ANTONIUS: Wa ho va yena Cassius lo'wa khale!

OCTAVIUS: Tana Antonius, a hi fambe. Ku lwa ni ku lerisa nwina vaxengi, hi ku veka emahlweni ka nwina. Loko mi ku mi nga lwa namuntlha, tanani le ku lwiwaka kona. Loko mi chava, tanani loko mihlana yi tiyile.

(Va huma va Octavius na Antonius na nyimpi ya vona)

CASSIUS: Swi lo yini kutani! Hunga moya; kukumuka magandlati; u hlambela wena hahanti! Ku na xidzedze, kutani hikwaswo swilo swi le khombyeni.

BRUTUS: Ha, Lucilius, yingisa. Ndzi lava ku vulavulanyana na wena.

LUCILIUS: Hosi ya nga?

(Brutus na Lucilius va vulavulela etlhelo)

CASSIUS: Messala!

MESSALA: Xana ndzhuna ya mina ya nyimpi yi ri yini?

CASSIUS: Messala, namuntlha i siku ra ku velekiwa ka mina: Cassius u velekiwe hi siku leri. Ndzi qhavule Messala. Vana mbhoni ya mina leswaku ndzi ya eku lweni ndzi nga swi rhandzi tane hi Pompey, ndzi ya lwela ku ntshunxeka ka hina. Wa swi tiva leswaku mina ndzi munhu loyi a pfume-

laka eka dyondzo ya Epicurus²¹. Sweswi ndzi hundzukile eku pfumeleni leswaku swinwana leswi hi swi vonaka, swi hlola swo hlola. Hi te loko hi ta hi le Sardis, mukhomi wa mujeko wa hina loyi a a rhangile emahlweni u weriwa hi magama mambirhi. Ya phatsimile eka yena, ya dya ya xurha; ya dyela eswandleni swa masocha lawa a ya hi heleketa ePhilippi. Mixo lowu, magama ya kona ya hahile ya famba. Ematshanwini ya wona ku na mawukuwuku, na tinkamani leswi a swi haha ehnhla ka tinhloko ta hina, swi hi langutile laha hansi ka swona. A swi hi languta wonge hi vavabyi lava swi nga ta dya nyama ya vona. Mindzhuti ya swona a yi vonaka yi hi funengetile, wonge i ndzhuti wa rifu lowu ehansi ka wona a ku famba nyimpi ya hina, yi tilulamisele ku fa.

MESSALA: U nga tshuki u tshemba swihlola leswi.

CASSIUS: Ndzo kholwanyana ntsena. Mina ndzi na matimba, kutani ndzi lunghekile ku hlangana ni khombo ra mukhaka wihi na wihi le'ri humelelaka, ndzi ri amukela hi mbilu yo tiya.

BRUTUS: Swi tano-ke Lucilius?

CASSIUS: Sweswi Brutus lo'nene mawaku loko Swikwembu swi nga yima na hina namuntlha. Hitirha tane hi vanghana, hi ku rhula ku kondza hi dyuhala! Kambe leswi timhaka ta vanhu ti tshamaka ti nga tiveki, a hi langutele makhombo la'wa nga ta humelela. Loko hi nga hluriwa eka nyimpi leyi, leswi, ku ta va siku ro hetelela ra ku va hi vulavula swinwe. Xana wena u timisela ku endla yini?

BRUTUS: Hambi ku ri hi tlhelo ra nawu wa dyondzo ya Cato, leyi ndzi nwi soleke ha yona loko a tidlayile—a ndzi tivi leswaku u swi endlise ku yini—mina ndzi swi vona byi ri vutoya; na swona swi bihile, ku chava le'swi nga ta humelela; kutani leswi ku sivela ku hanya. Mina ndza tiyisela ku va swi humelela le'swi nga humelalaka. Loko ku nga humelela swo biha, na mina ndzi ta endla ku fana na yena Cato.

CASSIUS: Loko swi ri tano-ke loko hi nga hluriwa eku lweni loku, xana u ta swi lava ku va u fambisiwa switaratani swa Roma u ri mukhomiwa-ke?

BRUTUS: E-e, Cassius, e-e. Wena Muroma lo'nene, u nga tshuki u ehleketa leswaku Brutus u ta ya eRoma a bohiwile.

(21) Epicurus u dyondzisile valandzi va yena leswaku a va nga faneli ku tshemba masingita ni swihlola ni ku swi chava.

Brutus i munhu wa miehleketo le'yikulu. Namuntlha leri, u fanele ku hetisa ntirho lowuya u wu sunguleke hi siku ra khume na ntlhanu ra Nyenyankulu. A ndzi tivi loko hi ta tlhela hi hlangana kambe.

Hikwalaho-ke, salani hi laha ku nga heriki. Hi masiku ni masiku, salani Cassius!

Loko hi nga si hlangana kambe, hi ta hleka, loko hi nga hlangani a hi nchumu. Ku lelana loku ka hina ku endliwe swinene.

CASSIUS: Salani hi laha ku nga heriki Brutus! Kunene loko hi tlhela hi hlangana kambe, hi ta hleka. Loko hi nga hlangani, kunene ku hambana loku ka hina ku sasekile, ku endliwe swinene.

BRUTUS: Sweswi-ke—rhangana emahlweni. O, loko ngi munhu wa tiva makumu ya ntirho wa namuntlha ya nga si fika! A hi nchumu. Swi ringene ku tiva leswaku makumu ya ta ta, kutani ya tile ya ta tiveka. A hi yeni-ke.

(Va huma)

NKOMBISIWO WA II

(Ndzhawu leyi ku lweriwaka kona nyimpi)

(Ku ba tinsimbi: ku nghena Brutus na Messala)

BRUTUS: Gada mangwa, gada mangwa Messala. Gada mangwa u ya nyika mapapila lawa eka mavuthu lawa ya nga halahaya. Ya byele ya hlasela xikanwe, hikuva ndzi vona wonge hi tlhelo leri ku nga na Octavius, ku lwa ka kona a hi loku ka mbilu hikwayo. Loko va nga susumetiwa xikanwe va nga hluriwa.

Tsutsuma hi hanci Messala: byela hikwavo va rhelela haleno hansi.

(Va huma)

(Ku chaya swo chaya. Ku nghena Cassius na Titinius)

CASSIUS: O, vona Titinius, vona swigevenga swa tsutsuma! Mina ndzi hundzukile nala eka mina. Murhwali wa mujeko wa mina a a hundzukela endzhaku. Ndzi dlayile toya ra kona, kutani ndzi tekile mujeko.

TITINIUS: O, Cassius, Brutus u hatlise ngopfu ku vula leswaku va hlasela. U swi endlile hi ku vona leswaku a a swi

kota ku hlula Octavius. Masocha ya yena wona ya ticherile eka Octavius, kasi hina hi sele hi rhendzeriwa xikarhi hi Antonius.

(Ku nghena Pindarus)

PINDARUS: Tsutsuma u ya emahlweni Hosi ya nga, tsutsuma u ya emahlweninyana. Marcus Antonius u le matendzeni ya wena Hosi. Hikwalaho-ke Cassius lo'nene, tsutsuma.

CASSIUS: Ntshava leyi yi le kule ku ringana; vona, vona, Titinius! Xana matendze lawaya ndzi ya vonaka ya tshwa i matendze ya mina xana?

TITINIUS: Hi wona Hosi.

CASSIUS: Titinius, loko u ndzi rhandza, khandziya hanci ya mina u celela swiporo swa wena etimbambyini ta yona, ku kondza u fika le mavuthweni lawaya u tlhela u vuya. Ndzi lava ku tiva leswaku xana mavuthu lawaya i ya valala va hina, kumbe a hi ya valala.

TITINIUS: Ndzi ta tlhela ndzi vuya kambe kwala hi ku copeta ka tihlo.

(Wa huma)

CASSIUS: Pindarus, famba u khandziya ntshava u ya ehenhla. A ndzi voni swinene mikarhi hikwayo. Famba u ya langutisa, kutani u vuya u ta ndzi byela leswi u swi vonaka laha ku lwiwaka kona.

(Pindarus u khandziya ntshava)

Namuntlha ndzi rhangile ndzi hefemula. Nkarhi wu fikile leswaku swi heta leswi ndzi sunguleke hi swona namuntlha. Ndzi hanyile ku fikela laha vutomi bya mina a byi fanele ku fika kona. Nandzuwe, ti ri yini?

PINDARUS: *(A ri henhla)* O, Hosi ya nga!

CASSIUS: Ti ri yini timhaka?

PINDARUS: *(A ri henhla)* Titinius u rhendzeriwile hi inasocha ya vagadi va tihanci. Va tile hi ku hatlisa, va jahisa umangwa. Yena wa ha jahisa a ya emahlweni. Sweswi va le kusuhi na ku nwi khoma. Sweswi Titinius! Vanwana va chika. O, na yena wa chika. Va nwi khomile, *(Va ba huwa)* kutani yingisa! Va ba huwa ya ku tsaka.

CASSIUS: Chika, u nga ha languti. O, toya leri ndzi nga rona ku va ndzi hanya nkarhi lo'wo leha leswaku ndzi vona munghana wa mina lo'nkulu a khomiwa emahlweni ka mina!
(*Pindarus wa chika*)

Tana haleno nandzuwe. Ndzi ku khomile eParthia. Ndzi ku hlambanyisile—ndzi endla ku ku hanyisa—leswaku xinwana ni xinwana lexi ndzi ku kombelaka ku xi endla u ta ringeta ku xi endla. Hi sweswo-ke. Hetisa ku hlambanya ka wena. Tintshunxe. Ndzi tlhave hi ripanga le'rinene le'ri tlhaveke marhumbu ya Caesar, ri tlhava ni xifuva lexi. U nga yimeri ku hlamula. Teka, khoma xikhomo, kutani loko nghohe ya mina yi funengetiwile—tane hi leswi yi funengetiweke sweswo—fambisa ripanga ra wena. (*Pindarus wa nwi tlhava*) Caesar, u rihiseriwile. U rihiseriwe hi savula le'ri ku dlayeke. (*Wa fa*)

PINDARUS: Sweswi ndzi ntshunxekile, kambe ngi ndzi nga ntshunxekangi loko ngi ndzi endle ku rhandza ka mina. O, Cassius, Pindarus u ta baleka a ya kule ni tiko leri, a ya lomu ku nga ta kala ku nga vi na Muroma na unwe loyi a nwi tivaka.

(*Wa huma*)

(*Ku nghena kambe Titinius na Messala*)

MESSALA: Swo cincisana Titinius, hikuva Octavius u hluriwile hi mavuthu ya Brutus lo'nene, kasi Cassius mavuthu ya yena ya hluriwile hi ya Antonius.

TITINIUS: Mahungu lawa ya ta tsakisa Cassius.

MESSALA: U nwi siyile kwihi?

TITINIUS: Ndzi nwi siyile a nga tsakangi embilwini, a ri na hlonga ra yena Pindarus, le ntshaveni.

MESSALA: Xana a hi yena loyi a nga te *lakahla* lahaya xana?

TITINIUS: U etlerise swa munhu wo ka a nga hanyi. O! Mbilu ya mina!

MESSALA: Xana a hi yena?

TITINIUS: E-e, se hi leswi a ku ri yena, Messala, kambe Cassius a nga ha ri kona. O, dyambu le'ri pelaka! Tane hi leswi dyambu ri nga na miseve yo tshwuka, ni ku pela ka dyambu ra Caesar ku tshwukile hi ngati. Dyambu ra Roma ri perile! Ku

vonakala ka hina ku fambile. Mapapa, ni mberha, ni makhombo swa ta. Swendlo swa hina swi endlekile! Ku kala a nga tshembiwangi ku humelela ka mina, hi kona ku endleke mha-ka leyi.

MESSALA: Ku kala mi nga tshembi ku humelela, ku endlile leswaku ku endleka leswi. O, xihoxo le'xo vengeka le'xi tisiwaka hi ku va ni gome! Wena xihoxo, u kombela yini emihleketweni ya vanhu leswi a va faneleke ku swi endla? O, xihoxo, hambi wa ha ku xurhiwa enyimbeni, kambe u nga fiki esikwini ra ku velekiwa, kambe u nga tshiki ku dlaya loyi u humaka eka yena!

TITINIUS: Yini Pindarus! Xana u le kwihi Pindarus?

MESSALA: Nwi lave Titinius, loko mina ndza ha ya hlanganisa Brutus ndzi ya nwi byela leswi humeleleke. Ndzi ta nwi hoxa mahungu lawa etindleveni, hikuva a swi ta antswa loko Brutus a tlhaviwa i tinsimbi to tontswa, ni miseve, ku ri na ku twa mahungu lawa, ni ku vona leswi a swi vonaka.

TITINIUS: Hatlisa Messala, kutani mina ndzi ta va ndzi ri karhi ndzi lava Pindarus. (*Messala wa huma*) Xana a u ndzi rhumela ku yini wena Cassius wa matimba? Xana a ndzi hlanganangi na vanghana va wena xana? Xana a hi vona la'va vekeke harhi leyi emombyeni wa mina, va ndzi byela leswaku ndzi ku nyika yona xana? Xana a u va twangi va ba huwa xana? Yo! U hoxile eka hikwaswo. Kambe tikhome. Teka harhi leyi ya swiluva emombyeni wa wena, kutani ndzi ta endla ku lerisa loku,—Brutus u hatlisa u ta vona leswi a ndzi rhandzisa swona Caius Cassius. Hi ku pfumeleriwa hi nwina Swikwembu, leswi hi leswi endliwaka hi Muroma wa xiviri. Tana ripanga ra Cassius u ta tlhava mbilu ya Titinius. (*Wa tidlaya*)

(*Ku chaya swo chaya; ku nghena kambe Messala, na Brutus, na Cato lo'ntongo, na Strato, na Volumnius, na Lucilius*)

BRUTUS: Wu kwihi, wa etlele kwihi ntsumbu wa yena, wena Messala?

MESSALA: Vona! Hi lowuya lahayaa. Titinius u karhi wa wu rila.

BRUTUS: Xikandza xa Titinius xi langutile ehenhla.

CATO: U dlayiwile hi ku tlhaviwa.

BRUTUS: O, Julius Caesar. Wa ha tiyile na sweswi! Moya wa wena wa ha famba-famba wu hundzuluxela masavula ya hina emarhumbyini ya hina.

(Ku chaya ka le hansi)

CATO: Titinius wa mbilu yo tiya! Vona loko a nga ambe-xangi Cassius harhi!

BRUTUS: Xana va ha ri kona Varoma vambirhi la'va hanyaka, vo fana na lava? Varoma vo hetisela, salani! A swi endleki leswaku eRoma ku tshama ku ri ni nakuloni. Nwina vanakulorhi a ndzi na mihloti yo ringana ku rila munhu loyi ha yona. Ndzi ta kuma nkarhi Cassius, ndzi ta kuma nkarhi. Tanani mi ta teka ntsumbu wa yena mi wu rhumela eTharsus. Ku lahliwa ka yena a ku nga vi laha nkambeni ya hina, hikuva ku nga ta hi vangela ku ka hi nga tiphini. Tana Lucilius, na wena Cato lo'ntsongo, tana. A hi yeni eku lweni. Labeo na Flavius, endlani leswaku nyimpi yi lwa. I nkarhi wa 3, kutani nwina Varoma, byi nga si va vusiku, hi ta ringeta ta vumbirhi ku lwa, hi vona lomu nkateko wa hina wu nga kona.

(Va huma)

NKOMBISIWO WA IV

(Tlhelo rinwana ra laha ku lwiwaka nyimpi)

(Ku chaya swo chaya. Ku nghena masocha ya matlhelo mambirhi, ya ri karhi ya lwa. Ku nghena Brutus na Cato lo'ntsongo na Lucilius na vanwana)

BRUTUS: Nwina varikwerhu, o, yimisani tinhloko ta nwina kambe!

CATO: Xana i mani munhu lo'wo biha loyi a nga swi endli-ki? I mani loyi a nga ta famba na mina? Ndzi ta huwelela vito ra mina etindzhawini to lwela eka tona. Mina ndzi nwana wa Marcus Cato. Ndzi nala wa la'va lavaka ku fuma va ri voxe, kambe munghana wa tiko ra ka hina. Mina ndzi Marcus Cato.

(Ka lwiwa)

BRUTUS: Mina-ke ndzi Brutus, Marcus Brutus, mina ndzi munghana wa tiko ra ka hina. Ndzi tive ndzi ri Brutus.

(Wa huma a dumela valala. Cato wa hluriwa, kutani a wa)

LUCILIUS: O! Cato lo'ntsongo lo'nene, xana u wele ehansi xana? Na wena se u fa u fisa swa Titinius, ku fa hi ku tlhaviwa. U ni fanelo ya ku kombiwa xichavu leswi u nga nwana wa Cato.

SOCHA RO SUNGULA: Tinyikete; loko swi nga ri tano, u ta fa.

LUCILIUS: Mina ndzi tinyiketa ku fa ntsena. Swi tele leswi u nga ndzi dlayelaka swona hi ku hatlisa. (*U nyika masocha mali*) Dlaya Brutus, leswaku u ta kombiwa xichavu hi rifu ra yena.

SOCHA RO SUNGULA: Hi nga nwi dlayi, i mubohiwa lo'nene!

SOCHA RA VUMBIRHI: Pfulani ndzhawu! Byelani Antonius leswaku Brutus u khomiwile!

SOCHA RO SUNGULA: Ndzi ta tivisa mahungu ya kona. Ndzhuna ya nyimpi hi leyi, ya ta.

(*Ku nghena Antonius*)

Brutus u khomiwile. Brutus u khomiwile Hosi ya nga.

ANTONIUS: U kwihhi?

LUCILIUS: U hlayisekile, Antonius. Brutus u hlayisekile swinene. Ndza ku tshembisa swinene leswaku ku hava nala loyi anga ta nwi kuma a ha hanya. Swikwembu a swi nwi vikele eka tingana. Loko mi nwi kuma, hambu wa hanya hambu u file, u ta kumiwa a fana na Brutus, a tifanela na yena.

ANTONIUS: A hi Brutus loyi, wena munhu. Ndza ku tshembisa mali yo tala yo fana. Hlayisani swinene wanuna loyi. Nwi kombeni tintswalo. A swi ta antswa ku va vanhu vo tano va va vanghena, ku ri na ku va valala. Yanani emahlweni mi ya vona loko Brutus a hanya, kumbe a nga hanyi. Hi tiseleni rito le tendzeni ra Octavius, mi hi byela leswaku swi fambise ku yini.

(*Va huma*)

NKOMBISIWO WA V

(*Ku nghena Brutus, na Dardanius, na Clitus, na Strato na Volumnius*)

BRUTUS: Tanani nwina la'va saleke va vanghana va mina. Wisani eribyeni leri.

CLITUS: Statilius, u voningile hi xisana, kambe Hosi ya nga, a nga vuyangi. U hluriwile, kumbe u dlayiwile.

BRUTUS: Tshama ehansi Clitus. Ku dlaya i rito ra kona. I xilo xi endliwaka ngopfu masiku lawa. Yingisa Clitus. (*Wa nwi hlevela*)

CLITUS: Yini! Mina, Hosi ya nga? Hambu u nga ndzi nyika misava hikwayo.

BRUTUS: Miyela-ke, u nga vulavuli.

CLITUS: Swi nga antswa ndzi tidlaya.

BRUTUS: Yingisa Dardanius. (*Wa nwi hlevela*)

DARDANIUS: Xana ndzi nga endla xendlo xo tano?

CLITUS: O, Dardanius!

DARDANIUS: O, Clitus!

CLITUS: Xana Brutus u ku kombele xikombelo muni le'xo biha?

DARDANIUS: U ndzi komberile ku va ndzi nwi dlaya, Clitus. Vona, wa ha ehleketa.

CLITUS: Xana munhu luya wo lulama u tele ku vava ka mbilu xana? Swo vonaka wonge ku vava ku vonaka ni le mahweni ya yena.

BRUTUS: Tana haleno Volumnius lo'nene. Yingisa rito rinwe.

VOLUMNIUS: Xana Hosi ya nga yi ri yini?

BRUTUS: Hi leswi Volumnius. Moya wa Caesar wu vonakile eka mina kambirhi—kanharhu, hi vusiku byinwe. Nkarhi wunwana a ku ri le Sardis. Matolo xi humele laha Philippi, laha nyimpi a yi lwela kona. Ndza swi tiva leswaku nkarhi wa mina wa ku fa wu fikile.

VOLUMNIUS: A swi tano Hosi ya nga.

BRUTUS: Hayi, ndzi swi tiva leswaku swi tiyile Volumnius. U vona misava hikwayo Volumnius, leswi yi fambisaka swona.

(*Ku chaya khwatsi swo chaya*)

Swa antswa ku va hi tlulela lomu hina, ku ri na ku susu-meteriwa lomu. Volumnius lo'nene, wa swi tiva leswaku hi yile swinwe exikolweni, Hikwalaho ka rirhandzu leriyani ra hina, ndza ku kombela. Khoma xikhomo xa ripanga ra mina, kutani ndzi ta tsutsuma ndzi titlhava hi rona.

VOLUMNIUS: Ntirho walowo a hi wo endliwa hi munghana, Hosi ya nga.

(Ka ha chayiwa)

CLITUS: Tsutsumani, tsutsumani Hosi ya nga. A swi laveki ku va mi tshama laha.

BRUTUS: Salani—na wena, na wena Volumnius—Strato, nkarhi lowu hikwawo a u etlele. —Salani na wena, warikwerhu, mbilu ya mina yi tsakile, hikuva vutomi bya mina hikwabyo a ndzi kumangi munghana loyi a ndzi hundzukeleke. Ndzi ta va ni ku tsaka hi siku leri ra ku hluriwa ka mina, ku tlula Octavius na Marcus Antonius, leswi va nga ta swi kuma hi ku hlula loku ko biha. Salani swinene-ke—hikuva ririmi ra Brutus ri le kusuhi na ku heta vurunguli bya rihanyo ra kwe. Vusiku byi le mahlweni ka mina. Marhambu ya mina ya lava ku wisa. Marhambu lawa ya tirheleke nkarhi lowu.

(Ku twakala ku chayiwa ni vanhu va huwelela: Tsutsumani)

CLITUS: Tsutsuma, Hosi ya nga, tsutsuma!

BRUTUS: Fambani! Ndzi ta landza. *(Ku huma Clitus, na Dardanius na Volumnius)*

Ndza ku kombela Strato, sala ni hosi ya wena. U munhu wa xichavu le'xinene. Vutomi bya wena byi ve ni ku kombiwa xichavu. Khoma-ke savula ra mina u hundzuluxa nghohe ya wena u languta etlhelo loko mina ndzi tsutsuma eka savula ra kona. Xana u ta swi endla Strato?

STRATO: Rhanga hi ku ndzi qhavula. Famba swinene Hosi ya nga.

BRUTUS: Salani Strato lo'nene. Caesar, se miyela. A ndzi ku dlayangi ndzi swi rhandza tane hi leswi.

(U tsutsumela esavuleni ra yena, kutani ri nwi dlaya, a fa)

(Ku chaya swo chaya. Ku tlhelela endzhaku. Ku nghena Octavius, na Antonius, na Messala, na Lucilius na nyimpi)

OCTAVIUS: I mani wanuna loyi ?

MESSALA: I munhu wa nwini wa mina: Strato, nwini wa wena u kwihi ?

STRATO: U ntshunxekile eka mapindzi lawa u nga eka wona Messala. Vahluri va nga endla ndzilo ntsena hi yena, hikuva Brutus u lo tihlula a ri yena. Ku hava loyi a nga ta nkhensiwa hi ku va a nwi dlayile.

LUCILIUS: Ihi! Brutus a a fanele ku kumiwa a ri tano. Ndza ku nkhensa Brutus, leswi u endleke leswaku Lucilius a vulavula ntiyiso.

OCTAVIUS: Hikwavo lava a va tirhela Brutus ndzi ta va teka va ta ndzi tirhela. Nandzuwe, xana wa rhandza ku tshama na mina xana ?

STRATO: Ina, loko Messala a ta vulavulela swinene eka wena.

OCTAVIUS: Endlisa sweswo Messala lo'nene.

MESSALA: Xana nwini wa mina u fise ku yini Strato ?

STRATO: Ndzi khomile ripanga, kutani a tsutsumela eka rona a tidlaya.

MESSALA: Octavius, loko swi ri tano, nwi teke a ku landzela loyi a tirheke ntirho wo hetelela eka nwini wa mina.

ANTONIUS: Loyi a a ri Muroma lo'nene, wo tlula vanwana hikwavo. Vapfukeri hikwavo handle ka yena, va endlile leswi va swi endleke hi ku vondzoka Caesar. Yena, ntsena hi miehleketo le'yo lulama, ni ku endlela vanhu le'swinene, u endlile unwe wa vona. Vutomi bya yena a byi ri byo rhula. A a ri ni swo tala swi hlangene-hlangene eka yena. Ntumbuluko wu nga ku eka vanhu hikwavo: 'Loyi a a ri wanuna'!

OCTAVIUS: Hi ku ya hi ku lulama ka yena, a hi nwi hlayiseni. A hi nwi lahleni na tifanelo hikwato, na hi xichavu. Marhambu ya yena ya ta etlela etendzeni ra mina vusiku bya namuntlha. U ta fana na socha le'ri feke swinene, ri fela eku lweni. Yimisani nyimpi ku lwa. A hi fambeni hi ya avelana ku hlula ka namuntlha loku ko tsakisa.

(Va huma hikwavo)

G.3390M

SHAKESPEARE,

Julius Caesar

B12150514
T.24429521
William

AFRICA
PR
2808
S1A

University of the Witwatersrand, Johannesburg

The Library

This book may *not* be retained after the last date stamped below. A renewal for a further period of seven days may be granted unless the book is in demand. *Fines, as scheduled in the Rules and Regulations, are incurred on overdue books.*

17 APR 2010		
2010 -09- 02		
2013 -02- 18		
~~23 APR 2019~~		
29 JUL 2019		

This book is *not transferable*. It will remain your charge until returned by you in person.

